

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ана (М) Крстић

**КОНГРУЕНЦИЈА БИЛИНГВАЛНИХ
ГОВОРНИКА СРПСКОГ
КАО НАСЛЕЂЕНОГ ЈЕЗИКА
У НЕМАЧКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2026.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Ana (M) Krstić

**AGREEMENT IN BILINGUAL SPEAKERS
OF SERBIAN AS A HERITAGE LANGUAGE
IN A GERMAN-SPEAKING ENVIRONMENT**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2026.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:

Др Ивана Митић, ванредни професор, Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет

Наслов:

Конгруенција билингвалних говорника српског као наслеђеног
језика у немачкој говорној средини

Резиме:

Ова дисертација бави се проучавањем граматичке категорије рода и конгруенцијом у српском као наслеђеном језику у немачком говорном окружењу, са посебним освртом на слагање придева и именице у роду. Полази се од претпоставке да у билингвалним условима категорија рода може показивати специфична својства услед ограниченог језичког инпута и утицаја доминантног језика средине. Циљ истраживања јесте да се испита стабилност и варијабилност система рода код наследних говорника српског језика, као и да се утврди у којој мери се он разликује од система монолингвалних говорника у Србији.

Емпиријски део рада заснива се на контрастивном експерименталном истраживању у којем је учествовало 60 испитаника узраста од 6 до 11 година: 30 билингвалних говорника српског као наслеђеног језика у Немачкој (Хесен) и 30 монолингвалних говорника српског језика у Србији (Ниш). Истраживање је спроведено у онлајн-формату, применом задатка усмеравање усмене продукције. Испитиване су праве и измишљене именице, при чему су као каноничне третиране именице мушког рода које се завршавају сугласником, именице женског рода које се завршавају вокалом *а* и именице средњег рода које се завршавају вокалима *о* и *е*. Неканоничне су обухватале именице мушког рода које се завршавају вокалом *а* или вокалима *о* и *е*, као и именице женског рода које се завршавају сугласником. Анализирани су ефекти познатости именице, каноничности, изложености српском језику и узраста.

Резултати показују да наследни говорници поседују стабилан систем конгруенције у случајевима каноничних и морфолошки транспарентних именица, док се код неканоничних облика јавља већи степен варијабилности. Показана је снажна позитивна корелација између изложености српском језику и тачности у одређивању рода, док су разлике у односу на монолингвалне говорнике ограничене. Налази доприносе теоријском разумевању усвајања граматичких категорија у наслеђеним језицима и имају значајне импликације за наставу српског као наслеђеног језика у дијаспори.

Научна област:

Српски језик

Научна
дисциплина:

Лингвистика

Кључне речи:

српски језик, наслеђени језик, граматички род, слагање у роду, српско-немачки билингвали

УДК:

811.163.41'246.2:811.112.2(043.3)

CERIF
класификација:

H350 Лингвистика

Тип лиценце

Креативне
заједнице:

Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral Supervisor:	Ivana Mitić, PhD, associate professor, University of Niš, Faculty of Philosophy
Title:	Agreement in Bilingual Speakers of Serbian as a Heritage Language in a German-Speaking Environment
Abstract:	This dissertation investigates the grammatical category of gender and agreement in Serbian as a heritage language in a German-speaking environment, with particular focus on adjective–noun gender agreement. It is assumed that, under bilingual conditions, the gender system may display specific properties due to reduced input and the influence of the dominant societal language. The aim of the study is to examine the stability and variability of the gender system in heritage speakers of Serbian and to determine the extent to which it differs from that of monolingual speakers in Serbia. The empirical part of the study is based on a contrastive experimental design involving 60 participants aged 6 to 11 – 30 bilingual speakers of Serbian as a heritage language in Germany (Hesse) and 30 monolingual speakers of Serbian living in Serbia (Niš). The study was conducted online using an elicited production task. Both real and nonce nouns were tested. Canonical nouns included masculine nouns ending in a consonant, feminine nouns ending in the vowel <i>a</i>, and neuter nouns ending in the vowels <i>o</i> and <i>e</i>. Non-canonical nouns comprised masculine nouns ending in the vowel <i>a</i> or in <i>o</i> and <i>e</i>, as well as feminine nouns ending in a consonant. The effects of noun familiarity, canonicity, exposure to Serbian, and age were analyzed. The results show that heritage speakers exhibit a stable system of agreement in cases involving canonical and morphologically transparent nouns, whereas greater variability emerges with non-canonical forms. A strong positive correlation was found between exposure to Serbian and accuracy in gender assignment, while differences between heritage and monolingual speakers were limited. These findings contribute to the theoretical understanding of grammatical category acquisition in heritage languages and have

important implications for the teaching of Serbian as a heritage language in diaspora contexts.

Scientific
Field:

Serbian language

Scientific
Discipline:

Linguistics

Key Words:

Serbian language, heritage language, grammatical gender, gender agreement, Serbian-German bilinguals

UDC:

811.163.41'246.2:811.112.2(043.3)

CERIF
Classification:

H350 Linguistics

Creative
Commons
License Type:

Attribution – NonCommercial – NoDerivs (**CC BY-NC-ND**)

РЕЧ ЗАХВАЛНОСТИ

Неизмерно хвала мом ментору др Ивани Митић за сву помоћ, савете и стрпљење приликом израде ове дисертације. Искрену и велику захвалност дугујем свом професору др Бранимиру Станковићу на менторисању и праћењу мог научног рада још од мастер студија па до саме израде дисертације.

Захваљујем Татјани Хот, координатору допунске наставе српског језика у Хесену (Немачка) на указаном поверењу и могућности да спроведем истраживање, чије су залагање, комуникација са школама и упућивање родитеља били од изузетног значаја за реализацију ове дисертације. Велико хвала наставници Зорици Младеновић за уложен труд да ме повеже са ученицима који похађају допунску наставу код ње. Исто тако захвалност дугујем Гордани Милошевић, директору ОШ „Цар Константин” у Нишу и својој учитељици Ивани Мирковић на изузетном напору да прикупимо довољан број испитаника.

Свим родитељима и деци који су учествовали у истраживању овом приликом захваљујем на издвојеном времену и интересовању да ми помогну у спровођењу експерименталног дела дисертације.

Хвала мом пријатељу и колеги Николи Михајловићу на лектури и коректури дисертације.

Породици, пријатељима и колегама хвала на подршци, стрпљењу и разумевању.

Ана Крстић

САДРЖАЈ

1. Увод.....	13
1. 1. Значај и главни проблеми истраживања.....	13
1. 2. Главни фокус и иновативност истраживања.....	14
1. 3. Структура дисертације	16
2. Род у српском језику.....	18
2. 1. Увод – општа запажања.....	18
2. 2. Род у српском језику – одређивање рода.....	19
2. 3. Конгруенција у српском језику	22
2. 3. 1. Формално-семантичко неподударење. Именице природног мушког рода на -а	24
2. 3. 2. Номиналне фразе хибридних именица	25
2. 4. Усвајање рода и слагања у роду	26
2. 4. 1. Општа запажања о усвајању рода и слагања у роду.....	27
2. 4. 2. Усвајање рода и слагања у роду у босанско-хрватско-српском језичком подручју	28
2. 5. Граматички род у српском и немачком језику.....	30
3. Наслеђени језици и њихови говорници	32
3. 1. Под окриљем билингвизма	32
3. 2. Терминолошко одређење	33
3. 3. Флуентност наследних говорника.....	36
3. 4. Трансфер и замена кода.....	39
3. 5. Специфичности наследних говорника.....	41
3. 6. Приступи усвајању првог и другог језика	42
3. 7. Проблематика незавршеног усвајања	44
3. 8. Слабљење језика	46
4. Претходна истраживања на тему слагања рода у наслеђеним језицима.....	49

4. 1. Слагање рода у наслеђеним несловенским језицима	49
4. 2. Слагање рода у наслеђеним словенским језицима	53
4. 2. 1. Слагање рода у српском и хрватском као наслеђеним језицима	58
5. Циљ и хипотезе истраживања	64
6. Методологија	67
6. 1. Процедура и стимулуси	67
6. 2. Варијабле	72
6. 3. Узорак	74
7. Резултати	77
7. 1. Језичко окружење	77
7. 2. Резултати задатка усмеравање продукције – квантитативни приказ	84
7. 3. Резултати задатка усмеравање продукције – квалитативни приказ	99
8. Дискусија	101
8. 1. Коментарисање тестираних хипотеза и предикција у контексту резултата	101
8. 2. Резултати нашег истраживања у светлу претходних	110
8. 2. 1. Резултати нашег истраживања у поређењу са истраживањима на несловенским наслеђеним језицима	110
8. 2. 2. Наши резултати у поређењу са истраживањима на словенским наслеђеним језицима	113
8. 3. Теоријске и методолошке импликације	116
8. 3. 1. Теоријске импликације	116
8. 3. 2. Методолошке импликације	120
9. Методичке апликације	122
9. 1. Наставне импликације у области граматике и конгруенције	122
9. 2. Интеграција лексичког и граматичког знања	124
9. 3. Наставни приступи и примери активности	125
9. 4. Наставни материјали и оцењивање	129
9. 5. Ограничења и препоруке за наставну праксу	130

9. 6. Закључне напомене.....	131
10. Закључак	132
Литература.....	137
Прилози.....	148
Биографија аутора.....	185

Скраћенице коришћене у дисертацији

Скраћеница	Значење
[GEN]SEM	семантички род
[GEN]DC	деклинациони род
MASC	мушки
FEM	женски
ϕ -особина	граматичка особина
комп.	комплементатор
J1	први језик
J2	други језик
J2 ученици	ученици другог језика
J2 говорници	говорници другог језика
МЛ	монолингвали
БЛ	билингвали
ИП	истраживачко питање
Х	хипотеза
П	предикција
енгл.	енглески
нем.	немачки
рус.	руски
јд.	једнина
мн.	множина
м. р.	мушки род
ср. р.	женски род
Ном.	номинатив

Ген.	генитив
Дат.	датив
Ак.	акузатив
Инстр.	инструментал
Лок.	локатив
<i>srWas</i>	Српски мрежни корпус
CEFR	Заједнички европски референтни оквир за живе језике

1. Увод

1. 1. Значај и главни проблеми истраживања

Категорија граматичког рода представља једну од најсложенијих језичких категорија, која истовремено повезује морфолошку, синтаксичку и семантичку раван језика. У савременој лингвистици посматра се као систем класификације именица који има импликације не само на граматичку структуру језика већ и на начин на који је језичко знање организовано. Иако језици света показују велику разноврсност у начину на који реализују категорију рода – од језика без граматичког рода (нпр. фински (в. Карлсон 1999)) до језика са сложеним системима рода (нпр. банту језици (в. Катамба 2003)) – управо постојање механизма граматичке класификације представља универзалан феномен (в. Корбет 1991; Ајхенвалд 2000).

Српски језик, као представник јужнословенске групе индоевропских језика, поседује развијен систем граматичког рода који обухвата мушки, женски и средњи род, а који је, за разлику од многих других језика, у већој мери морфолошки транспарентан. У њему се категорија рода не своди искључиво на одраз биолошког пола, већ представља граматички принцип који условљава слагање других конституената са именицом у реченици, попут придева, заменица и глаголских облика (в. Стевановић 1979; Клајн 2005). Таква структурна повезаност чини род битним елементом синтаксичког устројства у српском језику.

Истраживање усвајања рода у српском језику постаје посебно изазовно када се посматра у контексту билингвализма и наслеђеног језика. Код говорника који живе у двојезичним срединама, као што је немачко говорно подручје, категорија рода пролази кроз процес реинтерпретације и поновне организације, јер се сусрећу два језичка система који иако оба поседују граматички род, функционишу по различитим морфолошким и синтаксичким принципима (в. Купиш и Ротман 2018). Немачки језик, на пример, поседује три вредности рода, али су њихове морфолошке ознаке у мањој мери транспарентне него у српском, што може довести до трансфера и генерализација код деце која истовремено усвајају оба језика.

Проблеми истраживања рода у наслеђеном српском језику тесно су повезани са ширим питањем одрживости граматичких категорија у условима ограничене изложености. Наслеђени језик (енгл. *heritage language*) дефинише се као језик који је

дете стекло у кућном окружењу, али који није постао језик формалног образовања, јавне комуникације и доминантних медија (в. Монтрул 2016; Полински 2018). Код српске дијаспоре у Немачкој, српски често функционише као језик дома, ограничен на породицу, док се у школском и друштвеном окружењу развија немачки као доминантан. У таквим условима долази до сужавања домена употребе језика, што утиче на очување граматичког система.

Истраживања су показала да код наслеђених говорника долази до специфичних одступања у граматичкој прецизности, која нису последица когнитивних дефицита, већ смањеног језичког инпута и другачијег процеса усвајања (в. Полински 2008; Монтрул 2011). У том контексту категорија рода представља изузетно осетљиву тачку у језичком систему, јер се њена стабилност ослања на фреквентност, транспарентност морфолошких облика и на богатство лексичког искуства. Код деце која српски усвајају као наслеђени језик, често се јављају облици који одступају од стандардног модела конгруенције, али који уједно откривају когнитивне стратегије поједностављивања и систематизације језичких правила (в. Крстић 2018, 2020, 2022).

Проблем очувања граматичког рода, дакле, није само лингвистичко већ и социокултурно питање, јер одражава однос између индивидуалног језичког искуства, породичне језичке политике и институционалне подршке наслеђеном језику. Истраживања ове врсте пружају увид у то како се граматичке категорије трансформишу у контакту са другим језицима и какве импликације то има на наставу и језичку политику у дијаспори.

1. 2. Главни фокус и иновативност истраживања

Главни фокус овог истраживања јесте испитивање начина на који деца, говорници српског као наслеђеног језика у Немачкој, усвајају и користе категорију граматичког рода, са посебним освртом на слагање придева и именице у номиналној фрази. Циљ истраживања није само да се утврди постојање одступања од циљног српског језика већ и да се испита природа тих одступања – да ли она указују на непотпуно усвајање (енгл. *incomplete acquisition*) или на слабљење (енгл. *attrition*) граматичких структура које су раније биле усвојене (в. Полински 2011; Сораче 2011), те који је разлог једном или другом.

Посебна новина овог рада огледа се у његовој прецизнијој и свеобухватнијој методологији. Док су претходна (малобројна и пионирска) истраживања била усмерена углавном на одрасле говорнике српског као наслеђеног језика и често су користила задатке превођења (в. Крстић 2018, 2020, 2022), ово истраживање примењује продукцијски задатак прилагођен деци (енгл. *elicited production task*), по узору на методологију Митрофанове и др. (2021). Такав приступ омогућава природнију процену активне продукције и граматичке компетенције, без ослањања на писмене вештине, које код деце у наслеђеном језику могу бити ограничене.

Осим наведеног, у овом истраживању први пут су у оквиру српског као наслеђеног језика систематски комбиновани различити типови лингвистичких стимулуса – именице које варирају по реалности (стварне и измишљене), каноничности и аниматности – што омогућава дубљи увид у то како се морфолошка транспарентност и семантичке карактеристике одражавају на конгруенцију. Истовремено, у анализу су укључени и ванјезички фактори као што су степен изложености српском језику, дужина учења у допунској настави и узраст испитаника. На овакав начин истраживање не само што прати усвојеност граматичких категорија већ интегрише и социалингвистички аспект усвајања наслеђеног језика.

Овакво обухватније сагледавање омогућава да се резултати интерпретирају у ширем теоријском оквиру, који повезује когнитивне механизме усвајања језика са социалингвистичким контекстом. Уочавање корелација између језичке изложености и тачности конгруенције пружа емпиријску потврду тврдњи да су ограничена количина језичких информација и редукована употреба језика кључни фактори у развоју наслеђеног језика (в. Монтрул 2016; Купиш и Ротман 2018).

У овом се истраживању, дакле, први пут у оквиру српског као наслеђеног језика обједињује више аспеката који су у претходним радовима били раздвојени: експериментална анализа граматичког рода, утицај морфолошке транспарентности и познатости лексеме, као и процена изложености и језичке биографије испитаника. Управо та интеграција различитих фактора омогућава прецизније сагледавање граница између незавршеног усвајања и слабљења језика, као и идентификацију стратегија које деца користе приликом реконструкције граматичких правила.

На теоријском плану, ово истраживање доприноси разумевању механизма стабилизације и варијације у наслеђеном језику, те показује да систем конгруенције код деце која расту у билингвалном окружењу није нужно „оштећен”, већ прилагођен условима ограничене изложености. Такви системи могу бити стабилни, али и

варијабилни, што потврђује тезу о постојању више путања усвајања и одржавања граматичких структура у наслеђеним језицима (в. Полински 2018; Ротман 2009).

Из практичног угла, овај рад има и важне педагошке импликације: резултати указују на потребу да се у настави српског као наслеђеног језика примењују приступи који комбинују јачање граматичке свести са активностима које обогаћују лексику, чиме се подстиче стабилизација система конгруенције. Истраживање, дакле, пружа не само научни допринос теорији наслеђених језика већ и конкретне смернице за наставну праксу и језичку политику у дијаспори.

1. 3. Структура дисертације

Дисертација је структурисана у десет поглавља, која следе ток истраживања – од теоријског оквира и формулисања истраживачких питања до анализе резултата, теоријских и методичких импликација. Оваква организација омогућава постепено увођење у проблематику усвајања категорије граматичког рода у српском као наслеђеном језику, као и систематично излагање резултата експерименталног дела рада.

Након Увода, следи друго поглавље, које је посвећено категорији рода у српском језику. У њему представљамо морфолошке и синтаксичке критеријуме за одређивање рода, као и посебности конгруенције у српском у односу на сродне словенске језике. Ово поглавље служи као основ за разумевање механизма граматичке конгруенције и усвајања категорије рода.

У трећем поглављу анализирамо појам наслеђеног језика и кључне феномене који га одликују – незавршено усвајање и слабљење језика. Објашњавамо како се ове појаве манифестују код различитих језика и на који начин утичу на стабилност граматичких категорија. У овом поглављу дајемо и преглед најважнијих теорија усвајања језика, са фокусом на генеративни, емергентистички и когнитивни приступ. Истичемо разлике између усвајања првог, другог и наслеђеног језика, као и специфичности процеса језичког развоја код билингвалне деце.

Четврто поглавље посвећено је претходним истраживањима на тему усвајања рода и конгруенције у наслеђеним језицима. Посебно указујемо на положај српског као наслеђеног језика у немачкој говорној средини, као и на досадашња истраживања у

оквиру словенских наслеђених језика, која представљају полазиште за формулисање наших хипотеза.

У петом поглављу излажемо циљ и хипотезе истраживања, а у шестом методологију истраживања. Образлажемо избор метода и експерименталног приступа, детаљно описујемо поступак израде и спровођења продукцијског задатка, као и начин обраде добијених података. Представљамо независне и зависне варијабле, као и социолингвистичке факторе који су узети у обзир – изложеност српском језику, узраст и дужину учења. У овом поглављу описујемо и узорак испитаника, који обухвата децу из Србије и Немачке, чиме се омогућава поређење монолингвалних и билингвалних говорника.

Седмо и осмо поглавље садрже анализу резултата и дискусију. Најпре износимо резултате статистичке анализе и тумачимо их у светлу постављених хипотеза. Потом следи повезивање резултата са теоријским моделима и претходним истраживањима представљеним у теоријском делу рада. У завршном делу овог поглавља издвајамо теоријске импликације, које се односе на разумевање процеса усвајања граматичког рода у наслеђеном језику, и методолошке импликације, које указују на предности и ограничења спроведеног истраживања. Посебно, девето поглавље, чине методичке апликације, кроз које резултате истраживања повезујемо са наставном праксом српског као наслеђеног језика и предлажемо конкретне педагошке приступе и активности за подстицање стабилности граматичког система код билингвалне деце.

Дисертација се завршава закључком, у коме су сажети најважнији налази и импликације рада, као и предлози за будућа истраживања у области наслеђених језика. На крају је приложена литература, а иза литературе могу се наћи прилози, односно материјали коришћени приликом израде експерименталног дела рада.

2. Род у српском језику

2. 1. Увод – општа запажања

Категорија рода специфична је језичка појава, с обзиром на то да је неки језици поседују (нпр. индоевропска породица језика), док код других изостаје (уралска породица језика) (в. Бајби 1985). Хокетова дефиниција (1958: 231) да су „родови [...] класе именица које се огледају у понашању међусобно повезаних речи” предочава битну ставку о роду – великим делом род је заслужан за класификовање именица на основу њиховог начина слагања, те тако има утицаја и на разне синтаксичке појаве у језику.

Међу језицима који имају род јављају се они са две вредности рода или више њих. Некад род кореспондира са полом у стварном свету (нпр. мушки и женски род наспрам мушког и женског пола), али некад то не мора бити случај. Таква одступања нису ретка у светским језицима (в. Гринберг 1978). Тако је, на пример, у алгонквинским језицима небитна дистинкција између полова, али битно је да ли је реч о живом или неживом појму. У оба случаја, пак, реч је о природном (семантичком) роду (Диксон 1982), где значење именице углавном одређује и њен род. С друге стране, категорија граматичког (синтаксичког) рода у језику указује на то да постоји могућност класификације именица на основу флексије, као и да постоје синтаксичка правила конгруенције (Арсенијевић и Борик 2020).

Корбет (1991) дели језике на основу одређених система рода, па тако неки језици имају стриктно семантички систем рода (попут тамилског језика), неки имају доминантно семантички, у којем постоје неспорадични изузеци (нпр. неки неживи предмети имају „животињски” род у занде језику уместо средњег рода), као и они са формалним системом рода – морфолошким и фонолошким. Међутим, битно је истаћи да не постоји језик са чисто морфолошким системом рода, односно поред њега може постојати и семантички критеријум за одређивање рода именице, као и фонолошки, уколико се тип деκлинације (у случају да дати језик има деκлинацију) именице може предвидети на основу фонолошког облика граматичке основе именице. Корбет (1991) наводи руски као језик са морфолошким системом, у коме и семантичка правила играју битну улогу. С друге стране, француски је језик са доминантно фонолошким системом, у коме се на основу финалног вокала, односно консонанта одређује род именице, али је

семантички критеријум код одређивања рода људским бићима такође присутан (в. Харис и Винсент (1997) за типологију романских система).

Према Корбетовој теорији, српски језик, попут руског, спада у језике са морфолошким системом који је испреплетен семантичким правилима. С обзиром на то да се у раду бавимо родом и конгруенцијом у билингвалном окружењу, од значаја ће бити и посматрање потенцијалних утицаја система рода једног језика на други, у овом случају система рода немачког као језика средине на систем рода српског као наслеђеног језика. Имајући у виду да немачки такође поседује граматички род, биће значајно истражити да ли то има олакшавајући ефекат у усвајању рода у српском као наслеђеном.

2. 2. Род у српском језику – одређивање рода

У српском језику се именице традиционално класификују на основу три вредности рода – мушког, женског и средњег, као и четири деклинационе класе (Стевановић 1989). Иако је у српском, као и у руском, семантички фактор битан у одређивању рода именица, може се десити да граматички род не корелира увек са семантичким родом. Уколико укључимо критеријум аниматности, видимо да биолошки пол углавном одређује и граматички род именице која означава живо биће у српском језику. Тако су мушког рода именице које означавају индивидуе мушког пола (нпр. *стриц*), женског су рода именице које означавају индивидуе женског пола (нпр. *тетка*), а средњег оне које упућују на оно што се у култури означава као бесполно (нпр. *дете*). Када је реч о називима за животињске врсте, зооними граматичког женског рода пресупонирају да је у питању животиња женског или неспецификованог пола (нпр. *ласта*), именице мушког рода пресупонирају да је у питању животиња мушког или неспецификованог пола (нпр. *гепард*). С друге стране, именицама које немају обележје аниматности род се не приписује на основу семантичког критеријума, већ је критеријум у највећој мери произвољан (Арсенијевић, Борик 2020). У том случају род се распознаје на основу морфолошког критеријума – којој деклинационој класи именица припада, као и на основу њеног начина слагања са другим конституентима, те се због тога назива граматичким (мушким, женским и средњим) родом. Иако се род именице у овим случајевима идентификује и на основу начина

конгруенције са другим конституентима, треба имати у виду да конгруенција сама по себи није недвосмислен критеријум за граматичко, односно синтаксичко слагање, будући да у одређеним контекстима може бити условљена и семантичким факторима. О конгруенцији ће бити више речи у потпоглављу 2. 3.

На основу образаца деклинирања, традиционално се именице класификују према четири Стевановићеве врсте (в. Стевановић 1989). Прву чине именице граматичког мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на сугласник, као и именице мушког и средњег рода којима се основа завршава на сугласник, а номинатив једнине вокалима *о* и *е* (*човек, тањир, Славко, огледало, поље*). Именице друге врсте су средњег рода на *о* и *е* у номинативу једнине, али им се основа завршава на самогласник и садрже наставке за облик који проширују основу једним сугласником кроз деклинацију (*име–имена*). По трећој врсти мењају се именице женског рода које се у номинативу једнине завршавају на вокал *а* (*жена, оловка*). Најзад, по четвртој врсти се мењају именице женског рода које се у номинативу једнине завршавају сугласником (*крв, младост*).¹

Иако је подела на Стевановићеве врсте широко прихваћена у традиционалним граматикама, за потребе детаљније морфолошке анализе, а нарочито за испитивање граматичког рода и конгруенције, увешћемо и појам деклинационих класа. За разлику од врста, које представљају шири описни оквир, деклинационе класе систематизују именице на основу конкретних морфолошких образаца промене кроз падеже и број, што омогућава прецизнији увид у формалне карактеристике именица које су релевантне за анализу слагања. У наставку је Табела 1 која приказује све четири деклинације у једнини и множини (преузета од Арсенијевић 2021: 12):

Табела 1. Деклинационе класе у српском (и хрватском) језику

	Класа 1 (<Ø, а>)		Класа 2 (<о/е, а>)		Класа 3 (<а, е>)		Класа 4 (<Ø, и>)	
	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
Ном.	мрав-Ø	мрав-и	мор-е (сел-о)	мор-а	риб-а	риб-е	ноћ-Ø	ноћ-и
Ген.	мрав-а	мрав-а	мор-а	мор-а	риб-е	риб-а	ноћ-и	ноћ-и
Дат.	мрав-у	мрав-има	мор-у	мор-има	риб-и	риб-ама	ноћ-и	ноћ-има
Ак.	мрав-(а)	мрав-е	мор-е	мор-а	риб-у	риб-е	ноћ-Ø	ноћ-и

¹ Критеријуми за припадност именица свакој наведеној врсти изнети су по узору на Стевановићеву класификацију (1989).

	(жиг-Ø)		(сел-о)					
Инстр.	мрав-ом	мрав-има	мор-ем (сел-ом)	мор-има	риб-ом	риб-ама	ноћ-у	ноћ-има
Лок.	мрав-у	мрав-има	мор-у	мор-има	риб-и	риб-ама	ноћ-и	ноћ-има

Притом, битно је напоменути да у овом случају врсте и деклинационе класе нису сасвим подударне, па тако именице прве врсте обухватају више различитих деклинационих образаца и према Табели 1 кореспондирају са две класе (Класа 1 и Класа 2), док се именице друге врсте (средњег рода типа *име–имена*) не издвајају као засебна класа, већ се укључују у постојеће парадигме. Насупрот томе, трећа и четврта врста показују већу формалну уједначеност и одговарају Класи 3 и Класи 4.

И док је именицама без обележја аниматности могуће одредити род само на основу деклинационе класе којој припадају, дакле, на основу морфолошког критеријума, не може се исто увек рећи за именице са обележјем аниматности. Наиме, дешава се да се некад семантички и граматички род именице не поклапају, па се тако по трећој врсти деклинирају и именице које означавају особе мушког пола (*Алекса, тата*), или пак неспецификованог пола (*кукавица, пијаница*). Исто се може десити и у случају именица које реферишу на особу женског пола, а мењају се по првој врсти и завршавају на сугласник, дакле, граматичког су мушког рода (*девојчурак*).

Поред ових одступања условљених аниматношћу, одређене недоумице у погледу рода јављају се и код именица мушког рода страног порекла на *-о* и *-е*, значајних за ово истраживање. Према Стевановићу (1989), поједине именице страног порекла слично се понашају као и домаће именице мушког рода на *-о* (искључујући оне код којих је финално *л* прешло у *о*), те се завршни вокал осећа као наставак за облик номинатива једнине, док основу чини део речи до тог самогласника. Ове именице у једнини се мењају по принципу: *ауто–аута–ауту, никадо–никада–никаду, торнадо–торнада–торнаду*. У множини пак углавном су средњег рода: *никадо – никада, торнадо – торнада*. Што се тиче именица претежно француског порекла на *-о* и *-е*, које у изворном језику имају акценат на последњем слогу (у српском се акценат преноси на претходни слог, а на последњем остаје дужина), њима се наставци за падежне облике именица мушког рода прве врсте додају на цео облик номинатива једнине: *бифе–бифеа, резиме–резимеа, биро–бириа*. Притом, имају правилну множину мушког рода: *бифеи, резимеи, бири*. Њима су у извесној мери сродне и именице попут *тата, теча, комишија*, које у једнини остварују слагање у мушком роду,

док се у множини јавља слагање у женском роду (*добре тате/мече/комиције*). Овакве се именице понегде доводе у везу и са појмом хибридности, будући да код њих може доћи до неслагања између морфолошког облика и образаца конгруенције (в. Корбет 1991).

Да резимирамо, род именица у српском језику одређује се граматичким, семантичким и морфолошким критеријумима, при чему је семантика релевантна пре свега код аниматних именица. Иако биолошки пол често корелира са граматичким родом, код аниматних именица могућа су одступања, па се семантички и граматички род не морају поклапати. На основу деклинације, именице се традиционално сврставају у четири врсте, које каткад одражавају и семантичке особине референта. Посебну групу чине именице страног порекла мушког рода на *-о* и *-е*, које показују специфична морфолошка својства у једнини и множини.

Други начин на који се испољава граматички род, поред деклинационих класа, јесте конгруенција конституената са именицом. Род именице је најчешће лако разазнати на основу слагања, а амбивалентност се једино јавља код такозваних хибридних именица, код којих се може јавити више образаца слагања, о чему ће бити више речи у наредним потпоглављима.

2. 3. Конгруенција у српском језику

Како је поменуто у претходном потпоглављу, један од начина на који се може испољити граматички род у српском језику јесте и слагање. Корбет (1988, 2010) напомиње да је сам термин тешко дефинисати, али наводи Стилову (1978) као радну дефиницију, према којој је слагање систематска коваријанса између семантичке или формалне карактеристике једног елемента и формалне карактеристике другог.

У словенским језицима типично постоји слагање унутар номиналне фразе у броју и роду (Браун 1993), а лични глаголски облици обично показују слагање са субјектом у лицу и броју. Глаголски облици којима се маркира прошло време се обично састоје од партиципа и помоћног глагола, те се помоћни глагол најчешће слаже са номиналном фразом у броју и лицу, а партицип у роду и броју. Различите заменице се такође могу слагати са својим антецедентима у роду и броју.

Поједностављен приказ обрасца слагања у српском језику представљен је у Табели 2 (адаптираној према табели слагања у руском језику (Кругер 2021: 27)):

Табела 2. Обрасци слагања у српском језику

придев у функцији атрибута	предикат	односна заменица	лична заменица	Род
-Ø/ -и	-о	-и	он	мушки
-а	-ла	-а	она	женски
-о/-е	-ло	-е	оно	средњи

Слагање може бити синтаксичко, уколико је одређено формом, или семантичко, уколико је одређено значењем, а тип слагања може зависити и од контролора (управне речи према којој остале конгруирају) и од таргета (речи која конгруира према контролору) (Корбет 2010: 3). Дакле, да би се разумела идеја о граматичком роду, полазимо од чињенице да представља класификациону категорију код именица и да се испољава слагањем осталих елемената са номиналном фразом.

Попут Корбета (1991), и Векслер и Златић (2000, 2003) наводе да су код именица битни извори информација род и деклинација, као и да конгруенција функционише према граматичким и хијерархијским правилима. Истичу да у српском и хрватском језику именица има два скупа обележја која одређују вредности слагања: обележја конкорда (енгл. *concord features*) – падеж, број и род; обележја референцијалног индекса (ознака којом се формално обележава да одређени елементи у реченици упућују на исто) – лице, род и број. Обележје конкорда неке именице повезано је са деклинационом класом којој припада:

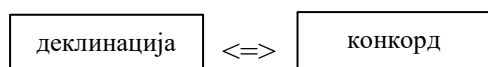

Схема 1 (Векслер и Златић 2000: 799)

Индексна обележја рода и броја повезана су са семантиком именице, на пример, да ли означава мушки или женски пол, или количински више ентитета (збирна именица), односно само један:

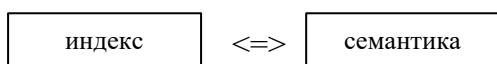

Схема 2 (Векслер и Златић 2000: 800)

Индекс и конкорд су такође повезани (Схема 3) и врло често су идентични, али могу се понекад разликовати². Схема 4 илуструје ситуацију са регуларном именицом, попут *жена*, која припада трећој Стевановићевој деклинационој врсти, у којој се обично налазе именице женског рода, тражи женски конкорд и женски референцијални индекс, а, семантички гледано, означава и особу женског пола.

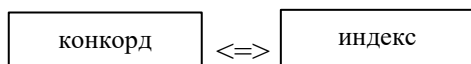

Схема 3 (Векслер и Златић 2000: 800)

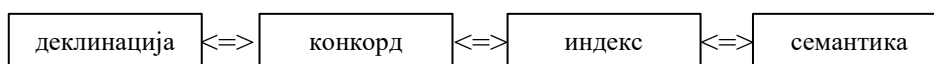

Схема 4 (Векслер и Златић 2000: 800)

2. 3. 1. Формално-семантичко неподударње. Именице природног мушког рода на *-а*

На основу наведеног у претходном потпоглављу у случајевима када су деклинација, конкорд, индекс и семантика међусобно усклађени, одређивање рода је недвосмислено. Када то није случај, веза између неких од обележја из Схеме 4 може бити прекинута. У овом раду се, поред регуларних именица (које би одговарале Схеми 4), бавимо и оним код којих се управо то и дешава, а то су именице треће Стевановиће врсте (у којој су аниматне именице обично природног женског рода) које означавају особе мушког пола³. У том случају, према теорији Векслера и Златић (2000, 2003), схема за именицу *тата* изгледала би овако:

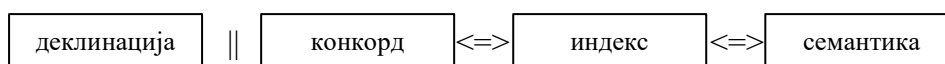

Схема 5 (Векслер и Златић 2000: 800)

² Именица *деца*, на пример, има конкорд женског рода једнине, а индекс средњег рода множине.

³ У литератури се ове именице још називају и половично хибридним (енгл. *split hybrid nouns*) (Корбет 2015). Више о њиховој структури у одељку 2. 3. 2.

Битно је истаћи да ове именице увек имају семантичко слагање, те ће тако сви елементи који имају категорију рода уз именицу *тата* (у једнини) бити конгруирани искључиво у мушком роду:

- (1) *Мој добри тата је дошао.*

2. 3. 2. Номиналне фразе хибридних именица

У раду ћемо се посебно осврнути и на структуру номиналних фраза хибридних именица попут *паша*, *тата* ослањајући се на Деспићев модел (2010, 2017). Полазећи од теоријског оквира дистрибуиране морфологије (Хале и Маранц 1993), Деспић (2010) анализира понашање тзв. хибридних именица у српском језику, као што су *војвода*, *владика*, *папа*, *Никола*, које показују неслагање између морфолошког облика и семантичке интерпретације рода. Ове именице морфолошки припадају трећој Стевановићевој врсти и носе формалну ознаку женског рода, али истовремено означавају мушке референте и у једнини систематски активирају мушко слагање на придевима (нпр. *леп војвода*).

Кључна иновација Деспићевог приступа јесте увођење разлике између два типа граматичког рода: семантичког рода ([GEN]SEM) и деклинационог рода ([GEN]DC). Семантички род повезан је са природним полом и важан је за значење и слагање у синтакси, док је деклинациони род морфолошке природе и односи се на формалну граматичку исправност. Именице типа *војвода* специфичне су по томе што истовремено носе обе спецификације: [GEN]SEM = MASC и [GEN]DC = FEM. У једнини, где не долази до нагомилавања обележених ϕ -особина, семантички род има примат и управља слагањем. Међутим, у номинативу множине долази до нагомилавања обележених особина, пре свега броја ([PL]) и семантичког рода ([GEN]SEM), што резултира маркираношћу. У складу са општим ограничењима морфолошког система српског језика, овакве конфигурације се разрешавају брисањем најмаркираније особине, а то је управо [GEN]SEM. Као последица тога, у множини остаје само деклинациони род, па именице као што је *војвода* у номинативу множине активирају слагање у женском роду (*лепе војводе*). Исти образац слагања налази се и код именица типа *паша* и *тата*, које су предмет нашег истраживања, а које, иако

морфолошки припадају истој деклинационој класи, у једнини доследно активирају семантички мушки род у слагању (*леп наша, добар тата*).⁴

У оквиру Деспићевог модела, семантички род ([GEN]SEM) представља интерпретативно и синтаксички активно обележје, директно повезано са природним полом и аниматношћу именице, док је граматички род ([GEN]DC) формално морфолошко обележје, чије се понашање одређује на интерфејсу синтаксе и морфологије. Оваква асиметрија сугерише да семантички род може имати привилегован статус у раним фазама језичког развоја, будући да је транспарентан и функционално мотивисан, за разлику од граматичког рода, који захтева овладавање морфолошким обрасцима.

У том смислу, хибридне именице попут *наша* и *тата* представљају посебно погодан тест случај за испитивање усвајања рода, будући да код њих долази до систематског неслагања између семантичког и граматичког рода. Уколико деца у раним фазама усвајања дају предност семантичком роду, очекивало би се да у једнини доследно производе слагање у мушком роду уз ове именице, упркос њиховој формалној припадности деклинационој класи именица на *-а*. Управо у наредном потпоглављу посветићемо мало већу пажњу усвајању рода и слагања у роду код деце у контексту претходних истраживања.

2. 4. Усвајање рода и слагања у роду

У претходном потпоглављу бавили смо се теоријским приступом роду и конгруенцији. Имајући у виду да се наше истраживање ипак бави језиком деце, у овом потпоглављу посветићемо пажњу истраживањима која расветљавају сам процес усвајања рода и слагања у роду од најранијег периода живота у различитим језицима, а мало детаљније ћемо анализирати закључке из појединих словенских језика.

⁴ Поменућемо и модел Пушкар (2018), који се тиче хибридних именица овог типа. Наиме, ауторка, као и Деспић (2010, 2017), уочава промену рода са променом броја, али наводи да су у множини могућа оба типа слагања (једн. *Стари наша је дошао* (семантичко слагање) – мн. *Старе наше су дошле* (граматичко слагање) / *Стари наше су дошли* (семантичко слагање)). Према Пушкар (2018), обавезност семантичког слагања у једнини и његова опционалност у множини могу се објаснити чињеницом да се природни род налази на нижој функционалној пројекцији од граматичког рода, а категорија множине пројектована је између њих.

2. 4. 1. Општа запажања о усвајању рода и слагања у роду

За усвајање рода битни су формални и семантички сигнали (Корбет 1991). Први су заправо морфофонолошки сигнали, а други указују на природни род именице. Истраживања показују да су деца на почетку осетљивија на морфофонолошке сигнале, а да генерално осетљивост на семантичке сигнале расте са порастом узраста, нарочито у језицима са релативно транспарентним системима рода, попут француског (Кармилоф-Смит 1979), руског (Родина 2008; Родина и Вестергор 2012), немачког (Купиш и др. 2022)⁵. С тим у вези, указано је на позитивну корелацију транспарентности и брзине усвајања рода у одређеном језику, па се тако род лакше усваја у руском, а теже у норвешком, у коме се испољава кроз облике чланова, придева и заменица, а избор рода је углавном лексички условљен, уз делимичну семантичку мотивацију код именица које означавају жива бића (в. Родина и Вестергор 2015).

У раду транспарентним системом рода сматрамо такав систем у коме је могуће одредити род именице на основу њених формалних обележја, без ослањања на слагање других елемената са њима, јер комплексна правила одређивања рода могу отежати његово усвајање (в. Велнић 2020: 2). Како формална обележја могу бити фонолошка и/или морфолошка у одређеном језику (Корбет 1991), при чему су прва видљива у номиналној форми именице, а друга се испољавају кроз деклинацију, систем је транспарентнији уколико се у њему налазе оба типа обележја. У шпанском језику, транспарентност је јасна, јер су именице које се завршавају на *-о* граматичког мушког рода, а именице на *-а* женског. Српски, попут руског, има транспарентнији систем од, на пример, појединих германских језика, попут норвешког, па и немачког, јер се у њему преклапају формални и морфолошки сигнали (нпр. именице граматичког женског рода завршавају се на *-а* и имају своју деклинацију, попут *књига*, која по деклинацији припада трећој Стевановићевој врсти). Иако је генерално лакше усвајати систем две вредности рода (нпр. мушког и женског) него систем три вредности рода (нпр. женског, мушког, средњег), предност има транспарентност система, па ће пре бити усвојен транспарентни систем три вредности рода него нетранспарентни систем

⁵ Родина и сарадници (2020) класификују језике у три групе на основу типа транспарентности: 1. тип – постоје јасни сигнали за одређивање рода, елементи су фонолошки слични са управним маркером са којим се слажу у роду; 2. тип – делимично транспарентни системи, са јасним, али и са нејасним сигнаlima; 3. тип – са веома мало формалних и семантичких сигнала, при чему се род у овим језицима најспорије усваја, обично до предшколског узраста. Аутори сврставају руски језик (чији је систем рода сличан српском) у први тип, а немачки језик у други тип.

две вредности рода (в. Родина и др. 2020 за поређење система рода у хебрејском, летонском, норвешком и немачком језику).

Системи рода имају и немаркирани род. У немачком поједини аутори наводе да је то мушки род (Стајнмец 2006), а поједини пак средњи (Кепке и Зубин 2009). Арсенијевић и Борик (2020: 9) напомињу да се немаркираност може одредити фреквентношћу класе именица. Стога, према подацима корпуса *srWaC*⁶ (2020: 9), наводе да су у српском и хрватском језику најчешће именице мушког рода на сугласник, потом именице женског рода на *-a*, затим именице средњег рода, па именице женског рода на сугласник, што би значило да су прве немаркиране, последње маркиране, а остале се налазе негде између. Такође, присуство више елемената који могу конгруирати са именицом у роду олакшава усвајање рода, па би се и српски језик могао сврстати у групу таквих језика, због постојања придевских и глаголских речи које се са именицом слажу.

2. 4. 2. Усвајање рода и слагања у роду у босанско-хрватско-српском језичком подручју

Усвајање рода и слагања у роду прилично су неистражена тема у босанско-хрватско-српском језичком подручју. У хрватском постоји корпусно истраживање аудио-записа базе *CHILDES* (Ковачевић и др. 2009), али и експериментално, контрастивно истраживање усвајања рода у хрватском и италијанском у контексту транспарентности система (Велнић 2020).

Истраживање које су спровели Ковачевић и др. (2009) имало је за циљ да испита усвајање падежа, броја и рода у хрватском, с нагласком на прву категорију. Њихов корпус представља транскрипт спонтаног разговора родитеља и троје деце из Загреба узраста од једне до три године. Значајно је то што је студија лонгитудинална и обухвата разноврстан материјал, који илуструје усвајање рода и конгруенције у природним условима. Анализа показује да се у говору деце јавља већи број именица женског рода него мушког (58% женског, 36% мушког рода), што се објашњава темом разговора са одраслима (нпр. једна испитаница често разговара о својим луткама). Но, аутори наводе да и транспарентност парадигме именица женског рода може играти

⁶ <https://www.sketchengine.eu/srwac-serbian-corpus/>

улогу у брзом усвајању таквих именица. Именице средњег рода пак се ређе јављају и у говору упућеном деци, као и у дечјем говору, што је у складу са њиховом нижом фреквентношћу.

Поједина њихова запажања о усвајању падежа такође говоре и о усвајању рода. Аутори наводе да деца усвајају падежни систем са лакоћом већ на узрасту од једне године и десет месеци, при чему номинатив и акузатив чине чак 78% дечје продукције до две и по године. Велнић (2020) истиче два могућа исхода, под претпоставком да падежни систем утиче на усвајање рода, што се поклапа и са закључком Полински (2008: 28) да, с једне стране, падежни систем са великим бројем падежа може отежати усвајање падежа; с друге стране, уколико номинатив игра главну улогу у усвајању рода, онда би време усвајања рода зависило од нивоа транспарентности номинатива.

Ипак, једно од ограничења ове студије у испитивању слагања свакако јесте број испитаника, као и недостатак усмереног тестирања, како би се поузданије утврдио ефекат транспарентности система на усвајање рода и конгруенције. Притом, студија не доноси озбиљније налазе о усвајању рода у хрватском језику мимо утицаја фреквенције именица. С друге стране, Велнић (2020) анализира транспарентност система хрватског језика, и то у поређењу са италијанским на примеру шездесеторо монолингвалне деце из Италије и Хрватске подељене у по две узрасне групе, што омогућава прецизније мерење тачности слагања у роду. Италијански језик има систем две вредности рода – мушког и женског, и у великој је мери транспарентан јер је род код већине именица јасно обележен морфолошким завршеницама: типично су именице на *-o* мушког рода (*il libro* – књига), а на *-a* женског рода (*la casa* – кућа). Именице на *-e* могу бити и мушког и женског рода (*il ponte* – мост, *la notte* – ноћ), али род остаје стабилан и доследно се одражава у слагању чланова, придева и заменица.

Резултати потврђују предикцију да ће говорници италијанског језика давати више тачних одговора у односу на говорнике хрватског језика због високог нивоа транспарентности у италијанском језику. Статистика, дакле, показује да италијанска деца усвајају род и слагање готово без грешака до узраста од две године и шест месеци. С друге стране, говорници хрватског језика постепено напредују, и то кроз две фазе, при чему у првој праве грешке у средњем роду због синкретизма са мушким родом, а у другој превазилазе погрешке у сва три рода.

Ауторка аргументовано тврди да транспарентност рода не треба посматрати као бинарну категорију, већ као континуум између ова два језика, јер, док неке вредности повећавају транспарентност (нпр. чланови у италијанском, деклинационе класе у

хрватском), одсуство појединих, као и фактори нискофреквентности (средњи род у хрватском) или синкретизма (мушки и средњи род у хрватском) могу их отежати. Ипак, да би се такав закључак могао генерализовати, потребно је испитати ситуацију и у другим језицима.

Имајући у виду да до сада није било сличних истраживања која су обухватала монолингвалну (а нарочито билингвалну) српску децу истог узраста, као и блискост српског и хрватског система рода и конгруенције, може се претпоставити да је усвајање рода код монолингвалних говорника наше студије у великој мери већ завршено. Овакви закључци могу послужити као корисна референтна тачка за упоређивање са резултатима испитаника у студији Велнић (2020), те пружају подлогу за тумачење налаза у контексту овог истраживања.

2. 5. Граматички род у српском и немачком језику

С обзиром на то да наше истраживање подразумева проучавање усвајања конгруенције у билингвалној средини, неопходно је укратко упоредити систем граматичког рода у српском и немачком језику. Наиме, и немачки, попут српског језика, поседује систем три вредности рода – мушког, женског и средњег. Род именице се одређује на основу комплексног преплитања морфолошких, фонолошких и семантичких фактора (Корбет 1991). Такође, и у немачком речи које су повезане са одређеном именицом (придеви, показне и присвојне заменице, чланови, бројеви, глаголи) конгруирају са њом. Међутим, за разлику од српског, у коме постоје правила за одређивање рода именице на основу деклинационе класе којој припада, у немачком се чини да је теже наслутити род именице само на основу њене форме. Заправо, њен род је већ одређен у самом лексикону, те се приликом учења именице за сваку учи и њен род засебно. Ипак, семантички фактор је битан и у немачком као и у српском језику, те ће тако већина аниматних именица које означавају индивидуе мушког пола бити и мушког рода, а већина оних које означавају индивидуе женског пола бити женског рода. Такође, у немачком постоје и нека деривациона правила (Милс 1986) на основу којих се може предвидети род именице, дакле, на основу одређених афикса. Тако су, на пример, апстрактне именице са суфиксима *-ung*, *-heit*, *-erei*, *-schaft* и *-keit* увек женског рода, а умањенице на *-lein* и *-chen* су обично средњег рода (*das Bärchen* –

медведић (средњи род)). Ипак, и поред постојања наведених деривационих правила, она нису довољно систематична ни свеобухватна да би се могло говорити о високом степену транспарентности рода именица у немачком језику, с обзиром на то да је у већини случајева род лексички условљен.

Може се рећи да је говорнику немачког као страног језика изазовно учити род именица када нема јасна морфолошка правила на која би могао да се ослони. Занимљиво је притом видети шта се дешава код билингвала, односно да ли (не)поклапање рода одређене именице у српском и немачком може довести до трансфера. Имајући у виду да оба језика поседују иста три граматичка рода, предвиђамо да ће то бити олакшавајући фактор у одређивању рода именицама, као и у одређивању конгруенцијских образаца приликом различитих видова слагања у српском језику.

3. Наслеђени језици и њихови говорници

Мада су постојали и раније, интересовање за наслеђене језике у теоријском и методичком контексту постаје запаженије тек крајем 20. века, када се настава наслеђеног језика полако издваја као засебно поље примењене лингвистике и језичке педагогије (Валдес 2005). У Сједињеним Америчким Државама као разлог појачаног интересовања за наслеђени језик наводи се пораст имиграције, а самим тим и присуство све већег броја мањинских језика у земљи чији је званични и доминантни језик енглески. Уједно се и у настави страног или другог језика појављује овај нови тип говорника – деце која су са родитељима имигрирала или се родила у имигрантској породици.

Настава наслеђеног језика на почетку се прилично стриктно придржавала метода учења страног језика, те се јавља потреба за развијањем теорије усвајања наслеђеног језика (Валдес 1997; Линч 2003), као и проучавањем тог усвајања од рођења па до адолесценције (в. Монтрул 2010). Развој теорије усвајања наслеђених језика уједно ће подстаћи и развој педагошких усмерења и дистинктивних обележја наставе наслеђеног језика у односу на наставу матерњег или страног језика.

3. 1. Под окриљем билингвизма

Говорник наслеђеног језика је, пре свега, један тип билингвала (Едвардс 2006), јер се под тим термином подразумева да се говорник већ од најранијег детињства сусрео са барем два језика. У зависности од различитих критеријума, постоје и различите класификације билингвала. Двојезичност се може посматрати као „природна” или „школска”, при чему прва подразумева рано усвајање два језика без формалног образовања, а у случају друге се обично један језик формално усваја (Скутнаб-Кангас 1981: 115–117). У зависности од тога колико семантичких система има један билингвал, двојезичност се може поделити на сложену, координирану и субординирану, при чему код прве постоји један семантички систем у оба језика, код друге два засебна семантичка система, а код треће се семантички систем првог усвојеног језика преноси на други по реду усвојени језик (Вајнрајх 1967). С друге стране, на основу критеријума коришћења језика, билингвизам се дели на активни или

продуктивни билингвизам и пасивни или рецептивни билингвизам (Бугарски 2003). Термини адитивни и суптрактивни билингвизам описују ситуацију када се знања стечена у другом језику додају природно стеченим знањима из првог језика, односно обратно (исто).

Ипак, за ово истраживање је можда најрелевантнији критеријум времена сусретања и усвајања више од једног језика, при чему се билингвали деле на ране и касне (Монтрул 2008). Говорник наслеђеног језика најближе одговара једној од дефиниција раног билингвала, а то је говорник који је одмалена усвајао један језик у кући, а други у широј околини (исто).⁷ Рани билингвали се могу делити на симултане и секвенцијалне, при чему су први од рођења изложени двама језицима, а секвенцијални се сусрећу са другим језиком обично када започну формално образовање (вртић, основна школа...) (Монтрул и Потовски 2007). Говорници наслеђеног језика могу припадати једној или другој групи ових билингвала. Сви они у начелу имају потенцијал да достигну највишу језичку компетенцију у једном, оба или више језика којима су изложени, али да у реалности то зависи од много фактора, попут родитељског дискурса, статуса тих језика у заједници, доступности језика ван породице (формално и неформално), ставова према језику и др. (Кларк 2009, Монтрул 2010). Наслеђени језици углавном имају статус мањинских језика у својим заједницама и усвајају се претежно код куће, у кругу породице. Стога су говорници наслеђених језика донекле слични монолингвалима, јер језик усвајају натуралистички, кроз интеракцију са породицом (Монтрул 2010). О томе где се усвајање наслеђеног језика налази на скали између усвајања првог и другог језика биће више речи у потпоглављу 3. 5.

3. 2. Терминолошко одређење

Термин *наслеђени језик* превод је енглеског термина *heritage language*, који се користи да означи друге језике поред доминантног језика одређене друштвене заједнице. На пример, у Сједињеним Америчким Државама енглески је доминантан у смислу да се највише користи у јавној сфери комуникације, те би се остали језици

⁷ Рани билингвал не мора бити само говорник наслеђеног језика већ и говорник који одраста у монолингвалној средини, али одмалена учи страни језик, што значи да је његово усвајање језика формално и усмерено (енгл. *child second language learner*) (Скутнаб-Кангас 1981).

могли сматрати наслеђеним код говорника прве и наредних генерација имиграната којима је језик средине уједно први и доминантан (Келехер 2010). Валдес (2000) дефинише говорнике наслеђеног језика као особе које су одрасле у кућама у којима се говори неки други језик, а не енглески, и које имају одређену билингвалну компетенцију на енглеском и наслеђеном језику. Полински и Каган (2007: 4) наводе да се у тој дефиницији енглески може заменити било којим језиком који је доминантан у друштвеној заједници, те да је битно истаћи да је наслеђени језик увек тај који се усваја у кућној средини, па га с временом потискује доминантни језик, као и да флуентност говорника значајно варира (више о флуентности наследних говорника у потпоглављу 3. 3). Ипак, у овом истраживању као најпрецизнију дефиницију сматрамо ону коју је дала Полински (2008: 40–41): „Говорник који није у потпуности овладао језиком, или наследни говорник тог језика, особа је која је одрасла говорећи (или само слушајући) тај језик као свој први језик, али је касније други језик постао њен доминантни и примарни језик”.

Ипак, проблематично је и устаљивање самог назива за ову специфичну групу говорника, те се у литератури на енглеском језику поред термина *heritage language* јавља и термин страни језик (енгл. *foreign language*). Међутим, њиме се занемарује битна чињеница да говорницима ти језици нису страни, већ имају културну и историјску повезаност са њима. Поред тога, термин *мањински језик* (енгл. *minority language*) такође се често користи да упућује на језике супротстављене енглеском у Северној Америци. Ипак, Келер (2010) истиче да треба имати у виду да такав назив са собом може носити негативну конотацију, као и да означава да су припадници неке језичке групе бројчано у мањини, што не мора увек бити случај. Јављају се још и термини попут *језик дома* (енгл. *home language*), *први језик* (енгл. *first language*) – уколико се као критеријум узима редослед усвајања језика, *матерњи језик*, те *породични језик* (енгл. *family language*) (Ферхаген и др. 2022).

У кroatистичкој литератури наилазимо на термине попут „наследни језик” и „наследни говорници [хрватскога језика]” (Цвикић и др. 2010). „Наследни језик” се дефинише као језик досељеничке групе који је другачији од службеног језика, те је као такав језик често мање заступљен, недоминантан и има ограничен институционални статус у настави (у случају хрватског), или супротно ако је светски језик (као шпански у САД) (Јеласка и Хржица 2005).

У србистичкој литератури јавља се дистинкција између српског као наследног језика, који се односи на језик друге и потоњих генерација имиграната и српског као

језика дијаспоре – варијетета српског језика типичног за прву генерацију имиграната (Вујић и Милановић 2023). С друге стране, термин *наследни језик* односи се на језик који се користи у кућним условима, тзв. кухињски језик/српски (Полински и Каган 2007), познат и као *бабин језик*, који се усваја у говорном облику (енгл. *baba's language*) (Вујић 2025). Појам *наследни говорници* односи се на другу генерацију имиграната, односно особа које су одгајане у средини у којој се, поред енглеског, као доминантног, говори и српски, тако да су те особе развиле одређени ниво билингвалних језичких компетенција (Вујић и Милановић 2023). Ђуровић (1988: 7–8) *наследни језик* дефинише као „специфичан облик мањинског језика”, наводећи да деца миграната развијају своје идиолекте, који се нивелишу између девете и дванаесте године кроз контакт са другим говорницима дијаспоре или кроз допунску наставу. У домаћој литератури се још јавља и термин *завичајни језик*, који асоцира на специфичан вид наставе у којој се комбинују наставни садржаји везани за културу завичаја, односно домовине (в. Јањић 2018). Међутим, у овом раду користимо термин *наслеђени језик* (в. Крстић 2021, 2022), јер сматрамо да се њиме најбоље имплицира да је у питању језик који је говорник већ „наследио” од својих претходника.

Битно је још расветлити и појам супротстављен наслеђеном језику, а то је *доминантни језик*, који у овом раду превасходно означава званични језик средине (в. Монтрул 2023), што је немачки. Треба имати у виду да се доминантним језиком може називати онај који говорник најчешће и најбоље говори (в. Ансворт 2015), што у нашем истраживању не мора увек бити случај, те је прво тумачење најадекватније. У литератури се још могу наћи и термини попут *други језик* (енгл. *second language*), уколико се као критеријум узима редослед усвајања, или пак *већински* (енгл. *majority language*) (Скутнаб-Кангас 1981), уколико је фокус на броју говорника који се њиме свакодневно служе у конкретној заједници. Термин *други језик* у овом истраживању није сасвим погодан у случају симултаних билингвала (в. потпоглавље 3. 1), због тога што се намеће тумачење да је то језик којим говорник слабије влада у односу на први језик (односно наслеђени), што не мора увек бити случај. С друге стране, термин *већински језик* се у раду избегава из истог разлога као и *мањински језик*, односно због негативне конотације о мањинским заједницама у одређеној држави, у овом случају Срба у Немачкој.

3. 3. Флуентност наследних говорника

Наследни говорници су врло хетерогена група, и то по различитим критеријумима, попут узраста, лингвистичке позадине, те и самог нивоа језичке компетенције у циљном, тј. наслеђеном језику. Полински и Каган (2007: 369–370) наводе да постоје два концепта наследних говорника – шири и ужи. Према ширем, у ту групу би се убрајале и особе које су у одраслом добу кренуле да уче језик са којим имају културну повезаност (дакле, језик наслеђен од претходних генерација), али који нису усвајали у детињству. Ипак, ауторке истичу да су они заправо ближи одраслим ученицима другог језика, додуше, са специфичном мотивацијом за учење циљног језика (Полински и Каган 2007: 370). С друге стране, ужи концепт подразумева говорнике који су у детињству били изложени наслеђеном језику и који су га усвојили до одређене мере, како, уосталом, начелно тумачимо појам наследних говорника у овом раду.

У наставку Полински и Каган (2007: 372–373) констатују да постоји велика индивидуална варијантност у флуентности наследних говорника, те да се може уочити својеврсни континуум, налик континууму у креолским језицима⁸, при чему би акролект представљао варијетет најближи основи вокабулара креоле језика (тзв. *lexifier*), а базилект најдаљи варијетет. Према томе, наследни говорници би се могли распоредити на континууму датог концепта, при чему би се придев *акролекталан* односио на високофлуентне говорнике, сличне матерњим говорницима (енгл. *near-native speakers*), док би на другој крајњој тачки стајали базилектални, односно нискофлуентни говорници, чија се изложеност наслеђеном језику своди само на уже породично окружење. Најчешће су то такозвани примаоци језика (енгл. *overhearers*; превод адаптиран према Цвикић, Јеласка, Шимић 2010: 117–118), који су у детињству само начули, али га никад нису активно користили нити директно учествовали у конверзацији на том језику (в. Ау и др. 2002 за шпански језик)⁹.

Поставља се питање због чега се јавља варијантност у флуентности наследних говорника. Истраживања показују да је квалитет језичких информација којима је

⁸ Када пидини (контактни језици без сопствених говорника, са ограниченом функцијом и формом) добију сопствене говорнике, односно кад их деца усвоје од родитеља као матерњи (Бугарски 2004).

⁹ Нека истраживања (Ау и Ромо 1997) указују на дугорочан позитиван утицај пасивне изложености наслеђеном језику. Показано је да примаоци шпанског језика који почну да уче циљни језик у одраслом добу имају нагласак сличнији матерњим говорницима од других ученика који тај језик уче као страни (Ау и др. 2002).

говорник изложен од најранијег доба (енгл. *language input*) и те како значајан у усвајању наслеђеног језика (Ансворт 2016). Говорник је, пре свега, изложен различитим изворима језичких информација – од укућана, преко суседа, до медијских садржаја, а треба имати у виду и то да је неретко истовремено присутан и неки други језик (био то још један наслеђени језик, или пак језик шире средине) (Ферналд 2006). Дужина изложености наслеђеном језику (енгл. *language exposure*) такође игра улогу у флуентности и, што је дужа изложеност, већи је и број језичких информација (Бенмамун и др. 2010). Стога је битно да дете континуирано буде изложено наслеђеном језику и након поласка у школу, јер је то углавном моменат када тај језик постаје слабији, а језик средине постаје доминантан (Бенмамун и др. 2010). Може се извести закључак да је и квантитет језичких информација битан колико и квалитет, те да се због смањене количине тих информација крајњи исход усвајања наслеђеног језика разликује од усвајања истог језика у монолингвалној ситуацији (Монтрул 2002, 2008).

Дакле, типови извора, али и дужина изложености наслеђеном језику варирају од говорника до говорника, а флуентност је сразмерна са дужином и континуираношћу изложености језику. Монтрул и Потовски (2007) закључују да су за усвајање морфосинтаксичког правила за одређивање рода и слагање у роду у наслеђеном шпанском веома битни фактори узраст у ком настаје билингвална ситуација (енгл. *age of onset*) и улазне језичке информације, те да, уколико деца нису изложена довољно језику како би се активирало правило одређивања и слагања у роду, онда се може десити да га никад у потпуности неће ни активирати. С друге стране, Митрофанова и др. (2018) наводе да су кумулативна дужина изложености наслеђеном руском језику, као и доследност језичких информација, те присуство старијег брата или сестре и лексичка разноврсност чак битнији предиктори тачности задатака са граматичким родом од доминантности језика (односно разлике у изложености двама језицима).

Закључујемо да су језичке информације (надаље инпут) веома битне за усвајање наслеђеног језика, како њихов квалитет тако и квантитет. Међутим, у литератури је предложена и диференцијација између инпута и уноса информација (енгл. *intake*), при чему је унос информација онај део инпута који заправо допре до примаоца и подлеже обради (в. Керол 2001). Путнам и Санчез (2013) наводе да је проблематично ослањати се на недовољан инпут као узрок незавршеног усвајања, уколико се узме у обзир да је инпут у нормалним монолингвалним условима једноставно другачији од инпута којем су изложени говорници наслеђеног језика. Стога аутори истичу да је суштина у генерисању довољно уносивих информација, што се остварује кроз активацију и

употребу језика, која није нужно иста код наследних говорника и монолингвала, односно није на највишем нивоу код првих (Путнам и Санчез 2013). Према томе, различити нивои активације одговарају различитим нивоима језичке компетенције (Путнам и Санчез 2013). Из наведеног изводимо закључак да су инпут све информације којима је говорник изложен на наслеђеном језику (кроз читање, слушање, конверзацију...), али не морају све те спољне информације нужно бити и обрађене и усвојене. Онај део тих информација који је обрађен и усвојен дешава се на унутрашњем нивоу и то је онда унос (*intake*).

Још један од битних фактора којима се може објаснити варијантност флуентности међу наследним говорницима јесте мотивација за учење циљног језика. Мотивација пружа основни подстицај за учење другог језика и сви други фактори у усвајању и учењу другог језика пресупонирају мотивацију у некој мери (Дерњеи 1998: 117). У случају наследних говорника, свима је заједничко то што мотивација проистиче из њиховог идентитета, те наслеђене културе и осећаја припадања тој заједници, који се развија кроз учење наслеђеног језика. Разлози економске и професионалне природе секундарни су у таквим заједницама (Дос Сантос 2021). Оно што негативно може утицати на мотивацију јесу потешкоће са којима се наследни говорници сусрећу, а то је недостатак установа у којима се језик може учити, те мањак финансијских средстава да се омогући настава на конкретном језику и сл. (примера ради, према истраживању, школе српског као наслеђеног језика у Холандији настоје да уваже и предлоге родитеља у вези са организацијом наставе, али имају ограничене финансијске могућности да успоставе адекватан наставни програм (в. Палмен 2016)). Јеласка и Хржица (2005) наводе два типа мотивације за учење наслеђеног језика: „цјелосну”, односно идентификациону (енгл. *identificational*) и „нараштајну”, односно генерацијску (енгл. *generational*), при чему се прва јавља код оних говорника који су се раније сусретали са језиком (од релативно стабилних билингвала до пасивних прималаца језика), те желе да уче језик како би се повезали са члановима породице, односно родбине, који говоре на том језику и како би употпунили сопствени идентитет. Друга се пак јавља код особа које се нису раније сусреле са тим језиком, али који јесте део њихове породичне културе и прошлости, те се кроз учење тог језика желе повезати са претходним генерацијама које су га говориле.

Како се ово истраживање бави индивидуама које српски јесу усвајале од рођења у ужем окружењу, може се рећи да је њихова мотивација за учење превасходно идентификациона. Ипак, с обзиром на то да је реч о деци, треба имати у виду да су

родитељи значајан „мотивишући” фактор у усвајању, а потом и формалном учењу наслеђеног језика. Наиме, позитиван став родитеља према наслеђеном језику позитивно утиче и на став детета, употребу и ниво језичке компетенције (Хинтон 1999). Уколико родитељи практикују употребу наслеђеног језика у кући доследно, већа је вероватноћа да ће дете наставити да користи наслеђени језик и након интензивнијег контакта са другим језиком, који ће заузети место доминантног језика.

3. 4. Трансфер и замена кода

Улогу у специфичном исходу усвајања наслеђеног језика може имати и језички трансфер, односно преношење граматичких обележја једног језика на други. Када се помиње у контексту учења страног језика, трансфер се најчешће јавља из првог у други, односно страни језик¹⁰. Међутим, код наследних говорника чешћи је обрнути случај, тј. трансфер се јавља из другог (по редоследу усвојеног) језика, уједно и доминантног, у првоусвојени, наслеђени језик.

Полински (2008) поставља питање колико удела у усвајању рода у наслеђеном руском има доминантни енглески језик и полази од претпоставке да би се то најбоље видело поређењем енглеско-руских билингвала са, на пример, немачко-руским, јер, за разлику од енглеског, немачки има граматички род са три вредности (мушки, женски, средњи). Иризари ван Сухтелен (2016) пореди групе билингвала са различитим доминантним језицима (немачким, холандским, енглеским) и утврђује да су билингвали ближи монолингвалима када у доминантном језику постоји граматички род (немачки, холандски) него кад не постоји (енглески). О томе да ли доминантан језик у одређеним случајевима може олакшати или отежати усвајање рода и слагања у роду у наслеђеном језику такође су писали и Шварц и др. (2014) у студији чији су предмет истраживања наследни говорници руског са различитих говорних подручја (енглеског, финског, немачког и хебрејског). У поређењу са монолингвалним вршњацима, утврђено је да наследни говорници имају исти развојни пут усвајања рода, само дужи. Такође, билингвална деца чији су доминантни језици немачки и хебрејски

¹⁰ У овом контексту изједначавамо термине други и страни језик, мада они нису увек синонимни, уколико се као критеријум уведе културна (не)повезаност говорника са језиком, при чему се под термином страни језик подразумева да је то језик са којим говорник нема никаквих породичних или културних контаката.

била су боља у усвајању слагања од оне којима су доминантни енглески и фински, што говори о томе да присуство исте граматичке категорије у два језика олакшава њено усвајање код билингвала (у овом случају, то је граматички род). Имајући ова истраживања у виду, у раду полазимо од претпоставке да ће присуство граматичког рода, као и система три вредности рода у немачком бити олакшавајући фактор у усвајању рода и слагања у наслеђеном српском.

Замена кода (енгл. *code-switching*) у контексту наследних говорника испрва је проучавана највише из социолингвистичког угла, где је наслеђени језик супротстављен као мањински језик доминантном језику средине, те се таква проучавања интересују за друштвено-економски статус обају језика (в. Дебоуз 1992). Ипак, новија истраживања баве се и граматичким појавама у процесу замене кодова код билингвала. Боерс и др. (2020) посматрају шпанско-холандску замену кодова и утврђују да се јављају одређене стратегије: подразумевано одређивање рода, аналошко одређивање рода, као и комбинација подразумеваног одређивања рода са нетипичним редом речи. У српском језику проучавано је какве промене настају у интерференцији са немачким језиком код миграната прве, друге и треће генерације (Вулетић Ђурић 2015). Уочено је да је у првој генерацији најзаступљенија адаптирана лексичка трансферација, и то лексема из свих сфера живота (*ратхаус, фро, манунг...*)¹¹. У другој и трећој генерацији заступљен је и неадаптирани лексички трансфер, али и граматички трансфер. Утицај структуре немачког језика расте од друге ка трећој генерацији и огледа се и на пољу морфологије и синтаксе (нпр. у процесу усвајања валентности глагола, истицања заменице у функцији субјекта, промене позиције глагола у реченици и сл.). Ауторка закључује да би позитивни фактори, као што су интензивнија употреба српског језика, добар контакт са институцијама матичне земље, позитиван став родитеља према учењу српског језика, могли да зауставе слабљење језика, па самим тим и да смање замену кода.

Из угла методике наставе, замена кодова се у новије време посматра као позитивна стратегија комуникације (Полард 2002) која треба да има валидно место и у настави наслеђеног језика и ван ње (Али 2023). Иако замена кодова није предмет истраживања овог рада, не искључује се могућност његовог појављивања, које би могло дати увид у стратегије одређивања рода именицама и слагања придева са именицом у немачко-српском контексту.

¹¹ Нем. *das Rathaus* (градска кућа), *froh* (срећан, весео), *die Mahnung* (опомена).

3. 5. Специфичности наследних говорника

По својим карактеристикама, наследни говорници чине једну посебну групу билингвалних говорника. Монтрул (2010: 12) особености усвајања наслеђеног језика приказује у пресеку између усвајања првог и другог језика. Наводи да су рана изложеност језику, као и натуралистички начин примања инпута, те стабилност обележја која се најраније усвајају (фонологија, основни вокабулар, неке лингвистичке структуре) заједнички усвајању првог језика и наслеђеног језика (Монтрул 2010: 12). С друге стране, усвајање наслеђеног језика и другог језика карактеришу језички трансфер, те незавршено усвајање, фосилизација и мотивација за учење као битан услов за крајњи исход усвајања (Монтрул 2010: 12).

Уочено је да наследни говорници обично имају фонолошку предност у односу на остале ученике другог језика (надаље J2 ученици), па су тако говорници шпанског и корејског наслеђеног језика изговарали лабијално [p], дентално [t], веларно [k], односно [t^h], обично [t] и наглашено [t] попут монолингвала, за разлику од J2 ученика (Ау и др. 2002; Ох и др. 2003). Основне синтаксичке структуре се такође усвајају без већих потешкоћа (Бенмамун и др. 2010), а изазов обично представљају слагање удаљених чланова конструкције, анафора, ред речи и др. (в. Томић и др. (2024) о распореду клитика у наслеђеном босанском и српском језику).

Морфологија се чини најизазовнијом за наследне говорнике, нарочито функционална морфологија (Полински 2011). Ипак, битно је истаћи да се богаћењем вокабулара развијају и морфосинтаксичке конструкције, на пример, у наслеђеном арапском неkontинуиране негације, затим конструкције које подразумевају померање глагола, као и сложеније конструкције слагања субјекта и предиката (Бенмамун и др. 2010). Полински (2008), као и Родина и Вестергор (2017) показују да је већа изложеност језику, а самим тим и шири вокабулар, сразмерна са нивоом усвојености конгруенције код наследних говорника руског језика (в. потпоглавље 4. 2).

Из наведеног може се извести закључак да наследни говорници имају извесне предности и потешкоће приликом природног усвајања језика, али уз појачану и усмерену изложеност језику, као и развијањем мотивације за учење језика, могуће је појачати ниво језичких компетенција, а самим тим и приближити се нивоу матерњих говорника. Такође закључујемо да управо комбинација ране изложености, редукованог

инпута и могућности накнадног усмереног учења чини наследне говорнике посебно погодном групом за испитивање развоја морфосинтаксичких категорија.

3. 6. Приступи усвајању првог и другог језика

Теоријски оквири усвајања језика се у науци примењују како би се описало усвајање језика код монолингвалне деце, али и усвајање другог језика код одраслих. Генеративна лингвистика, развојна психологија, когнитивна и социокогнитивна психологија дале су два доминантна концепта усвајања језика: урођеност језика (енгл. *innatism*) и емергентизам (енгл. *emergentism*), тј. конекционизам (енгл. *connectionism*) (Хан 2012). Когнитивни и социокогнитивни приступи усвајању језика могу се сместити између ова два теоријска пола, јер, иако одбацују строгу урођеност, не искључују у потпуности улогу унутрашњих когнитивних структура у усвајању језика. Усвајање језика код раних билингвала¹² такође се може проучавати на основу ових теоријских поставки.

Из угла генеративиста усвајање првог језика (J1) и другог језика (J2) подразумева другачије механизме (како, уосталом, налаже и Блеј-Вроманова (1989) хипотеза фундаменталне разлике (енгл. *fundamental difference hypothesis*)): учење другог језика код одраслих суштински се разликује од учења првог језика код деце. Док деца усвајају језик преко универзалне граматике и специфичних механизма за језик, одрасли немају приступ овим урођеним системима, већ се ослањају на свој матерњи језик и опште когнитивне способности – што доводи до квалитативних разлика у самом процесу и исходу. Као битан фактор који објашњава зашто је исход усвајања J1 и J2 другачији, генеративисти наводе критични период усвајања (енгл. *critical period*)¹³, после ког J2 говорници више не могу користити исте лингвистичке

¹² На основу времена усвајања двају језика, билингвали се могу делити на ране и касне билингвале. Рани билингвали усвајају два језика од најранијег периода живота, обично један језик код куће, а други у широј околини. Уколико је дете изложено обама језицима од самог почетка, онда је то симултани билингвал, а уколико је од рођења испрва усвајало само један језик (код куће), а са почетком формалног образовања други, онда је то секвенцијални билингвал. Касни билингвали почињу да уче други језик након пубертетског периода (в. потпоглавље 3. 1).

¹³ Критични период подразумева време усвајања језика које траје од најранијег периода људског живота (од друге године, према Ленебергу (1967), односно већ у мајчиној утроби, према Фридману и Русоу (2015)). У контексту усвајања другог језика, према Блеј-Вромановој фундаменталној разлици (1989), други језик обично не достиже исти ниво усвојености као први језик уколико се не усвоји у критичном периоду.

механизме као J1 говорници (Монтрул 2010: 13). Стога J2 говорници морају да се ослањају на знање свог J1, те на вештине као што су аналогича и повезивање образаца (Монтрул 2010: 13).

На сличан начин когнитивни лингвисти праве дистинкцију између усвајања J1 и J2, с тим што усвајање J1 не називају урођеним усвајањем, већ делом људске когниције, те разликују процедурално и декларативно знање, као и имплицитно и експлицитно учење језика (Декајсер 2003; Парадис 2004, 2009, истакла Монтрул 2010). Имплицитно учење одговара усвајању првог језика код деце, које се одвија несвесно, налази се у процедуралној меморији и без проблема се активира, док експлицитно учење одговара усвајању J2 код одраслих, које је свесно, налази се у декларативној меморији (Монтрул 2010: 13).

С друге стране, емергентизам се супротставља генеративном приступу усвајања језика, јер подразумева да усвајање настаје у интеракцији когнитивних способности и окружења говорника (Монтрул 2010: 14). Док је у генеративном приступу критични период био кључни фактор, сада су то језичке информације којима је изложен говорник.

Сагледавши водеће теоријске приступе усвајању језика (за први в. Ленеберг (1967); за други в. Томасело (2003); за трећи в. Грег (2003)), може се закључити да пружају валидне аргументе, али имају и своје пропусте, те се на неки начин допуњују. Генеративни приступ објашњава брзину којом деца усвајају језик, као и њихову способност да генеришу сасвим нове реченице. Међутим, не ставља превелики фокус на значај окружења и интеракције као фактора у усвајању и развоју језика. Такође, иако критични период усвајања указује на брзо усвајање првог језика, треба бити опрезан у постављању узрасних граница за усвајање другог језика, јер узраст није једини фактор у достизању одређеног нивоа језичких компетенција, већ и мотивација, изложеност језику, индивидуалне разлике и др. Емергентизам и когнитивизам стога истичу значај изложености, увежбавања језика и когнитивних способности, приказујући усвајање као динамичан и дугорочни процес, који није ограничен фиксним узрастом. Ови приступи пак искључују човекову урођену способност формирања језичких структура.

У раду предлажемо аналитички оквир који представља теоријски редукован модел у коме се поједини концепти користе у складу са доменом појаве коју објашњавају. Избор оваквог оквира мотивисан је сложеном природом усвајања наслеђеног језика, која превазилази домет појединачних теоријских приступа.

Усвајање наслеђеног језика посматра се пре свега као процес који се развија кроз употребу и интеракцију, у складу са емергентистичким приступима, што је нарочито релевантно у условима редуковане изложености језику. Истовремено, когнитивни приступи омогућавају увид у улогу општих когнитивних механизма и активног учења у развоју језичких компетенција код ових говорника. Генеративна објашњења укључују се у мери у којој осветљавају интуитивно знање о језичким структурама које није увек директно условљено инпутом. Концепт критичног периода усвајања прихвата се у ограниченом смислу, као фактор који утиче на рану стабилизацију одређених структура, али не и као апсолутна граница за достизање високог нивоа језичке компетенције.

У светлу наведених теоријских полазишта, овај рад испитује како се фактори изложености и усмереног учења одражавају на развој конгруенције у наслеђеном српском језику. Наша је претпоставка да ће већа изложеност српском језику позитивно утицати на флуентност испитаника, а посредно и на степен владања конгруенцијом. Такође, очекујемо да похађање допунске наставе српског језика има позитивно дејство на резултате тестирања, при чему се претпоставља да ће дужина похађања наставе корелирати са бољим постигнућима. С обзиром на то да је узраст испитаника између шест и једанаест година, полазимо од тога да је усвајање категорије рода и основних образаца конгруенције у начелу завршено. Ипак, очекујемо да ће међу испитаницима постојати узрасно условљена побољшања, нарочито као последица активног, усмереног учења и дуже, континуиране изложености језику.

3. 7. Проблематика незавршеног усвајања

Имајући у виду теоријске оквире према којима се усвајање J1 и J2 фундаментално разликују, као и неретко другачији исход усвајања, супротстављају се две појаве: успешно усвајање (код J1) и такозвано незавршено усвајање (код J2) (енгл. *incomplete acquisition*). Полински (2011) објашњава да се незавршено усвајање односи на случај када се иста девијантна граматичка особина јавља код детета и код одрасле особе, те се подразумева да конкретна граматичка појава није усвојена у језику. У случају наследних говорника и J2 ученика, незавршено усвајање уједно може бити и

крајњи исход, за разлику од монолингвалне деце (Домингез и др. 2019а). Монтрул (2011: 593) наводи да је:

„У најширем смислу, незавршено усвајање присутно код било ког говорника коме је граматика у процесу развоја, био то први језик монолингвала или билингвала, или пак други језик. Док се говорников језик потпуно не развије (у неким случајевима до нивоа матерњег језика), претходне фазе се могу разликовати од потпуне компетенције одраслог говорника циљног језика”.

Монтрул (2010: 14–15) истиче да би, полазећи од поставки универзалне граматике о томе да комплексно граматичко знање није директно условљено инпутом, наследни говорници требало да поседују имплицитно знање о везујућим ограничењима (енгл. *binding constraints*), померању упитних речи (енгл. *wh-movement*), глаголском виду и сл. С друге стране, за развој неких других аспеката језика, према емергентизму, потребна је одређена изложеност језичким информацијама и то су аспекти који су зависни од контекста, попут инфлективне морфологије, учтивих форми обраћања, релативних клауза и сл. (Монтрул 2010: 15). У том случају неке граматичке појаве могу остати неусвојене, а код наследних говорника се јављају у условима редукване изложености језику (Монтрул 2008). Ради примера, у руском језику именице женског рода које се завршавају палаталним сугласником обично се усвајају најкасније, односно чак до седме године, у монолингвалним условима. Међутим, код наследних говорника, због смањене изложености језику, може се десити да потешкоће са овом категоријом опстану и након тог узраста (в. Бенмамун и др. 2010).

Термин *незавршено усвајање* у литератури наилази на критику из више разлога. Један од њих је тај што „незавршеност” упућује на неки дефицит или неуспелост усвајања језичког система (Купиш и Ротман 2018). Стога се предлажу адекватнији термини попут *диференцијално усвајање* (енгл. *differential acquisition*) (Купиш и Ротман 2018) и *дивергентно усвајање* (енгл. *divergent acquisition*) (Монтрул 2016). Ови термини такође упућују и на специфичну природу усвајања наслеђеног језика у односу на усвајање првог језика код монолингвала, што води ка другом разлогу критике, који истичу Пасквал и Кабо и Ротман (2012). Наиме, аутори сматрају да развојни пут усвајања језика није исти код монолингвала и билингвала, као и да треба узети у обзир квантитет, квалитет језичких информација (нпр. дијалекатске варијације), међујезички контакт, друштвене прилике, образовање и др. Предлажу термин *одложено усвајање* (енгл. *delayed acquisition*), којим се наглашава да процес усвајања језика као наслеђеног

траје дуже него усвајање језика у монолингвалној средини. Потовски (2012) критикује превелики фокус теорије незавршеног усвајања на граматику и скреће пажњу на значај прагматичких и социолингвистичких компетенција. Поставља се питање и шта се сматра завршеним усвајањем, односно којим критеријумима се водити у одређивању нивоа усвојености језика код матерњих говорника и је ли то уопште крајњи циљ усвајања наслеђеног језика (в. Вулчанова и др. 2022).

Иако учачамо да теорија незавршеног усвајања очигледно има своја ограничења, која уважавамо, на основу неколико кључних тачака је у својој основи не одбацујемо, будући да:

- 1) олакшава проучавање граматичких одступања код наследних говорника;
- 2) прави разлику између слабљења језика (в. потпоглавље 3. 8) и ограниченог раног усвајања језика;
- 3) указује на конкретне граматичке области у којима се јављају пропусти и на које треба обратити пажњу у формалном учењу наслеђеног језика;
- 4) ослања се на период критичког усвајања и поставке генеративне граматике, али уважава и значај изложености језику како би се достигла флуентност;
- 5) указује на разлику између усвајања језика као првог, као другог и као наслеђеног језика.

Треба имати на уму да је бављење наслеђеним језицима новијег датума, као и да се холистичнији и инклузивнији теоријски оквири изграђују у корак са проучавањем специфичности наследних говорника.

3. 8. Слабљење језика

Поред незавршеног усвајања, које се чешће везује за симултане билингвале, појава која је такође значајна за јасније разумевање феномена наслеђеног језика јесте слабљење језика (енгл. *language attrition*), које се пак јавља код секвенцијалних билингвала у било ком моменту развоја језика. Овом појавом су захваћене граматичке репрезентације, способност памћења речи и генерално способност функционисања на конкретном језику (Домингез и др. 2019б). Селигер (1996) описује слабљење језика као привремени или стални губитак језика, који се огледа у томе што говорник није у стању да даје судове граматичности који би се поклапали са судовима монолингвала

истог узраста и фазе развоја језика. У коактивацији J1 и J2, односно чим J2 крене да се развија, дешава се слабљење J1, у случају да се не користи активно (Шмид и Кепке 2017). Може се рећи да је слабљење својствено сваком билингвалу (Шмид и Кепке 2017).

Мада је тешко јасно разграничити незавршено усвајање и слабљење језика, Полински (1995) истиче да се незавршено усвајање обично прекида услед имиграције у раном периоду живота. Насупрот томе, слабљење језика јавља се након што су поједина граматичка обележја већ усвојена, али бивају накнадно заборављена, често такође као последица имиграције, односно повећане изложености другом језику и смањене изложености првом. Такође, резултати незавршеног усвајања показују системске разлике између наслеђеног језика и монолингвалног варијетета, као што је редуковани систем рода и генерализација у слагању (Полински (2008) – руско-енглески; Родина и Вестергор (2015) – руско-норвешки), а слабљење језика упућује на генералну ерозију и постепен губитак конкретне граматичке појаве (рода) (Лондал и Вестергор (2016) – норвешко-енглески)¹⁴. У литератури постоји опажање да би разлика између ова два феномена била јаснија уколико би се спроводила лонгитудинална истраживања која би узела у обзир што више лингвистичких и ванлингвистичких фактора (Кругер 2021).

На плану српског као наслеђеног језика проучавано је који потенцијални фактори би могли смањити ефекте слабљења. Ђуровић и група аутора који су радили на пројекту Универзитета у Лунду у Шведској (од 1980. до 1983) закључили су да се тај процес код деце југословенских миграната у Шведској може зауставити формалним учењем (тадашњег) српскохрватског језика. У новије време Томић и др. (2024) проучавају осетљивост босанских и српских билингвалних говорника у Норвешкој на погрешке у распореду клитика. Поред тога што су утврдили да вештина читања има битну улогу у способности испитаника да препозна погрешке, приметили су и да се јавља појачана изложеност језику средине (норвешком) након осме године живота, као и да се баш од тог момента ствара својеврсна „заштита” од слабљења босанског и српског.

Може се, дакле, закључити да се у истраживањима наслеђеног језика издвајају два блиско повезана, али теоријски различита феномена – незавршено усвајање и

¹⁴ Слабљење језика је генерално на ниском нивоу у синтакси, али се јавља у синтаксичко-прагматичком интерфејсу, што иде у прилог идеји да се теже губе обележја која су раније усвојена, а лакше она која се касније усвајају и која су по својој природи сложенија (Цимпли и Сораче 2006).

слабљење језика. Док први подразумева прекид развоја граматичког система, други се односи на постепену ерозију већ усвојених структура под утицајем доминантног језика. Иако је њихово јасно разграничење често отежано, досадашња истраживања указују на то да су ефекти слабљења условљени низом лингвистичких и ванлингвистичких фактора, те да могу бити ублажени формалним учењем и појачаном писменом изложеношћу наслеђеном језику.

4. Претходна истраживања на тему слагања рода у наслеђеним језицима

У претходним поглављима смо представили појам рода, и још прецизније, граматичког рода, као и конгруенције у српском језику, а потом и сам појам наслеђеног језика. Преостаје да представимо и истраживања која су тематски најуже повезана са нашим радом, односно истраживања која се баве родом и конгруенцијом у наслеђеним језицима. Међутим, с обзиром на то да је и само научно интересовање за наслеђене језике релативно ново, не зачуђује ни чињеница да су род и конгруенција у наслеђеним језицима још увек недовољно истражени. Ипак, таква истраживања постоје и интересовање за њих постепено расте, па су неки од наслеђених језика који су били предмети таквог проучавања шпански, норвешки, грчки, а од словенских језика нарочито је посвећена пажња руском језику. На основу увида у литературу на тему рода и слагања у наслеђеном језику поделићемо преглед те литературе на ону која се бави несловенским и на ону која се бави словенским језицима, превасходно руским. Овај преглед има за циљ да истакне битне резултате и закључке у релевантним радовима, који би се потом систематски поредили са резултатима овог конкретног истраживања.

4. 1. Слагање рода у наслеђеним несловенским језицима

На америчком подручју постоји велико интересовање за шпански као други и као наслеђени језик. Посебна је пажња посвећена морфосинтакси шпанског у средини у којој је енглески доминантан језик, са фокусом на конгруенцију у роду придева са именицом (Монтрул и Потовски 2007; Монтрул, Футе и Перпињан 2008). Притом се испитују различити фактори који утичу на процес и крајњи исход усвајања рода и конгруенције у наслеђеном шпанском. Монтрул и Потовски (2007) тестирају две групе говорника узраста од шест до једанаест година који похађају шпански у истој школи, при чему једну групу представљају говорници шпанског као страног језика, којима је, дакле, енглески матерњи, а шпански уче искључиво у тој школи, а друга група су говорници шпанског као наслеђеног, који шпански слушају и код куће. Једно од битних питања које аутори постављају у раду јесте да ли билингвали усвајају правила

слагања у роду до четврте године, као што то чине монолингвали шпанског језика. С тим у вези, аутори узимају у обзир узраст у коме настаје билингвална ситуација као битан фактор у усвајању слагања. Уколико се интерференција са енглеским језиком јавља пре четврте године, односно док траје процес усвајања конгруенције, може се јавити незавршено усвајање (в. потпоглавље 3. 7), када се фосилизују одређене грешке. С друге стране, уколико сусрет са енглеским језиком настаје након четврте године, односно када се претпоставља да је процес усвајања слагања већ завршен, и даље постоји могућност да се усвојена правила измене, па чак нека и изгубе, и тада се говори о слабљењу језика (в. потпоглавље 3. 8). Монтрул и Потовски (2007) стога реферишу на радове који показују да су млађи билингвали (пре него да пођу у школу) имали боље резултате у слагању од старијих, јер се са поласком у школу изложеност шпанском смањује, а расте изложеност енглеском језику (в. Липски 1993). Међутим, у овом раду укључили су фактор формалног учења шпанског као разлог за одржавање усвојених правила слагања у шпанском и након поласка у школу, што су резултати усменог задатка и потврдили. Такође, секвенцијални билингвали су имали боље резултате од симултаних, што иде у прилог тврдњи да је узраст у ком настаје билингвална ситуација такође битан фактор у усвајању рода и слагања. Још један од битних закључака је тај да количина и квалитет самих језичких информација утичу на лексички развој, а самим тим и на фреквентност, складиштење и приступ лексемама у дугорочној меморији. Тако се објашњава зашто се јавља више грешака у слагању придева са именицама женског рода као маркиранијим именицама, у односу на слагање придева са именицама мушког рода као немаркиранијим у шпанском језику. Што се тиче говорника шпанског као страног, њихови резултати су генерално слабији од говорника шпанског као наслеђеног управо јер нису били изложени шпанском од најранијих година, те њихов процес усвајања језика и морфосинтаксичких правила још увек траје. Дакле, ова студија на систематски начин указује на значај узраста у коме се усваја језик, као и на значај усмереног учења како би се избегли ефекти слабљења. Недостатак је што су ове две групе говорника тестиране само помоћу усмених задатака, а могуће је да наследни говорници неће показати исти ниво тачности у писаним.

До сличних закључака долазе Монтрул, Футе и Перпињан (2008), поредећи овог пута одрасле говорнике шпанског као страног и шпанског као наслеђеног језика, при чему обе групе похађају наставу шпанског на универзитету. Наиме, у овом раду полазе од претпоставке да ће боље резултате дати говорници шпанског као наслеђеног због

тога што су шпанском језику били изложени од најранијег детињства, водећи се теоријом о критичном периоду усвајања језика (в. потпоглавље 3. 6).

Испитаницима су задата три експеримента, при чему су у прва два имали задатак да допишу облик именице која недостаје на основу већ конгруираног детерминатора и придева (први експеримент), односно да допишу облик детерминатора и придева на основу завршетка именице (други експеримент), док су у трећем усмено описивали слику, по принципу: *Видим жуту банану*.

Резултати показују да се наследни говорници генерално и статистички гледано не разликују много од J2 говорника, мада су обе групе слабије од монолингвалне групе говорника. Ипак, аутори потврђују оно што је недостајало студији Монтрул и Потовски (2007), а то је да се наследни и J2 говорници разликују у домену језичких компетенција, односно први су бољи у усменој продукцији, а други у писаном препознавању. Наследни говорници, имајући у виду да су природно и имплицитно усвајали језик у критичком периоду, сличних су морфосинтаксичких компетенција као монолингвали, те постоји потенцијал да се достигне њихов ниво. То, наравно, зависи од додатних фактора, попут изложености језичким информацијама, постојања језичке мотивације и сл.

Родом и слагањем у роду запаженије су се бавили и истраживачи са скандинавског подручја. Слично истраживањима у шпанском као наслеђеном језику, уочено је да и у холандском као наслеђеном, са енглеским као доминантним језиком, изложеност језичким информацијама игра битну улогу у томе да ли ће усвајање рода и слагања бити налик монолингвалном усвајању (Ансворт 2013). Показано је да су резултати код билингвалне и монолингвалне деце без значајне разлике када су укрштени по укупној дужини и тренутној количини изложености холандском језику. Ипак, истиче се да је изложеност значајнији фактор у маркирању рода на детерминатору од маркирања рода на придеву, што се поклапа и са сличним истраживањем Штер и др. (2012) са немачко-италијанским симултаним билингвалима, при чему се у том раду наглашава да је могуће достићи монолингвални ниво у наслеђеном немачком уколико постоји довољно јака рана изложеност обама језицима.

Лондал и Вестергор (2016) се, с друге стране, баве усвајањем рода и конгруенцијом код секвенцијалних норвешко-енглеских билингвала. Важно је напоменути да у савременом норвешком језику коегзистирају два стандардна обрасца у погледу категорије рода: један, под снажним утицајем данског, у коме долази до синкретизма мушког и женског рода (који је и доминантнији), и други, у коме се

одржава дистинкција између три вредности рода (мушки, женски и средњи род). С обзиром на то да је анализиран корпус од педесет говорника у САД-у који су били монолингвални до пете или шесте године живота, а потом им је енглески постао доминантан током живота, готово без икакве употребе норвешког, ауторе пре свега занима да ли код њих постоји ефекат слабљења језика и на који начин утиче на систем употребе рода у норвешком. Будући да је одређивање рода у норвешком углавном нетранспарентно, поставља се питање да ли се код говорника норвешког као наслеђеног језика јавља поједностављење система рода. Ослањајући се на истраживања у руском као наслеђеном језику (Полински 2008), у којем се показује да слабљење језика може довести до редукције граматичког система, аутори разматрају могућност да се и у норвешком јаве знаци ерозије категорије рода. У том контексту, женски род се издваја као потенцијално најугроженији, с обзиром на то да је у појединим стандардним и дијалекатским варијететима норвешког морфосинтаксички синкретичан мушком роду, што може подстаћи његову генерализацију у условима нетранспарентне родне класификације. Међутим, неодређени чланови и посесиви показују да су задржана сва три рода. Иако је примећена генерализација мушког рода, није потврђено да се систем рода потпуно редукује у наслеђеном норвешком. Ипак, аутори наводе да је генерализација мушког рода одлика слабљења језика, а не незавршеног усвајања, истичући да друго подразумева постојање систематске разлике између наслеђеног језика и циљног монолингвалног, док прво води општој ерозији система и потенцијалном потпуном губитку рода. Такође, закључују да се генерализација мушког рода, типична за наследне говорнике норвешког са доминантним енглеским језиком, јавља као последица нетранспарентности правила за одређивање рода у норвешком.

Уколико упоредимо истраживања Лондала и Вестергор (2016) са истраживањем Јохансон и Ларсон (2015) на примеру наслеђеног норвешког језика, морамо узети у обзир да претходни имају више аргумената за слабљење језика код одраслих говорника норвешког као наслеђеног јер, за разлику од потоњих, сматрају да наставак за одређеност није маркер за род¹⁵, те да то што их говорници исправно спајају са именицом не значи нужно да је њихов систем три вредности рода стабилан, већ се то тек види код наставка за неодређеност. Аутори сматрају да говорници спајају наставке за одређеност исправно са именицом, као и да се боље сналазе са једноставним него са

¹⁵ У норвешком језику категорија рода (мушки, женски, средњи) примарно се препознаје на неодређеном члану и на атрибутима у именској фрази (нпр. *en bil*, мушки род (аутомобил), *ei bok*, женски род (књига), *et hus*, средњи род (кућа)), док се одређеност најчешће реализује као наставак на именици (нпр. *bil-en*, *bok-a/bok-en*, *hus-et*).

комплексним именским фразама зато што су спојеви са наставком за одређеност и једноставне именске фразе фреквентнији и вероватно се од почетка усвајања језика уче напамет.

На пољу истраживања балканских језика несловенског порекла, издвајају се радови који се баве грчким као наслеђеним језиком, и то код грчко-енглеске и грчко-немачке билингвалне деце (в. Калца и др. 2017; Алексијаду и др. 2020). Начелна запажања поклапају се са закључцима до којих се дошло горепоменутих проучавањем скандинавских језика. Дакле, квалитет и квантитет језичких информација од велике су важности за прецизност у одређивању рода и слагању у наслеђеном грчком. У то се убраја улога употребе језика у кући, породичног става према наслеђеном језику, као и раног описмењавања на наслеђеном језику и његовог експлицитног, односно формалног учења. С тим у вези, показана је и веома јака корелација између нивоа вокабулара и тачности одговора (Калца и др. 2017). За наше истраживање је битно поменути и закључке о прецизности у роду и слагању код билингвала са различитим доминантним језицима. Наиме, билингвали којима је немачки доминантан језик имали су позитиван трансфер на грчки језик због присуства система три граматичка рода (Калца и др. 2017).

Прегледом истраживања несловенских наслеђених језика долазимо до општих закључака да су усвајање рода и конгруенције у наслеђеним језицима систематски условљени узрастом у коме настаје билингвална ситуација, количином и квалитетом језичког инпута, као и присуством формалног и усмереног учења. Иако се у појединим језицима и варијететима уочавају знаци незавршеног усвајања или слабљења језика, нарочито у домену морфосинтаксе, већина студија потврђује да адекватна изложеност и мотивација омогућавају стабилизацију система рода и приближавање монолингвалним моделима.

4. 2. Слагање рода у наслеђеним словенским језицима

Руски као наслеђени језик је међу најистраживанијим словенским језицима, нарочито на енглеском говорном подручју, али и на немачком, па и скандинавском. Руским као наслеђеним језиком у САД запаженије се бавила Полински (1995, 2007, 2008). Посебну пажњу посвећује нискофлуентним говорницима и различитим

доменима језика у којима показују одступање од језика њихових вршњака монолингвала. Интересантно је да и Полински уочава, као и аутори који су се бавили наслеђеним скандинавским, шпанским и другим несловенским језицима, како лексичко знање и морфосинтакса позитивно корелирају. Такође, примећује да је функционална морфологија већи изазов од синтаксе, као и да се приликом усвајања номиналне морфологије јавља већи проценат погрешки од глаголске у наслеђеном руском.

У једном од радова који се баве родом и слагањем код руско-енглеских билингвала у САД (Полински 2008) посвећена је пажња нискофлуентним говорницима, чија је флуентност тестирана пре почетка истраживања (путем превода изабраних речи). У оквиру истраживања су спроведена два експеримента: продукцијским експериментом тестирано је слагање придева и именица, а експериментом са судом граматичности препознавање исправно конгруираног придева са именицом. Резултати су слични у оба експеримента и показују да су именице са каноничним завршецима, односно именице мушког рода на сугласник и именице женског рода на вокал, у оба експеримента биле најмање проблематичне испитаницима. С друге стране, именице женског рода на консонант¹⁶, као и именице средњег рода са акцентом на основи¹⁷ представљале су већи изазов, што је, уосталом, типично и за монолингвале до предшколског узраста.

Надаље, битно запажање ауторке јесте да се код испитаника реструктурише систем рода, те да се на основу тога могу поделити у две групе – 1. флуентни испитаници, чија је брзина говора већа, и 2. мање флуентни испитаници, чија је брзина говора мања. Дакле, брзина говора и приступ лексичком знању корелирају са флуентношћу говорника. Затим, флуентнија група испитаника има систем три вредности рода, али неидентичан циљном руском, већ је измењен, па су код њих све именице које се завршавају консонантом мушког рода, именице које се завршавају акцентованим вокалом *о* средњег су рода, а остале су женског рода. Мање флуентна група има систем две вредности рода, у коме су именице које се завршавају сугласником мушког рода, а именице које се завршавају вокалом женског рода.

Полински (2008) уочава да се нискофлуентни говорници руског као наслеђеног језика разликују од вршњака монолингвала по томе што не познају деклинациони

¹⁶ Њих, логично, испитаници мешају са именицама мушког рода на консонант, те се јавља генерализација мушког рода.

¹⁷ Такве именице се, у изговору, због акања, завршавају вокалом *а*, те се фонетски подударају са именицама женског рода на вокал *а*, што је и узрок колебања у одређивању рода, а потом и у слагању придева са именицом (рус. слово [слова] (ср. р.) : голова (ж. р.)).

систем, те је он врло често редукован на познавање номинатива и акузатива. То нам онда говори да поновним структурирањем деклинационог система долази и до реструктурирања система рода.

Још једна битна ставка јесте да, иако и монолингвали показују извесну генерализацију и поједностављење до предшколског узраста, другачија је у односу на говорнике наслеђеног језика, зато што се потоњи начелно ослањају на завршетке именица који им сигнализирају род. Стога није реч о фосилизацији руског језика, већ о реструктурисању и другачијој интерпретацији рода код говорника наслеђеног језика.

Оно што недостаје јесте јаснији увид у позадинску слику употребе руског као наслеђеног језика, односно да ли и у којој мери усмерено учење језика утиче на његов развој. Такође, иако је наведено да смањен инпут има утицаја на усвајање језика, није описан његов квалитет, који и те како може варирати од говорника до говорника.

Поред америчких истраживача, руским као наслеђеним језиком бавили су се и норвешки истраживачи, проучавајући руски у норвешком окружењу, али и немачком, као и у другим говорним окружењима, испитујући како окружење утиче на усвајање рода и слагања у роду. Раније поменуто истраживање норвешког као наслеђеног језика Лондал и Вестергор (2016) на енглеском говорном подручју показало је да је нетранспарентност система рода отежавајућа околност приликом усвајања, а Родина и Вестергор (2017) испитују шта се дешава када тај исти систем ступи у контакт са руским, који је доста транспарентнији. Међутим, овог пута су испитаници билингвали који живе у Норвешкој, те је језик који се говори код куће руски. Аутори настоје да утврде: 1) на који начин количина језичких информација коју деца примају од родитеља утиче на усвајање рода у и руском и у норвешком; 2) да ли су контакт са језиком у раном узрасту и транспарентност система рода довољни услови за његово успешно усвајање у наслеђеном језику (у овом случају, руском); 3) да ли ће разлике између монолингвалне и билингвалне деце бити, пре свега, квантитативне; 4) постоје ли назнаке промена или редукције система рода код билингвала. Испитано је 20 симултаних билингвала, 20 норвешких монолингвала и 20 руских монолингвала. Билингвали су подељени на оне који слушају само руски код куће и на оне који слушају и руски и норвешки. Испитаници су имали задатак да наведу на руском и на норвешком које је боје појам који виде на слици. Резултати показују да деца која у кући слушају само руски, односно примају језичке информације на наслеђеном језику од оба родитеља, имају предност у односу на ону децу којој је само један родитељ извор језичких информација на наслеђеном руском, с обзиром на то су први имали 91%

тачних одговора (слично руским монолингвалима, код којих је 96%), а други 59%. Тиме је потврђена важност језичког инпута родитеља у усвајању рода. Потом, група говорника где је инпут на руском редукован показује да нису само нетранспарентне већ и транспарентне именице проблематичне, те да разлика у односу на монолингвале и друге билингвале код којих је инпут већи није само квантитативна већ и квалитативна. Наиме, аутори долазе до сличног закључка као Полински (2008), а то је да се генерализација мушког рода код именица сва три рода¹⁸ јавља због морфолошке комплексности номиналне парадигме, односно због несавладаног деклинационог система. Ипак, већина испитаника осетљива је на каноничне завршетке именица и углавном исправно конгруира придеве са таквим именицама. Може се закључити, дакле, да кључну улогу за усвајање рода и слагања у наслеђеном руском игра количина језичких информација. С друге стране, у њиховом норвешком то није случај, с обзиром на то да билингвална деца која слушају и норвешки код куће немају предност у односу на билингвале који слушају само руски код куће. Аутори закључују да је нетранспарентност система рода у норвешком главни камен спотицања не само код билингвала већ и код норвешких монолингвала истог узраста, те да се потешкоће смањују тек с временом, односно како говорник сазрева. Иако аутори примећују да квалитет и количина језичких информација јесте јак фактор за усвајање рода у наслеђеном руском језику, нису издвојене варијабле које мере тај инпут, тј. колико и како се чува наслеђени језик код куће и у ужој средини говорника.

У истраживању у коме учествују испитаници бирани према сличним критеријумима као у претходном раду, овог пута само са билингвалима којима је руски наслеђени, а норвешки доминантни, Митрофанова и др. (2018) долазе до резултата сличних студији Родине и Вестергор (2017). Билингвали чија оба родитеља говоре руски у кући бољи су од оних код којих само један говори, а присутна је и генерализација у мушком роду у свим групама, па чак и у монолингвалној, нарочито код неких именица женског рода са неканоничним завршетком. Циљ је био утврдити колико се испитаници ослањају на фонолошке назнаке рода при класификовању именица према роду. Резултати показују да је класификовање именица по роду само на основу фонолошких сигнала изазовно за билингвале, те да разлике у њиховим одговорима треба приписати различитом нивоу изложености руском језику. Ипак, све групе, мање или више, показују осетљивост на фонолошке назнаке рода. Аутори потом

¹⁸ За разлику од руско-енглеских говорника Полински (2008), који редукују средњи род, руско-норвешки говорници Родине и Вестергор (2017) редукују и женски род у наслеђеном руском.

наводе да се то може сматрати доказом да је поред одређивања рода на основу фонолошких сигнала једнако важно и лексичко знање познатих именица, како за билингвале тако и за монолингвале (оно што Родина и Вестергор (2017) нису посебно назначили у свом раду). Једном научени граматички род именице бива похрањен у лексичком фонду и говорник га може активирати без потешкоћа, што није тако једноставно са новом, односно непознатом именицом. Закључци у вези са односом познатих и нових речи код монолингвала и билингвала уједно су и једна од хипотеза нашег рада. Ипак, ни Митрофанова и др. (2018) не мере квалитет и квантитет инпута нити га упоређују са резултатима говорника, иако тврде да има значајан утицај на усвајање рода.

Као један од потенцијално значајних фактора за усвајање рода и слагања у роду у наслеђеном руском, проучаван је и утицај доминантног језика. Истраживање Шварц и др. (2014) обухватило је чак четири билингвалне групе, са четири различита доминантна језика, а то су немачки, хебрејски, енглески и фински. Наиме, истраживање је значајно зато што контрастира билингвалне групе чији се доминантни језици веома разликују у погледу рода именица. Немачки и хебрејски, налик руском, поседују три граматичка рода, док енглески и фински не поседују граматички род. Аутори настоје да испитају које су сличности и разлике између билингвала и монолингвала у слагању придева са именицом, као и какав ефекат има граматика доминантног језика на усвајање слагања у наслеђеном руском. Испитаници су радили полуструктуриран тест елицитације, са примерима именица каноничног и неканоничног завршетка, са којима је требало слагати придеве. Најслабије резултате је имала руско-енглеска билингвална група, док је руско-немачка имала најбоље резултате. Руско-хебрејска група је била слична руско-немачкој, односно боља од руско-финске групе. Ова скала корелира са скалом типова грешака, што указује на то да су типови грешака уско повезани и потврђује да су развојне тенденције у конгруирању сличне и код монолингвала и код билингвала, без обзира на то што на пораст/пад грешака утиче граматика доминантног језика.

Битно је истаћи да и ово истраживање потврђује резултате претходно приказаних истраживања руског као наслеђеног језика: одређивање рода именицама средњег рода са ненаглашеним завршетком, као и именицама женског рода на палатализован сугласник представљало је изазов и билингвалима и монолингвалима, и то до пете године. Аутори наводе да се резултати поклапају са хипотезом Слобин (1985), која истиче значај транспарентности финалне морфеме једне речи у дететовој

перцепцији. Поред тога, аутори истичу и значај утицаја доминантног језика, у овом случају олакшавајућег ефекта који немачки има на билингвално усвајање рода и слагања у руском, поседујући и сам категорију граматичког рода. За наш рад је такав закључак значајан због тога што очекујемо сличну ситуацију са немачким говорницима српског као наслеђеног језика, мада смо свесни да би за ширу слику о међујезичким утицајима било потребно упоредити исте говорнике са говорницима другачијих доминантних језика.

Истраживања руског као наслеђеног језика доследно показују да су усвајање рода и конгруенције у снажној корелацији са нивоом флуентности, лексичким знањем и количином језичког инпута, при чему функционална морфологија и номинална парадигма представљају посебно осетљиве домене. Поред тога, тип доминантног језика и транспарентност система рода значајно утичу на обрасце грешака и могућност стабилизације система, али без јасног мерења квалитета и квантитета инпута остају отворена питања у погледу механизма ових утицаја.

4. 2. 1. Слагање рода у српском и хрватском као наслеђеним језицима

Истраживања у погледу слагања у роду у српском као наслеђеном, и то са немачким као доминантним језиком скоро да нема, колико је нама познато. Изнећемо понеке пионирске студије и интересовања за ову тему у хрватском и српском као наслеђеним језицима у последњих неколико година.

Хансен (2018) проучава синтаксичке обрасце друге генерације Срба и Хрвата у Немачкој и уочава да се синтаксичка обележја реплицирају уколико су повезана са лексичким елементима. Утицај доминантног језика на синтаксичка правила у наслеђеном језику јавља се индиректно, односно губитком дистинкција међу појединим категоријама. У погледу слагања, Хансен (2018) запажа девијације у све три категорије – роду, броју и падежу, и наводи да би могле бити резултат погрешке у брзини говора или први знаци губитка тих категорија. Омашке у слагању се најчешће јављају у номиналној фрази, што аутор потврђује примером где је детерминатор у мушком роду, а именица је средњег рода:

- (1) и на тај време шта да
 and on this.Ак.јд.м.р. time.Ак.јд.ср.р. what комп.
 успијем?
 manage.1SG
weiß schon. (Т 4)
 know_{немачки} already_{немачки}
 ‘What can I do in this time, you know what I mean (немачки).’ (Хансен 2018: 31)

Хансенова студија (2018) значајна је јер показује како граматика једног језика може бити подложна променама насталим контактом са другим језицима, у виду синтаксичког реплицирања. У контексту изучавања наслеђених језика расветљава како су повезане синтакса и лексикон билингвала и како се они чувају, односно губе у српској и хрватској дијаспори у Немачкој. С друге стране, аутор се највише фокусира на девијације у језику наследних говорника у односу на монолингвале, а не толико на оно што им је слично, односно оно што остаје као стабилна категорија. Такође, потребно је узети у обзир и варијацију језичког инпута, с обзиром на то да је реч о испитаницима са различитих говорних подручја – из Србије, Хрватске и Босне, па девијације не морају нужно бити резултат међујезичког контакта, већ одраз разлика наслеђених језика и/или дијалеката. Недостаје и мало јаснији увид у језичку позадину испитаника, односно социолингвистичке варијабле које би корелирале са резултатима, као и прецизније компаративно сагледавање синтаксе у српском и немачком језику како би међујезички утицај био утемељенији.

Вук (2021) испитује род и број у четири групе говорника хрватског као наслеђеног језика – аутохтону етничку мањину и другу генерацију миграната у Аустрији и Мађарској. Контролну групу представљали су монолингвали из Хрватске. У првом делу анализирани су најсложенији типови слагања (именице са хибридном слагањем, попут *браћа, господа...*), а у другом је главни фокус на слагању предиката са субјектом, у случају када субјекат представљају координиране синтагме. Уочено је да фреквентност речи има утицаја на слагање, али да формално присуство рода у доминантном језику (немачки), односно одсуство (мађарски) не игра битну улогу. Испитујући Корбетову хијерархију слагања на примеру именица са хибридном слагањем, Вук (2021) запажа да се јављају и семантичко и морфолошко слагање у различитим контекстима. Први закључак опречан је резултатима Шварц и др. (2014) да присуство граматичког рода у немачком има олакшавајући ефекат на усвајање рода и

конгруенције у роду у наслеђеном језику. Међутим, имајући у виду да и у ауторкином раду није представљен систем рода и слагања у немачком и мађарском, теже је извести прецизније закључке о међујезичком утицају (онако како јесте представљен утицај у раду Шварц и др. 2014). Други закључак одговара претпоставкама овог рада које се односе на именице граматичког женског рода за означавање особа мушког пола, код којих очекујемо доминирање семантичког слагања придева са именицом, али не искључујемо и морфолошко слагање, нарочито у случају испитаницима непознатих именица.

Пушкар (2024) је на Колоквијуму славистичке лингвистике на Хумболтовом универзитету у Берлину¹⁹ представила план пројекта који ће се бавити босанским, хрватским и српским језиком у немачкој говорној средини. Ауторка наглашава да ће се бавити проблематичним доменима у наслеђеном језику, нпр. слагањем и падежним системом, посматрајући их на примеру релативних клауза, као и у непоклапањима у граматичком и семантичком роду и броју. Пушкар (2024) поставља следећа истраживачка питања и претпоставке које се тичу рода, а које сматрамо битним и за наше истраживање, те ћемо настојати да своје резултате прокоментаришемо, осим одговарањем на сопствена истраживачка питања, и освртањем на неке од наведених претпоставки, у поглављу 8²⁰: 1) да ли ће доћи до реструктурисања система рода? Претпоставка: женски род ће бити најбоље очуван, средњи најгоре, док ће мушки бити подразумевани (енгл. *default*) род; 2) како аниматност утиче на род? Претпоставка: поставља конфликт између граматичког и природног рода, што даље доводи до непоклапања у слагању номиналне фразе и осталих елемената. Стога ће подразумевани мушки род разрешавати конфликт у свим ситуацијама где је могуће и семантичко и граматичко слагање, осим у множини именица треће Стевановићеве врсте, где ће доминирати слагање у женском роду; 3) како синтаксички контекст (линеарна удаљеност, ред речи) утиче на слагање? Претпоставка: номинална фраза у поствербалној позицији изазваће више неканоничних начина слагања од номиналне фразе у превербалној позицији. У случају непоклапања семантичког и граматичког рода семантичко слагање ће бити чешће у предикату и кореференцијалним заменицама

¹⁹ Захваљујемо ауторки на подељеној презентацији представљеној на Колоквијуму славистичке лингвистике 12. 12. 2024, под називом *Explorations of the case and agreement systems of heritage Bosnian/Croatian/Montenegrin/Serbian* [Проучавање система падежа и слагања у наслеђеном босанском/хрватском/српском].

²⁰ У ком се поглављу, подсећамо, резултати пореде са наведеним релевантним истраживањима на тему слагања у роду у наслеђеном језику.

него у номиналним модификаторима; 4) како трансфер из немачког утиче на слагање? Претпоставка: јаки и слаби обрасци инфлексije у номиналном домену утицаће на слагање у детерминаторској фрази. Нетачно одређивање рода настало језичким контактом утицаће на слагање на свим нивоима.

Бављење конгруенцијом у српском као наслеђеном језику у немачкој говорној средини је рецентно (Крстић 2018, 2020, 2022; Крстић и Станковић 2024б), а будући да је спроведено на ограниченом броју испитаника, приказује тек извесне тенденције српских билингвала у немачком говорном окружењу. Ипак, с обзиром на то да оваквих проучавања на плану српског језика готово да нема, представимо методе и резултате наших досадашњих истраживања. Крстић (2018, 2020, 2022) испитује конгруенцију у српском као наслеђеном језику на узорку од двадесет испитаника из дијаспоре, од којих је већина рођена ван Србије, а један или оба родитеља су матерњи говорници српског. Примењена је експериментална метода у виду усменог превођења двадесет реченица са немачког на српски, уз анализу спонтаних исказа током дијалога. Испитаници су анализирани и у односу на ниво флуентности, формално образовање и језички инпут. Крстић (2018) проучава конгруенцију именица женског рода *-а* и именица женског рода на сугласник. Резултати показују да су придевске речи и глаголи доследно и правилно конгруирани са именицама женског рода на *-а* код свих испитаника, без значајног негативног трансфера из немачког. Трансфер се јавља само у појединим елиптичним конструкцијама код мање флуентних говорника. Насупрот томе, именице женског рода на сугласник представљају проблематичну категорију: мање флуентни испитаници их систематски генерализују као именице мушког рода, док најмање флуентни додатно показују и негативни трансфер из немачког, конгруирајући придевске речи и глаголе са појединим именицама у средњем роду. Само високофлуентни испитаници доследно правилно конгруирају друге елементе са овом класом именица.

Крстић (2020) се фокусира на конгруенцију код именица средњег рода на *-о* и *-е*. Кључни налази показују да ниво овладаности граматичком конгруенцијом директно зависи од степена флуентности, дужине изложености језику и формалног образовања, при чему су старији испитаници и деца из породица које активно користе српски показали знатно боље резултате. Док се код именица на *-е* ретко јављао негативни трансфер из немачког језика захваљујући добром познавању основног вокабулара, суплетивна множина се показала као изазовнија, узрокујући поједностављење система

и погрешно слагање са глаголима и/или детерминаторима у мушком роду (нпр. *Сва деца су већ ишли*).

Координираним (нпр. *беба и мајка*) и паукалним синтагмама (са бројевима два, три и четири) у српском као наслеђеном језику посебну пажњу посвећује Крстић (2022). Истраживање указује на то да доследна семантичка конгруенција (нпр. женски род за две особе женског пола) карактерише само говорнике највишег нивоа компетенције, док већина нагиње мушком роду као подразумеваном. Најизраженији негативни трансфер из немачког језика примећен је код паукалних синтагми, где испитаници са нижим нивоом познавања језика користе погрешни облик придевске речи и именице (нпр. употребљавају номинатив множине уместо паукала), третирајући их као обичну множину. Ипак, код именица са типичним наставцима (каноничним завршецима), трансфер изостаје чак и код мање флуентних говорника, што потврђује да успешно конгруирање примарно зависи од степена усвојености вокабулара и препознавања морфолошких образаца српског језика.

Дакле, резултати ова три рада указују на то да постоји дистинкција у одговорима нискофлуентних и високофлуентних говорника, слична студији Полински (2008), мада сви задржавају систем три вредности рода. Ипак, код нискофлуентних испитаника присутна је генерализација и поједностављење, па су тако именице на *-а* женског рода, именице на *-о* и *-е* средњег, а именице на сугласник мушког рода. Налази указују да су грешке резултат интеракције међујезичког утицаја и незавршеног усвајања, као и да се систем рода код наследних говорника разликује у зависности од степена флуентности и језичког инпута.

Истраживање Крстић и Станковића (2024б) својеврсно је пилот-истраживање које претходи овом раду. Студија се, дакле, бави усвајањем рода и конгруенције придева са именицом у српском као наслеђеном језику код деце којима је немачки доминантни језик. Циљ истраживања је да се утврде сличности и разлике између наследних говорника и монолингвалних вршњака, као и да се испита улога каноничности именица, узраста и нивоа језичке компетенције у формирању система вредности рода. Истраживање је спроведено задатком усмене продукције. Испитаници су описивали слике уз обавезну употребу придева у номинативу. Учествовало је девет наследних говорника српског узраста од 4 до 15 година, различитих нивоа знања (A1–B2), као и контролна група монолингвалне деце из Србије. Лексички материјал је обухватао именице сва три граматичка рода, са каноничним и неканоничним

завршецима, укључујући и ретке и нове именице, како би се испитало на које се сигнале говорници ослањају при одређивању рода.

Резултати показују да наследни говорници испољавају систематичне развојне фазе у усвајању конгруенције у роду, које су у великој мери упоредиве са фазама код монолингвалних говорника, под условом да постоји минимални и континуирани језички инпут. Највећи број одступања забележен је код именица са неканоничним завршецима, посебно код женских именица које се завршавају на сугласник (нпр. *пећ*, *ноћ*), које и наследни и монолингвални говорници често интерпретирају као именице мушког рода. Мање напредни наследни говорници показују редуковане системе, који се крећу од система вредности једног, подразумеваног мушког рода, преко система две вредности рода (мушког и женског), до поједностављеног система три вредности рода, у којем се грешке јављају управо код неканоничних облика. Флуентнији говорници, међутим, показују готово потпуно циљно понашање.

Кључни закључак рада јесте да ниво језичке компетенције има већи утицај на тачност конгруенције у роду него сам узраст. Каноничност морфолошких сигнала показује се као пресудан фактор, док су мање фреквентне и морфолошки нетранспарентне категорије најпроблематичније. Аутори закључују да наследни говорници не губе граматичку категорију рода, већ пролазе кроз развојне фазе сличне монолингвалнима, при чему је довољан језички инпут кључан за стабилизацију система три вредности рода.

Имајући у виду да су наша досадашња истраживања на тему усвајања рода и слагања код српско-немачких билингвала тек својеврсне пилот-студије, можемо се тек водити почетним опсервацијама и тенденцијама, те очекивати да ће тачност одговора испитаника овог истраживања понајвише зависити од количине изложености српском језику (в. Х3 у 5. поглављу – очекујемо позитивну корелацију), а затим и да ће ниже фреквентне именице, са неканоничним завршецима бити проблематичније, што ће водити већој или мањој генерализацији и поједностављењу система (в. Х1 у 5. поглављу – очекујемо ослањање на морфофонолошке сигнале).

5. Циљ и хипотезе истраживања

У овом истраживању циљ нам је да испитамо конгруенцију у роду између придева и именице у номиналној фрази у српском као наслеђеном језику код деце којој је немачки доминантан језик. Интересује нас на који начин на тачност конгруирања утичу карактеристике именица, попут транспарентности или познатости, али и лингвистичке и ванлингвистичке особености испитаника, као што су изложеност српском језику, дужина учења српског језика, узраст. Посебно нас занима да ли и у којој мери постоје разлике у односу на вршњаке монолингвале из Србије, као и како се добијени резултати уклапају у претходна истраживања конгруенције рода у наслеђеним језицима. На крају, настојаћемо да поређењем резултата нашег истраживања са ранијим истраживањима и увидом у доступне теоријске оквири изнесемо теоријске импликације и предложимо потенцијалне методичке апликације у настави.

У складу са претходним истраживањима на које смо се осврнули у потпоглављима 4. 1. и 4. 2, а према којима се доводе у везу познатост именице, каноничност именичких завршетака са усвајањем конгруенције у наслеђеним језицима, као и изложеност циљном језику и флуентност говорника, постављамо своја истраживачка питања (ИП), хипотезе (Х) и предикције (П).²¹

ИП1: Каква је веза између грешака у слагању придева и праве именице²² и фактора каноничности?

Х1: Билингвали ће се пре ослањати на морфофонолошке сигнале него на лексичко знање, те ће придеве са именицама са неканоничним завршетком конгруирати по угледу на конгруенцију придева са именицама са транспарентнијим завршецима, што ће условити и грешке у слагању придева са неканоничним именицама. Уколико се ослањају само на морфофонолошке сигнале, а не и на лексичко знање, онда ће се јавити следећи типови грешака:

П1: Придеви са именицама граматичког женског рода на сугласник биће конгруирани у мушком роду;

²¹ Напомена: У овом истраживању формулисане су и квантитативне и квалитативне хипотезе. Квантитативне хипотезе биће тестиране применом статистичких метода, док су поједине хипотезе (нпр. Х6) постављене као квалитативне. Оне се односе на појаве које нису систематичне, већ се могу јавити у ограниченом броју примера (нпр. појединачни случајеви негативног трансфера), па самим тим нису предмет статистичке обраде већ ће бити разматране у оквиру квалитативне анализе.

²² У истраживању се испитују праве и псеудоречи. Више о стимулусима у поглављу 6. 1.

П2: Придеви са именицама граматичког мушког рода на -о и -е биће конгруирани у средњем роду;

П3: Придеви са именицама граматичког женског, али семантичког мушког рода на -а биће конгруирани у женском роду.

ИП2: Како стварност именице утиче на тачност одговора?

Х2: Испитаници ће бити тачнији у повезивању придева са правим именицама него са измишљеним, будући да познатост правих именица омогућава ослањање на лексичко знање, а не искључиво на морфофонолошке сигнале. У том случају, предикције су следеће:

П4: Испитаници ће статистички значајно више тачних одговора имати у конгруирању придева са правим него са измишљеним именицама.

П5: Испитаници ће статистички значајно више нетачних него тачних одговора давати код конгруирања придева са измишљеним именицама.

П6: Група измишљених именица са највећим бројем грешака биће измишљене именице средњег рода, због колебања између конгруирања у мушком и средњем роду.

ИП3: Каква је веза између броја грешака и изложености билингвалних говорника српском језику?

Х3. Већа изложеност српском језику доприноси стабилнијем систему конгруенције. Уколико је Х3 тачна, предикција је следећа:

П7: У статистичкој анализи очекује се негативна корелација између изложености и броја грешака.

Х4: Дужина учења српског језика путем допунске наставе позитивно корелира са тачношћу одговора. У том случају, важиће следећа предикција:

П8: Испитаници који похађају допунску наставу дуже (нпр. три–четири године) оствариће већу тачност одговора него они са краћим периодом учења ($\leq$ једна година).

ИП4: Како узраст испитаника утиче на тачност одговора?

Х5: Постојаће позитивна корелација између узраста испитаника и тачности одговора, те је предикција следећа:

П9: Са порастом узраста расте и тачност одговора.

ИП5: Како подударност, односно неподударност рода стварних именица у српском и немачком језику утиче на конгруирање придева са њима?

Х6 (квалитативна хипотеза): Подударност или неподударност граматичког рода између српског и немачког језика неће имати систематски утицај на конгруенцију придева колико други фактори попут карактеристика самих именица у српском језику,

те су могући тек спорадични примери негативног трансфера. Ако је хипотеза тачна, предикција је следећа:

П10: Негативни трансфер јавиће се код когната који су различитог рода у српском и немачком (нпр. придев са именицом *биро* ће бити конгруиран у средњем роду (нем. *das Büro*)).

ИП6: Да ли постоје квантитативне и квалитативне разлике између одговора билингвала и монолингвала узевши у обзир факторе каноничности и реалности именице (права/измишљена)?

Х7 (Квантитативна хипотеза): Постоје квантитативне разлике између одговора билингвала и монолингвала у категорији неканоничних именица, као и свих измишљених именица, док неће постојати разлика за транспарентне и праве именице. Уколико је претпоставка тачна, предикције су следеће:

П11: Монолингвали ће бити тачнији него билингвали у конгруенцији придева са неканоничним именицама.

П12: Монолингвали ће бити тачнији него билингвали у конгруенцији придева са измишљеним именицама.

П13: Обе групе испитаника ће конгруирати придеве са транспарентним именицама по циљном обрасцу конгруирања (енгл. *at ceiling*).

П14: Обе групе испитаника ће имати сличну укупну тачност одговора у категорији правих именица, која ће се кретати у позитивном смеру.

Х8 (Квалитативна хипотеза): Постоје квалитативне разлике у систему родова. У том случају предикције би биле следеће:

П15: Код монолингвала постојаће стабилан систем три вредности рода, са извесним генерализацијама мушког рода код именица на сугласник.

П16: Код билингвала ће постојати веће генерализације мушког рода, који ће преузети улогу подразумеваног рода (уп. Родина и Вестергор (2017) за наслеђени руски; Крстић и Станковић (2024б) за наслеђени српски).

П17: Потенцијално ће се код појединих билингвала јавити редукован систем две вредности рода (мушки и женски), слично резултатима истраживања Полински (2008).

6. Методологија

У овом поглављу образлажемо методологију истраживања: представљамо методе рада, описујемо на који начин је спроведен експериментални задатак, наводимо варијабле и представљамо узорак својих испитаника.

6. 1. Процедура и стимулуси

У дисертацији користимо експерименталну и дескриптивну методу. Хипотезе и предикције проверавамо продукцијским експериментом. Експерименталном методом, израдом продукцијског експеримента на платформи *Google Forms* добили смо материјал на коме спроводимо анализу. Истраживање смо спровели у онлајн-форми у периоду од фебруара до јуна 2025. године, са испитаницима из Србије, тачније из Ниша, и са испитаницима из Немачке, односно из Хесена.

Пре задатка намењеног испитаницима, један родитељ/старатељ сваког испитаника из Немачке попуњавао је Гугл упитник у вези са језичком историјом испитаника, са циљем да се, између осталог, добију подаци о изложености српском језику, нивоу познавања српског језика и дужини учења српског језика у школи²³.

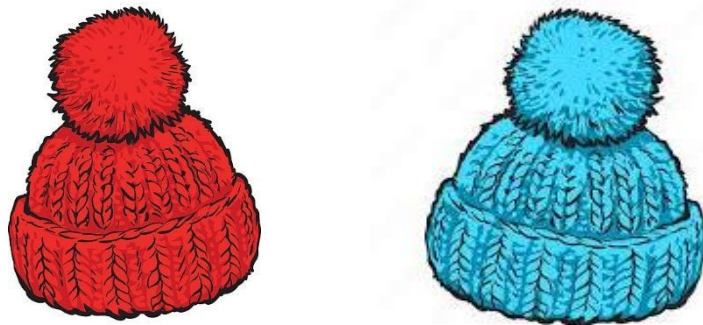
Определили смо се за контролисани задатак продукције (енгл. *elicited production task*) по узору на студију Митрофанове и др. (2021).²⁴ Одабир начина тестирања у великој је мери зависео од типа испитаника. Наиме, избегли смо тип задатка који би подразумевао читање и писање, с обзиром на то да је изостанак тих вештина код говорника наслеђених језика веома чест (поготову јер је у овом случају реч о деци, међу којом су нека тек кренула у школу). За разлику од истраживања Крстић (2018, 2020, 2022), која су подразумевала превођење реченица са немачког на српски, овог пута смо и тај тип задатка заобишли, јер у раду не испитујемо одрасле говорнике са

²³ Детаљан садржај упитника видети у делу Прилози.

²⁴ У оквиру дисертације био је планиран још један експеримент – задатак помешаних сигнала (енгл. *mixed cues task*) (в. Митрофанова и др. 2021), чији је циљ био да се испита осетљивост испитаника на формалне (морфофонолошке) и синтаксичке (конгруенција придева) показатеље рода у ситуацијама у којима ти показатељи пружају конфликтне информације. Експеримент је подразумевао измишљене именице из првог експеримента, које би биле упарене са придевима који су се са њима или слагали или нису слагали у роду, па је требало да се испитаник определи за једну од те две формулације приликом именовања објекта који нестане са екрана. Ипак, због техничких и организационих ограничења, укључујући ограничено време и онлајн формат истраживања, овај експеримент није реализован.

напреднијим знањем српског језика, те очекујемо да ће и вокабулар испитаника бити ограничен.

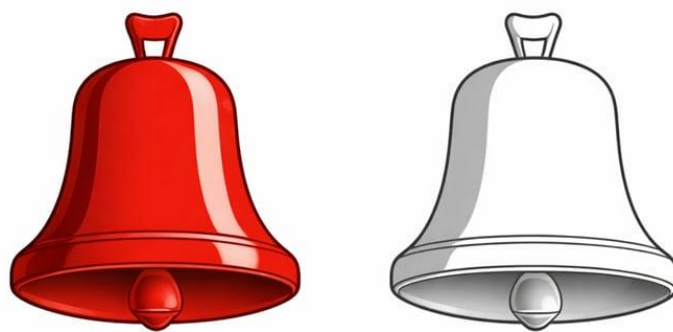
Процедура задатка је подразумевала следеће: испитаницима је на екрану био приказан низ илустрованих појмова у виду Гугл форме, тачније парова истог појма у две различите боје (црвене и плаве – в. Слика 1, црвене и жуте – в. Слика 2, црвене и беле – в. Слика 3). Испитаников задатак био је да именује појам са слике, заједно са његовом бојом.

Слика 1. Појам *капа* у црвеној и плавој боји

Слика 2. Појам *деда* у црвеној и жутој боји

Слика 3. Појам *звон* у црвеној и белој боји

Испитивач најпре јасно нагласи испитанику да је његов задатак да формулише свој исказ на следећи начин: *На слици се налази / На слици је црвена капа* (Слика 1), и да формулација остаје иста и када наиђе исти појам у другој боји: *На слици се налази / На слици је плава капа* (Слика 1). На самом почетку испитивач даје пробни пример како би објаснио испитанику шта треба да ради. Испитивач такође назначује да ће се појављивати и појмови које испитаник можда неће знати да именује (било зато што су му слабо познати, или су из групе измишљених предмета, али не треба да то испитаник зна), при чему ће у том случају испитивач први именовати појам, а задатак испитаника остаје да тај појам понови заједно са бојом, по истом принципу као и са појмовима које је самостално именовао.

Стимулуси су рандомизирани како би се избегло примовање. Испитаници су индивидуално радили задатак онлајн, повезани преко платформе *Google Meet*. Испитивање је по испитанику трајало око десет минута, а опција за снимање звука је била укључена како би се аудио-записи касније транскрибовали²⁵. Водило се рачуна да не буде буке или других испитаника у окружењу, али је код појединих испитаника присуствовао родитељ, на лични захтев, уз напомену испитивача да родитељ не учествује у одговорима испитаника.

Стимулусе представљају укупно 72 именице²⁶, од чега је 48 правих и 24 су измишљене именице. Када су у питању праве именице, биране су најфреквентније

²⁵ Информација о снимању звука назначена је у изјави о сагласности родитеља/старатеља, која је била саставни део упитника, али и засебни документ, који су родитељи/старатељи потписивали пре учешћа испитаника. Изјава ће се наћи у Прилозима.

²⁶ Сlike свих појмова биће дате у Прилозима.

комбинације неколико доступних корпуса: *Дечјег фреквенцијског речника* (Лукић 1983)²⁷, *Српског корпуса раног дечјег језика* (Анђелковић, Шева и Московљевић 2001)²⁸, *MAP task* корпус наслеђених језика са босанског, хрватског, црногорског и српског говорног подручја (Јеменмајер-Батинић, Батинић и Ешер 2023)²⁹ и корпуса *srWas*. Измишљене именице су осмишљене тако да не значе ништа на језицима које би испитаници потенцијално могли знати, при чему се водило рачуна да буду саобразне са фонотактиком српског језика (по узору на методологију Митрофанове и др. 2021). Готово све слике за измишљене именице одабране су из базе нових предмета и необичних имена (енгл. *Novel Object and Unusual Name Database – NOUN*) (Хорст и Хаут 2016) и представљају неживе предмете (в. пример на Слици 4), док су три слике на којима су особе мушког пола одабране интернет претрагом³⁰.

Слика 4. Измишљени појам *грак* из *NOUN* базе предмета (Хорст и Хаут 2016)

²⁷ У питању је речник састављен у размаку од седам година (1963. и 1970. године), на основу писмених састана ученика основних школа, тачније од другог до осмог разреда.

²⁸ *Српски корпус раног дечијег језика* (енгл. *The Serbian Corpus of Early Child Language (SCECL)*) настао је у оквиру пројекта „Категорије и процеси у раном српском дечијем језику”. Осморо деце је снимано у кућном окружењу, у интеракцији са најближима, у периоду од 1998. до 2000 године. Започело је кад су деца имала 18 месеци, а завршило се када су напунила 48 месеци. Снимања су обављена у Београду (Србија) и Бањој Луци (Република Српска, Босна и Херцеговина).

²⁹ Оригинални назив: *Map Task Corpus of Heritage BCMS*. Корпус се састоји од изазваних разговора (мапских задатака) 29 говорника друге генерације из Босне, Хрватске, Црне Горе и Србије који живе у немачком говорном подручју Швајцарске. Корпус садржи 30 транскрипата, са просечном дужином од 6 минута.

³⁰ Ове три слике измишљених појмова, као и слике свих стварних појмова преузете су са јавно доступних интернет извора и коришћене искључиво у научноистраживачке, некомерцијалне сврхе.

Стварне именице подељене су на именице са каноничним и неканоничним завршетком (в. Лалеко 2018; Митрофанова и др. 2018). У оквиру каноничних постоје четири категорије, са по шест стимулуса, што је укупно 24, и то су:

- 1) неаниматне именице мушког рода које се завршавају на сугласник (прва Стевановићева врста): *воз, брод, сат, нос, зуб, мост*;
- 2) неаниматне именице женског рода које се завршавају на *-а* (трећа Стевановићева врста): *књига, кућа, лопта, лампа, торта, капа*;
- 3) неаниматне именице средњег рода које се завршавају на *-о* (прва и друга Стевановићева врста): *писмо, вино, дрво, гнездо, звоно, брдо*;
- 4) неаниматне именице средњег рода које се завршавају на *-е* (прва и друга Стевановићева врста): *срце, море, сунце, дугме, јаје, буре*.³¹

У оквиру неканоничних такође постоји четири категорије са по шест стимулуса, што је укупно 24, а то су:

- 1) аниматне именице мушког рода које се завршавају на *-а* (трећа Стевановићева врста): *деда, папа, тата, ујка, паша, теча*;
- 2) неаниматне именице мушког рода које се завршавају на *-о* (прва Стевановићева врста): *ауто, биро, престо, џудо, метро, манго*;
- 3) неаниматне именице мушког рода које се завршавају на *-е* (прва Стевановићева врста): *купе, кафе, пире, каре, биде, тупе*;
- 4) неаниматне именице женског рода које се завршавају на сугласник (четврта Стевановићева врста): *маст, кост, пећ, крв, ноћ, кап*.

Измишљене именице такође су подељене у четири категорије, у оквиру којих је одабрано по шест стимулуса, што је укупно 24, а то су:

- 1) именице које се завршавају на сугласник: *грак, вурт, сик, коћ, њаст, фип* (мушки род);
- 2) именице које се завршавају на *-а*: *зомка, трика, ванда* (неаниматне; женски род); *теса, лаша, фазда* (аниматне; мушки род);
- 3) именице које се завршавају на *-о*: *рико, вано, кесто, пико, мрно, сино* (средњи род);
- 4) именице које се завршавају на *-е*: *крце, нире, ванце, јамле, ваке, доре* (средњи род).

³¹ Именице *дрво, дугме, јаје* и *буре* припадају другој Стевановићевој врсти, јер имају проширење у косим падежима (*-т-*), што због природе нашег експеримента у овом моменту није релевантно.

Све именице су уједначене по броју слогова унутар сваке категорије да не би дошло до примовања. Како се може видети из наведене листе стимулуса, именице на сугласник су једносложне, а све остале су двосложне.

Резултате добијене попуњавањем упитника и израдом контролисаног задатка продукције транскрибовали смо, а затим и кодирали у SPSS програму³² ради статистичке анализе. За испитивање разлике између скупова података користили смо непараметријски поступак, односно Вилкоксонов тест (каноничне и неканоничне именице, праве и измишљене, аниматне и неаниматне), уз биномни тест за проверу процента тачности. За испитивање повезаности тачности одговора и изложености српском језику употребили смо Пирсонову корелацију и линеарну регресију, док смо непараметријски пандан, односно Спирманову корелацију користили за испитивање повезаности одговора и дужине учења српског језика, као и узраста испитаника. Т-тест, Хи-квадрат и Ман-Витнијев тест коришћени су за поређење група испитаника из Хесена и Ниша.

6. 2. Варијабле

У овом потпоглављу ћемо представити варијабле које смо користили у истраживању, осмишљене у складу са истраживачким питањима.

1) Независне варијабле

У истраживању су узете у обзир независне варијабле стимулуса:

- а) реалност именица (стварне или измишљене);
- б) каноничност именица (каноничне или неканоничне).

Полазећи од претпоставки да ће одређене језичке и нејезичке карактеристике испитаника такође утицати на конгруенцију, укључене су и следеће варијабле:

- а) изложеност српском језику;
- б) дужина учења српског језика;
- в) узраст испитаника.

³² IBM SPSS Statistics 26.0

Варијабла *изложеност српском језику* композитна је варијабла, јер представља укупни резултат следећих појединачних варијабли, које су заправо одабрана питања из упитника за родитеље/старатеље:

1. Држава рођења детета;
2. Да ли је досад дете боравило у Србији;
3. Дужина боравка у Србији;
4. Да ли дете говори српски језик;
5. Узраст изложености немачком језику први пут;
6. Колико често се родитељ обраћа детету на српском;
7. Колико често се супружник (родитељ који није попуњавао упитник) обраћа детету на српском;
8. Колико често се дете обраћа родитељу на српском;
9. Колико често се дете обраћа супружнику на српском;
10. Колико често дете прича на српском са браћом и/или сестрама (ако их има);
11. Колико често дете комуницира на српском са пријатељима;
12. Дужина учења српског језика у допунској настави;
13. Да ли дете посећује Србију;
14. Дужина боравка у Србији приликом посете;
15. Да ли дете користи српски језик током боравка у Србији;
16. Колико често дете на српском гледа филмове, телевизију, слуша музику;
17. Колико често дете на српском чита књиге;
18. Колико често се на српском у кући гледа телевизија и слуша музика.

Питања 1, 2, 4, 13 и 15 кодирана су тако да имају бинарне вредности, где се добија поен уколико је одабрана опција Србија/српски, односно нула поена, уколико није одабрана та опција. Питања 3, 12 и 14 су скале код којих је са порастом временског периода растао и број поена. Питања 5–11 и 16–18 ординалне су варијабле, а вредности за питање 5 су означене на следећи начин: до 1. године – 1, са 2 до 3 године – 2, са 4 до 5 година – 3, са 6 и више година – 4, док су за остале ординалне варијабле вредности следеће: никад – 0, ретко – 1, понекад – 2, често – 3, увек – 4, при чему су вредности третиране као поени. Одабране варијабле су сабране (односно њихови поени) и тако је добијен укупан број поена за сваког испитаника из билингвалне групе, односно укупан резултат изложености српском језику.

Узраст испитаника скаларна је варијабла, као и *дужина учења српског језика у допунској настави*, која је кодирана на следећи начин: испод годину дана учења – 0, годину дана учења – 1, две године учења – 2, три године учења – 3, четири године учења – 4. Третирањем ове варијабле као подваријабле главне независне варијабле *изложеност српском језику*, њене вредности смо посматрали као поене које треба додати укупном резултату, али када је третирана као засебна варијабла, посматрало се у каквој је вези пораст њених вредности са тачношћу одговора.

2) Контролна варијабла

Припадност групи представља контролну варијаблу, која је кодирана на следећи начин: испитаници из Србије именовани су као монолингвали и имају вредност 1, а испитаници из Немачке именовани су као билингвали и имају вредност 2.

3) Зависна варијабла

Зависна варијабла је тачност конгруирања придева са именицом. Приликом кодирања, свим именицама додељене су бинарне вредности (нетачно – 0, тачно – 1), у зависности од тога да ли је конгруенција била исправна или не.

6. 3. Узорак

У истраживању је учествовало тридесеторо деце узраста од шест до једанаест година која похађају допунску наставу српског језика у Немачкој, као и тридесеторо деце истог узраста која похађају Основну школу „Цар Константин” у Нишу. Дакле, једну групу испитаника представљају говорници српског као наслеђеног језика којима је немачки доминантан језик, а другу говорници српског као матерњег језика у Србији.

Критеријуми за одабир говорника српског као наслеђеног језика у овом раду су:

- 1) похађање српског у допунској настави у Немачкој;
- 2) барем један родитељ/старатељ српског порекла (прве или друге генерације имиграната);
- 3) барем А2 ниво познавања српског језика;

4) основношколски узраст до 11 година.

Први критеријум проистиче из основног циља да се проучава српски као наслеђени језик у немачкој говорној средини, други представља наш критеријум за идентификовање говорника наслеђеног језика (в. Полински и Каган 2007), док трећи указује на то да нам је за потребе истраживања, односно због природе задатка, неопходна група наслеђених говорника која има одређено језичко предзнање (в. Крстић и Станковић 2024б). Најзад, према четвртом критеријуму, требало би да су испитаници већ у немачком школском систему, али похађају и наставу српског језика, што би значило да су истовремено изложени обама језицима кроз формално образовање (в. Монтрул и Потовски (2007) о значају двојезичног школског програма за очување наслеђеног језика). Водећи се наведеним критеријумима при одабиру испитаника, настојимо да хомогенизујемо одабрану групу, иако смо свесни да је језичка ситуација прилично индивидуална код наследних говорника.

Морамо напоменути да иако је ниво познавања српског језика у иницијалној фази био планиран као независна варијабла, анализа узорка показала је да су испитаници били релативно уједначени, у опсегу А2–Б1, према процени наставника допунске наставе и групама које похађају³³. Због минималне варијабилности овај параметар није могао да буде статистички обрађен нити сматран релевантном независном променљивом. У току истраживања имали смо и три ученика са значајно нижим, готово почетним нивоом познавања српског (нулти ниво), али она нису укључена у квантитативну анализу како би се очувала хомогеност узорка. Сматрамо да би требало систематски испитивати овај аспект у будућим истраживањима кроз групе различитих нивоа језичке компетенције, али је то у овом случају онемогућено због недостатка подједнаког или приближно истог броја испитаника за сваку од тих група у тренутку спровођења овог истраживања.

Испитаници из Немачке су полазници допунске наставе у немачкој покрајини Хесен. Према подацима из 2018. године, у Хесену живи око 50 000 Срба. Министарство просвете организује допунску наставу за Србе у читавој Немачкој, а у Хесену је, према подацима за 2021/2022. годину, наставу похађало око 400 српских ђака. У покрајини Хесен је основан Централни савет Срба у Хесену, који активно ради на јачању српске заједнице, док је у Франкфурту крајем 2022. одржана свечаност у

³³ Напоменућемо да су у Упитнику родитељи/старатељи давали сопствену процену нивоа познавања српског језика њихове деце, али резултати Упитника показују превелику варијабилност, што није у складу са реалним стањем (према информацијама добијеним од наставника), те процена родитеља/старатеља није уврштена као релевантна варијабла.

Генералном конзулату Србије поводом доделе сертификата ученицима допунске наставе у покрајини Хесен, што показује активну едукативну подршку. Заинтересовани родитељи, односно старатељи могу пријавити своју децу на званичном сајту³⁴, на коме се налазе сви битни подаци о настави на српском као наслеђеном језику у Хесену. Тридесеторо испитаника из Хесена прикупљено је из три различите школе – „Јустус Либиг” [Justus Liebig Schule], „Ридберг” [Riedberg Schule] и „Ораниен” [Oranienschule]. Испитивање је обављено у периоду од априла до јуна 2025. године. С друге стране, истраживање са испитаницима из Ниша обављено је у фебруару 2025. године. Сви испитаници из Ниша српског су порекла, као и њихови родитељи, рођени су и одрастали у Нишу, што је уједно и наш главни критеријум за категоризовање ових испитаника као монолингвалне групе.

Проверено је да испитаници немају сметњи са слухом и видом, а иако им је објашњено шта треба да раде у задатку, није им откривена сврха испитивања. Родитељи су пак унапред били детаљно упућени у сврху и циљеве истраживања, као и у то да и они и њихова деца имају опцију да одустану у било ком моменту.³⁵

³⁴ <https://schulaemter.hessen.de/schulbesuch/unterricht-in-der-herkunftssprache/angebotene-sprachen/serbisch>

³⁵ Детаљније у Изјави о сагласности родитеља/старатеља у *Прилозима*.

7. Резултати

У раду смо резултате поделили у три категорије – 1. резултати упитника за родитеље/старатеље, који даје увид у језичко окружење испитаника из Немачке; 2. квантитативни резултати задатка усмеравање продукције, обрађени у SPSS програму; 3. квалитативни резултати задатка усмеравање продукције, којима су описани типови одговора, односно грешака.

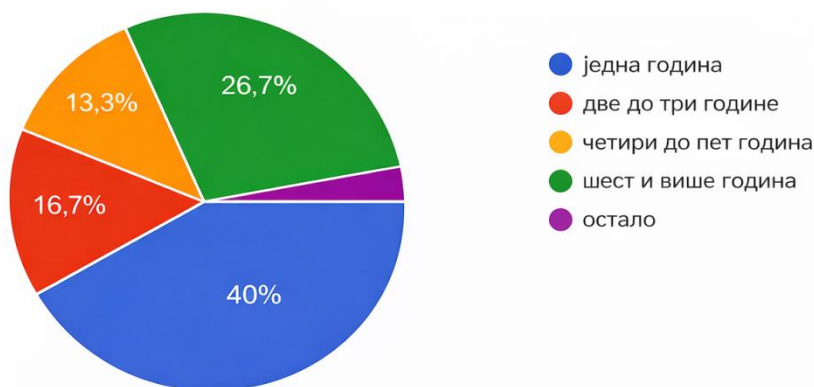
7. 1. Језичко окружење

Представићемо одговоре родитеља, односно старатеља из упитника како бисмо добили ширу слику о језичком окружењу испитаника. Да подсетимо, упитник је попуњавао само један родитељ/старатељ српског порекла за сваког испитаника.

Просечни узраст испитаника циљне групе је 9,1 година. Шеснаесторо испитаника је рођено у Немачкој, десеторо у Србији, а четири су у Босни и Херцеговини. Осамнаесторо њих је досад живело само у Немачкој, а осморо њих и у Србији у Немачкој, док је четворо досад живело и у БиХ и у Немачкој. Код деце која су живела и у Србији или БиХ, пресељење у Немачку кретало се од друге до осме године живота. Два родитеља/старатеља која су попунила упитник навела су да су се родили и одрастали у Немачкој, остали у Србији или БиХ. Двадесеторо родитеља је навело да говори српски и немачки, шесторо поред тога додаје и енглески, двоје говоре и трећи страни језик (италијански и шпански) и двоје су навели само српски. Сви родитељи/старатељи сматрају српски за свој матерњи језик. За своју децу двадесет седморо је навело да говоре и немачки и српски, а троје немачки, српски и енглески. Петнаесторо родитеља процењује Це ниво познавања немачког свог детета, тринаесторо Бе ниво, двоје А ниво. Деветоро родитеља наводи највиши ниво за српски језик, дванаесторо Бе ниво, а деветоро А ниво. На Графикону 1 може се видети процентуално у ком узрасту су деца свакодневно почела бити изложена немачком језику (40% до прве године, 26, 7% после шесте, 16,7% до треће године, 13,3% до пете).

11. Са колико година је Ваше дете почело да свакодневно буде изложено немачком језику?

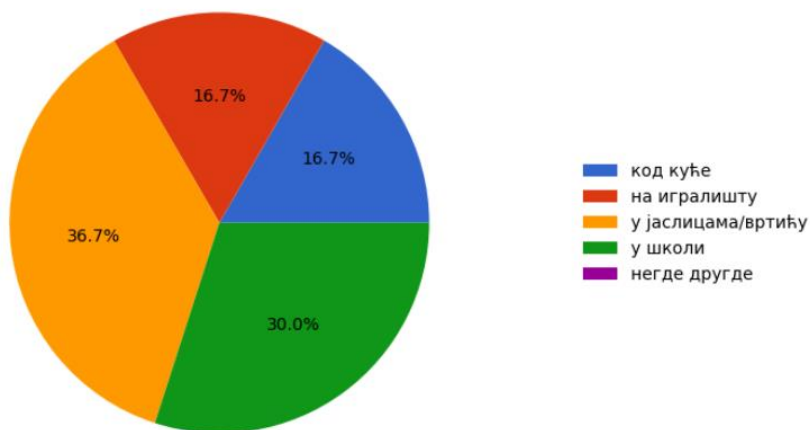
тридесет одговора

Графикон 1. Узраст изложености немачком језику први пут

На Графикону 2 може се видети где је дете први пут изложено немачком језику, при чему доминирају одговори везани за предшколску (36,7%) и школску средину (30%).

12. Где је први пут Ваше дете било изложено немачком језику?
30 одговора

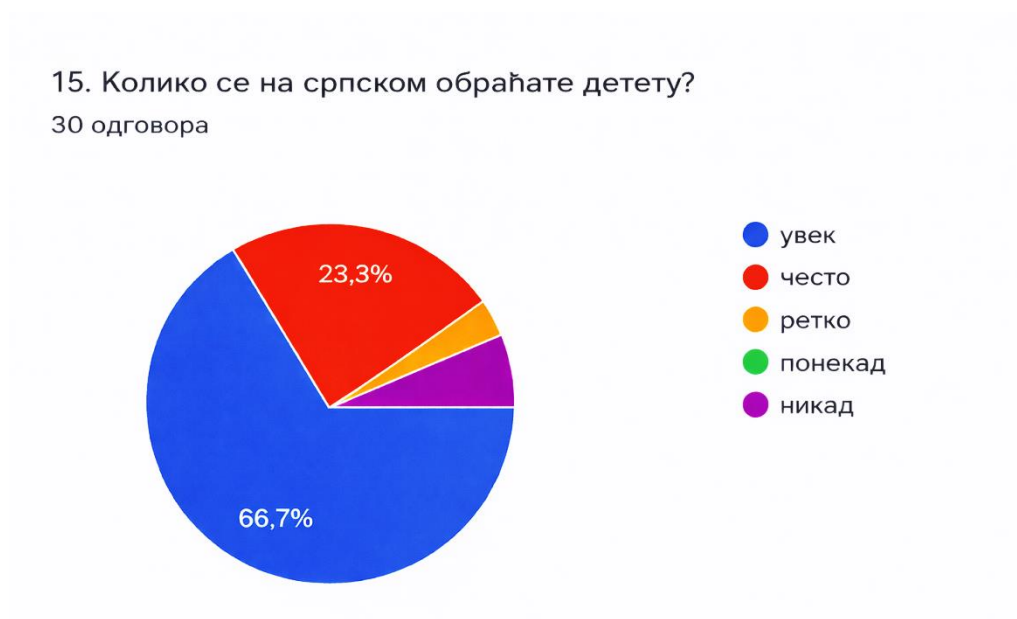
Графикон 2. Место изложености немачком језику први пут

Седамнаесторо родитеља/старатеља процењује да је њихов ниво познавања немачког на Бе нивоу (према CEFR-у)³⁶, деветоро на Це нивоу и преосталих четворо на А нивоу. Партнери свих родитеља, осим једног, који је Немац, српског су порекла, из

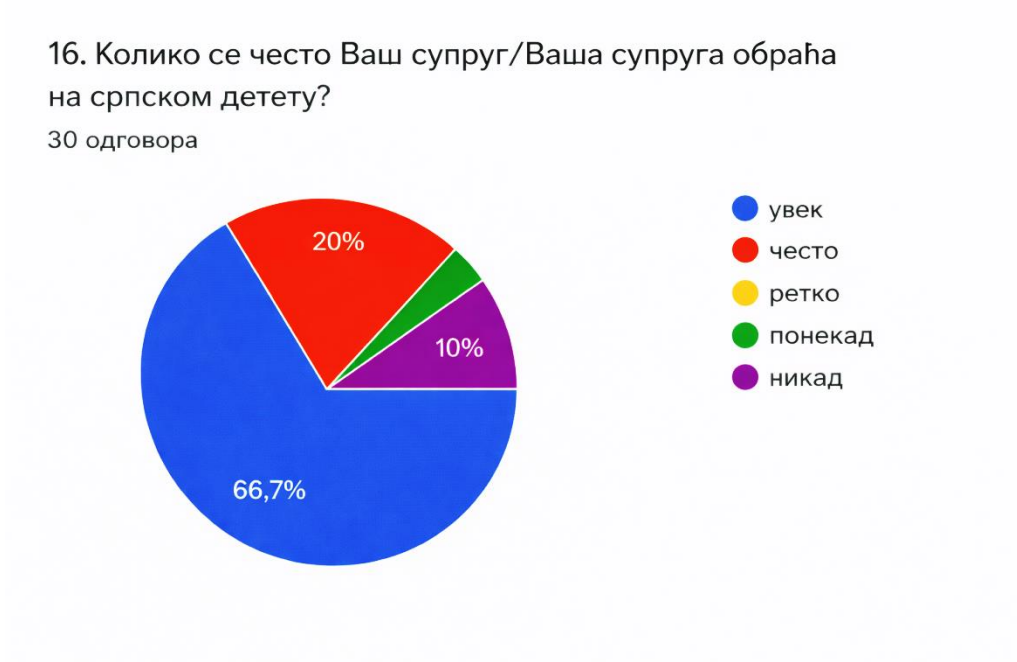
³⁶ CEFR – Common European Framework of Reference for languages – Заједнички европски референтни оквир за живе језике

Србије, Босне и Херцеговине или Црне Горе, а процена њиховог нивоа познавања немачког језика углавном је уједначена са нивоом познавања немачког језика родитеља који су попуњавали упитник.

Већина родитеља се увек обраћа деци на српском (66,7%), или често (23,3% и 20%), али има и оних који се ретко или пак никад не обраћају на српском (Графикони 3 и 4).

Графикон 3. Обраћање родитеља детету на српском

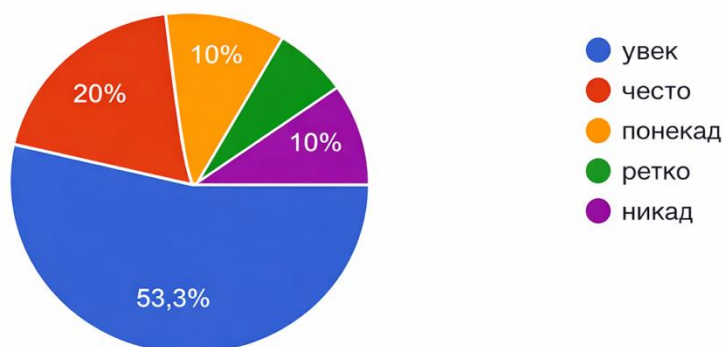

Графикон 4. Обраћање супружника детету на српском

Нешто је мањи проценат деце која се увек обраћају родитељима на српском у односу на родитеље, али и даље је више од половине испитаника – 53,3% (Графикони 5 и 6).

17. Колико се Ваше дете обраћа Вама на српском?

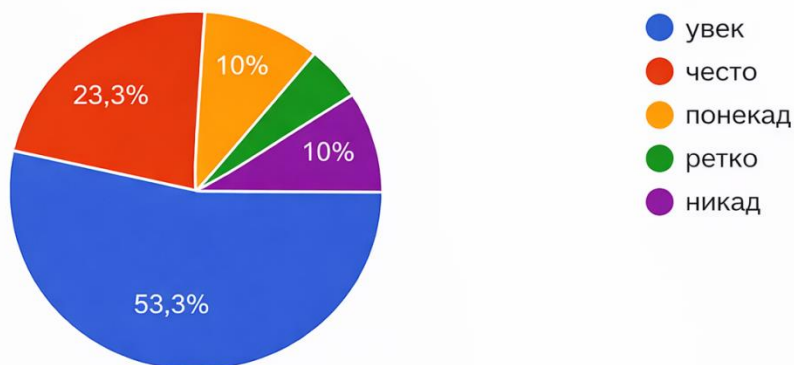
30 одговора

Графикон 5. Обраћање детета родитељу на српском језику

18. Колико се Ваше дете обраћа Вашем супругу/Вашој супрузи на српском?

30 одговора

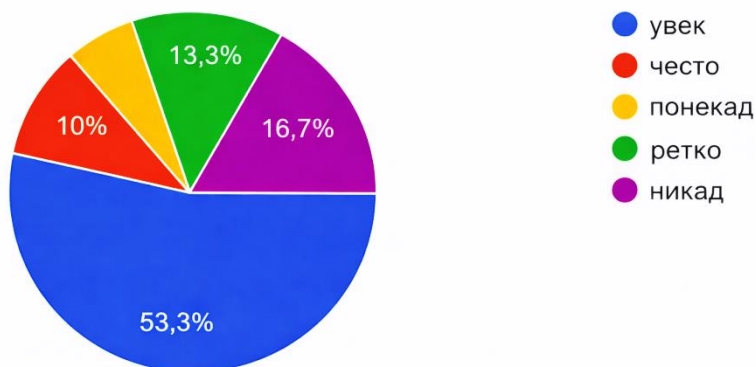

Графикон 6. Обраћање детета другом родитељу на српском језику

Двадесет шесторо испитаника има браћу и/или сестре, а неки и међу самим испитаницима. На Графикону 7 приказано је колико често испитаници причају са браћом и сестрама на српском језику (нпр. 53,3 % увек прича на српском). Приметно је да је графикон сличан Графиконима 5 и 6.

21. Колико дете прича са својом браћом и сестрама на српском?

30 одговора

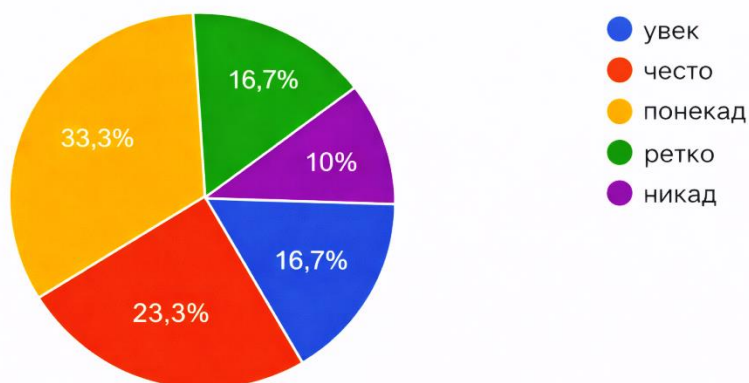
Графикон 7. Српски као језик комуникације детета и браће/сестара

Двадесет деветоро родитеља/старатеља наводи да нема других укућана, те да се у кући говори доминантно на српском језику. Готово сви посећују Србију два или три пута годишње, тек понеко једном, или четири пута. Најчешће деца остају у Србији од две до три недеље, односно до месец дана, углавном за летњи распуст. Од испитаника само двоје не говори на српском са људима док је у Србији. Петнаесторо испитаника учи у школи српски годину дана, осморо њих две године, шесторо њих три године и један четири.

На Графикону 8 може се видети колико процентуално испитаници гледају телевизију и филмове и слушају музику на српском (највише одговора има у категорији „понекад” – 33,3%.

29. Колико Ваше дете гледа телевизију, филмове, слуша музику на српском?

30 одговора

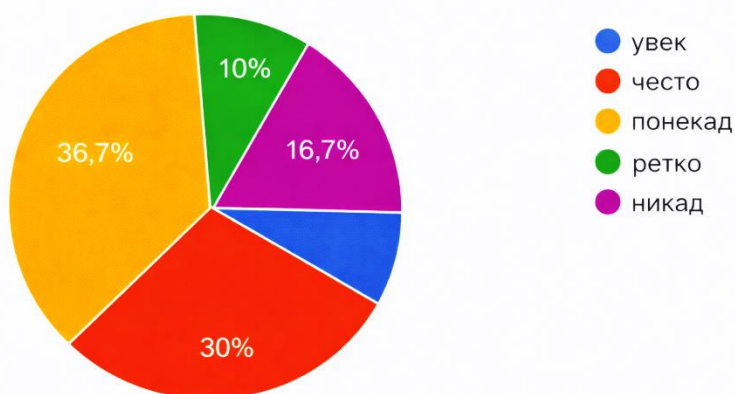

Графикон 8. Праћење медијских садржаја на српском

Графикон 9 показује колико често дете чита књиге на српском. Ситуација је донекле слична са Графиконом 8 (највише је одговора у категорији „понекад” – 36,7%).

30. Колико Ваше дете чита књиге, или му други читају на српском?

30 одговора

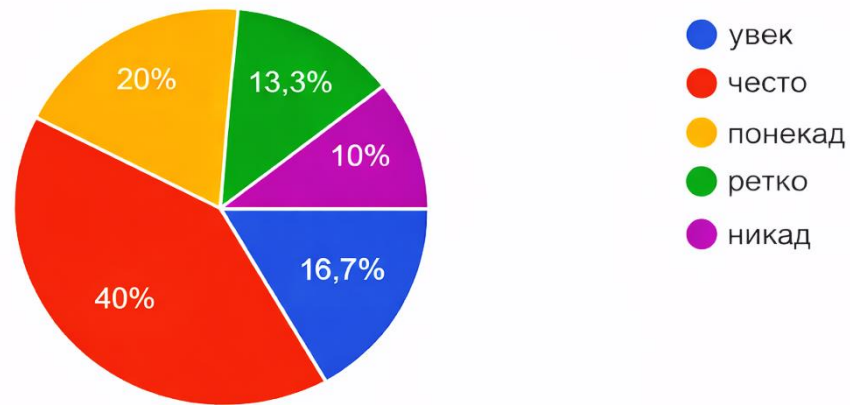

Графикон 9. Читање књига на српском

На питање колико се често иначе на српском језику гледа телевизија у кући, родитељи/старатељи су процентуално више одговорили са „често” у односу на то колико њихово дете самостално гледа телевизију на српском језику (40%).

31. Напишите колико се иначе гледа телевизија српском.

30 одговора

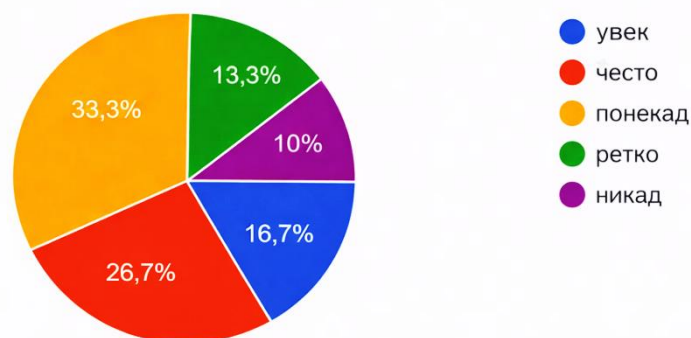

Графикон 10. Праћење медија на српском језику у кући

Испитаници ређе говоре на српском са пријатељима него што говоре са својим укућанима (највише је одговора у категорији „понекад” – 33,3%), а то се може видети на Графикону 11.

32. Колико Ваше дете прича на српском са својим пријатељима?

30 одговора

Графикон 11. Српски као језик комуникације детета и пријатеља

Од језика које испитаници имају прилике да чују ван куће, осим српског и немачког, родитељи су наводили најчешће енглески, али понегде и руски, пољски, украјински, румунски, турски, француски, италијански, шпански, кинески.

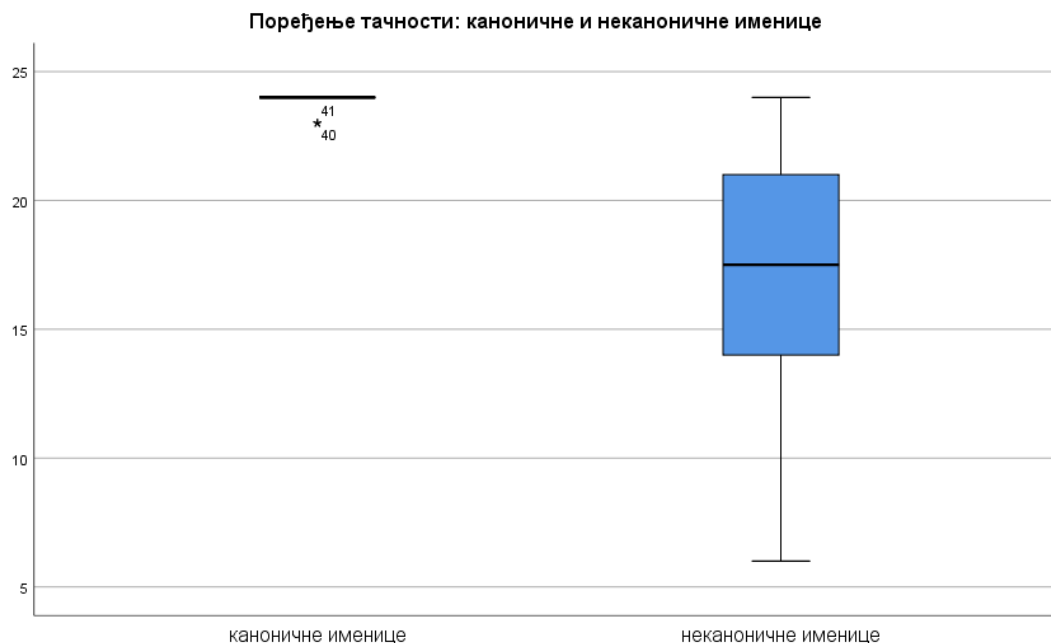
7. 2. Резултати задатка усмеравање продукције – квантитативни приказ

У овом потпоглављу представимо резултате статистичке обраде података у SPSS програму. Анализирани су аспекти које смо као предмет интересовања представили кроз истраживачка питања.

1) Корелација одговора и фактора каноничности

Како би се испитао ефекат типа именица на тачност одговора код билингвалних испитаника, упоређени су резултати за каноничне и неканоничне именице, уз коришћење Вилкоксоновог теста ранжираних знакова, будући да дистрибуција података није била нормална (Шапиро-Вилк тест, $p < 0,05$)³⁷. Резултати показују да постоји статистички значајна разлика у тачности одговора између слагања придева са каноничним и неканоничним именицама и тачности препознавања рода тих именица: $Z = -4,706$, $p < 0,001$. Смер разлике показује предност каноничних именица у односу на неканоничне. На Слици 5 су приказани боксплотови каноничних и неканоничних именица.

³⁷ У раду је ниво статистичке значајности постављен на $\alpha = 0,05$; резултати са $p < 0,001$ означени су као високо статистички значајни.

Слика 5. Боксплотови поређења одговора за конгруенцију придева са каноничним и неканоничним именицама

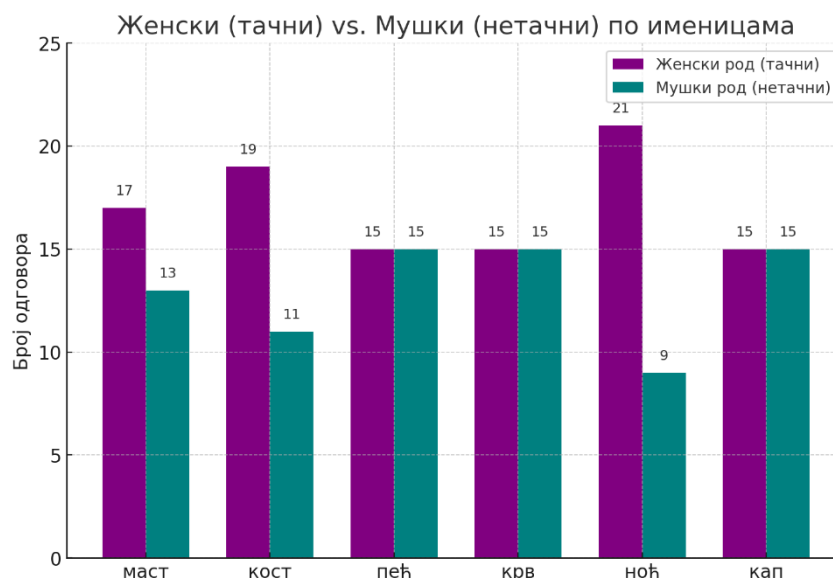
С обзиром на то да је тачност одговора код каноничних именица била стопроцентна, проверили смо ситуацију са неканоничним именицама. Најпре смо урадили биномни тест за проверу тачности именица женског рода на сугласник.

Табела 3. Резултати слагања придева са именицама женског рода на сугласник

именица	број тачних	број нетачних	проценат тачних	<i>p</i> -вредност
маст	17	13	57%	0,58
кост	19	11	63%	0,20
пећ	15	15	50%	1,00
крв	15	15	50%	1,00
ноћ	21	9	70%	0.04
кап	15	15	50%	1,00

Биномни тест је показао да се за већину именица тачност одговора није статистички значајно разликовала од шансе од 50% ($p > 0,05$), осим за именицу *ноћ*, за коју је проценат тачних одговора (70%) била значајно већа од очекиване ($p = 0,04$). Ово

указује на то да је именица *ноћ* била најлакша за обраду или препознавање у оквиру задатка, у поређењу са осталим испитиваним именицама. На Графикону 12 представљен је број именица са којима је придев конгруирао у женском роду и број именица са којима је придев конгруирао у мушком роду за сваки стимулус.

Графикон 12. Конгруенција придева са именицама женског рода на сугласник

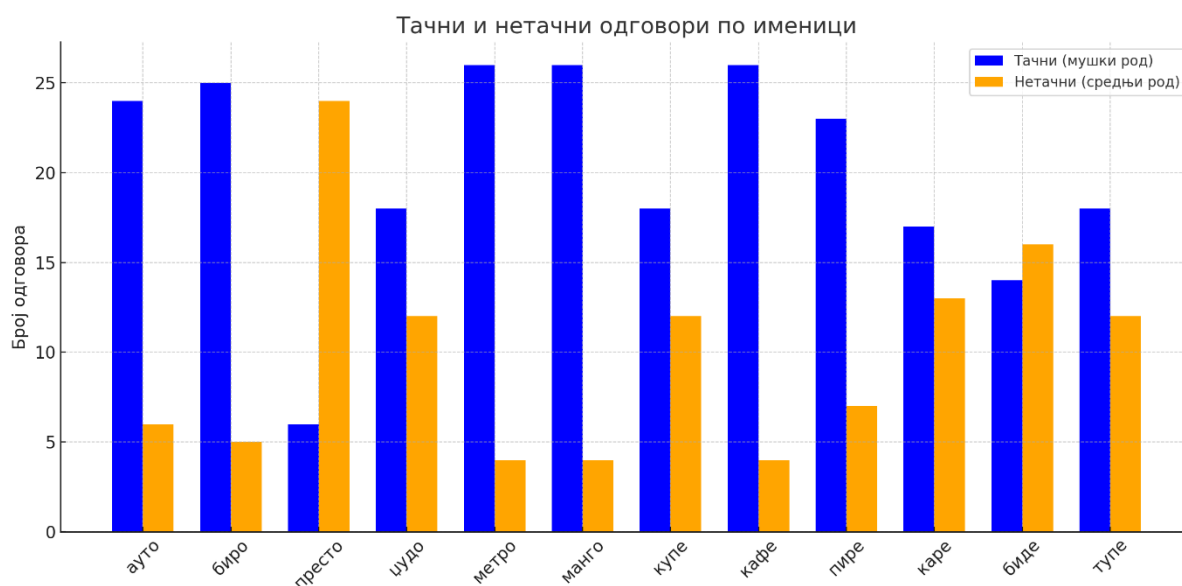
Исти тест проверавао је тачност конгруенције придева са именицама мушког рода на *-о* и *-е*, приказаних у Табели 4:

Табела 4. Резултати слагања придева са именицама мушког рода на *-о* и *-е*

именица	број тачних	број нетачних	проценат тачних	<i>p</i> -вредност
ауто	24	6	80%	0,00
биро	25	5	83%	0,00
престо	6	24	20%	0,00
цудо	18	12	60%	0,36
метро	26	4	87%	0,00
манго	26	4	87%	0,00
купе	18	12	60%	0,36
кафе	26	4	87%	0,00

именица	број тачних	број нетачних	проценат тачних	<i>p</i> -вредност
пире	23	7	77%	0,00
каре	17	13	57%	0,58
биде	14	16	47%	0,86
тупе	18	12	60%	0,36

Тест је показао да код већине именица нема статистички значајне разлике. Међутим, за поједине именице добијени су резултати који указују на значајно одступање. Тако су именице *ауто*, *биро*, *метро*, *манго*, *кафе* и *пире* показале високу заступљеност тачних одговора, док је именица *престо* показала супротан образац, са већином нетачних одговора. Све ове разлике су статистички значајне ($p < 0,05$). С друге стране, именице *цудо*, *купе*, *каре*, *биде* и *тупе* нису показале значајне разлике, што значи да се расподела одговора код њих не разликује од случајне. На Графикону 13 приказан је број именица са којима придев конгруира у мушком роду и број именица са којима придев конгруира у средњем роду за сваки стимулус.

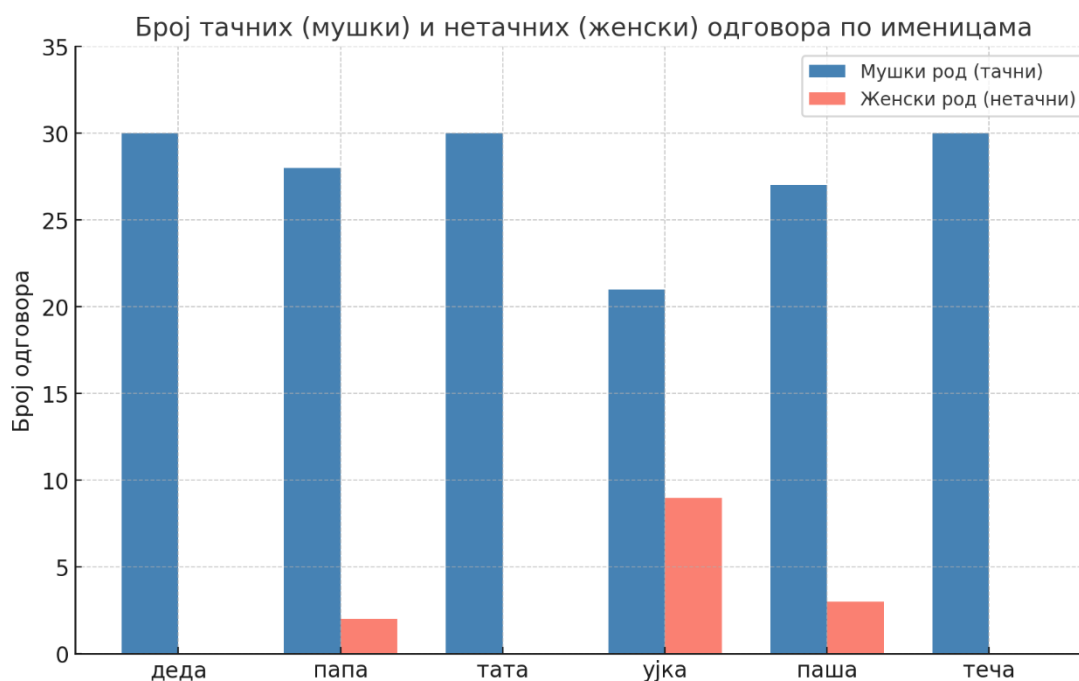
Графикон 13. Конгруенција придева са именицама мушког рода на -о и -е

И на крају, резултати биномног теста за именице мушког рода на *-а* приказани су у Табели 5.

Табела 5. Резултати слагања придева са именицама мушког рода на *-а*

именица	број тачних	број нетачних	проценат тачних	<i>p</i> -вредност
деда	30	0	100%	0,00
папа	28	2	93%	0,00
тата	30	0	100%	0,00
ујка	21	9	70%	0,04
паша	27	3	90%	0,00
теча	30	0	100%	0,00

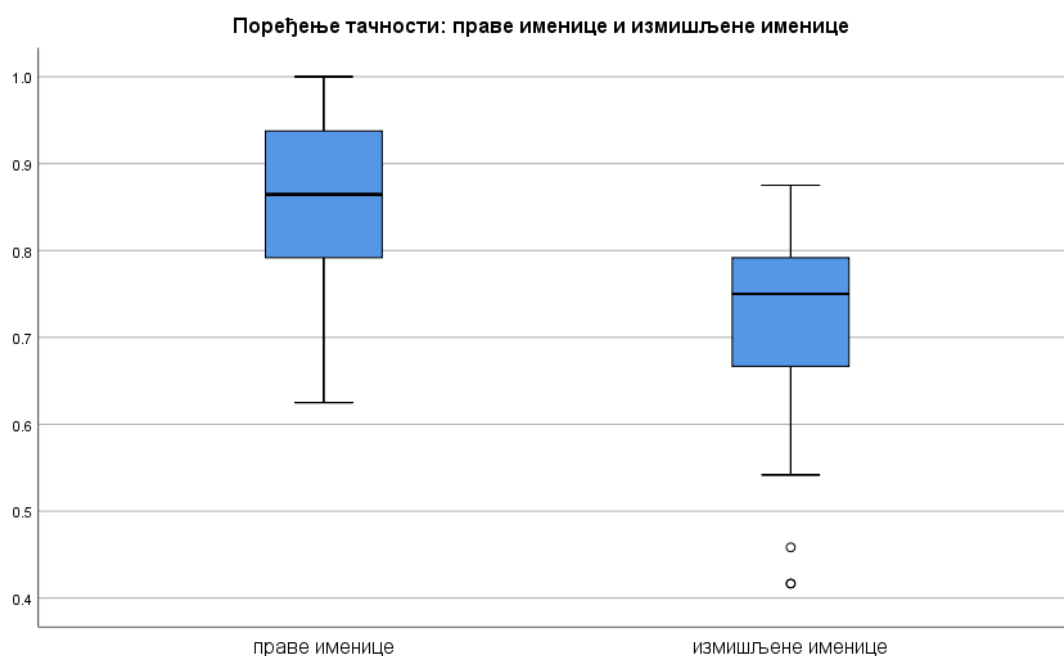
Резултати показују статистичку значајност код сваке именице, односно број тачних одговора статистички је значајно већи од броја нетачних. Нешто је мањи код именице *ујка* ($p = 0,04$), али је и даље статистички значајан. На Графикону 14 може се видети и број именица са којима придев конгруира у мушком роду и број именица са којима придев конгруира у женском роду за сваки стимулус.

Графикон 14. Конгруенција придева са именицама мушког рода на *-а*

2) Разлика у тачности одговора између правих и измишљених именица

На основу Вилкоксоновог теста (с обзиром на то да дистрибуција измишљених именица није нормална), уочавамо да је $p < 0,001$, дакле, разлика је статистички значајна. Знак стандарлизоване статистике је негативан (-4,116). Негативне разлике значе да је већина учесника дала више тачних одговора за праве именице, односно испитаници су значајно боље конгруирали придеве са правим именицама него придеве са измишљеним именицама. На Слици 6 приказани су боксплотови тачности конгруирања придева са правим и измишљеним именицама.

Слика 6. Боксплотови поређења одговора у слагању придева са правим и измишљеним именицама

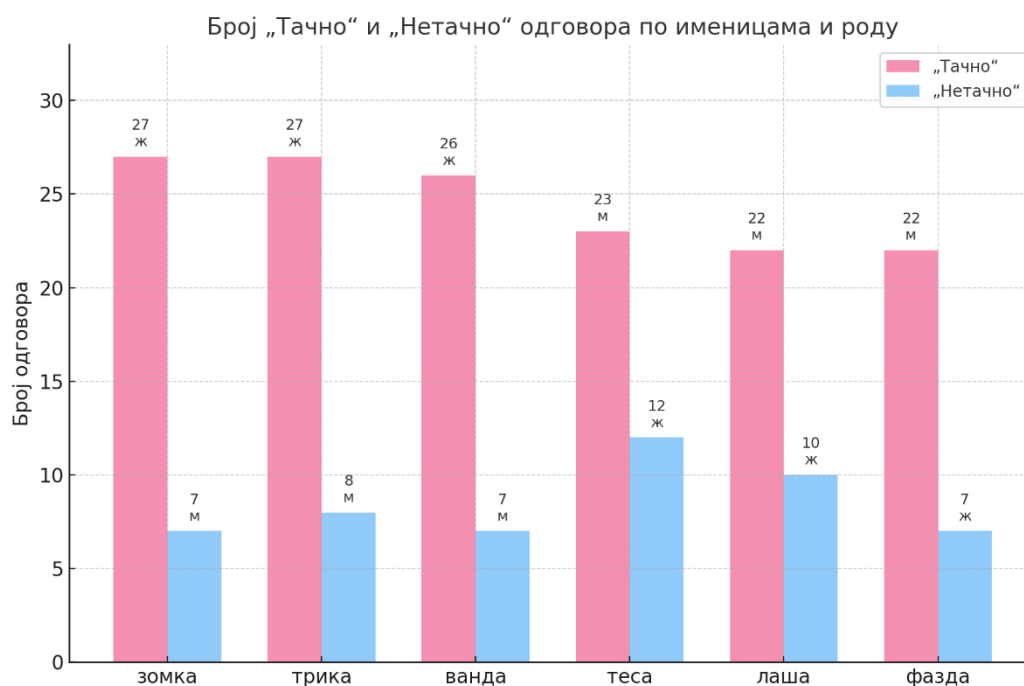
За већину измишљених именица на -а (*зомка, трика, ванда, теса, фазда*) учесници су значајно више давали „тачне одговоре”³⁸, осим за именицу *лаша*, где није било значајне разлике. У Табели 6 могу се видети подаци о броју тачних, нетачних одговора, проценту и њиховој p -вредности.

³⁸ Синтагму *тачни одговори* обележили смо наводницима с обзиром на то да говоримо о тачности конгруирања придева са именицама које су измишљене.

Табела 6. Резултати слагања придева са измишљеним именицама на *-а*

именица	број тачних	број нетачних	проценат тачних	<i>p</i> -вредност
зомка	27	3	90%	0,00
трика	21	9	70%	0,04
ванда	25	5	83%	0,00
теса	23	7	77%	0,00
лаша	19	11	63%	0,20
фазда	21	9	70%	0,04

На Графикону 15 приказали смо број тачних и нетачних одговора у погледу слагања придева са сваком измишљеном именицом на *-а* и препознавањем њиховог рода:

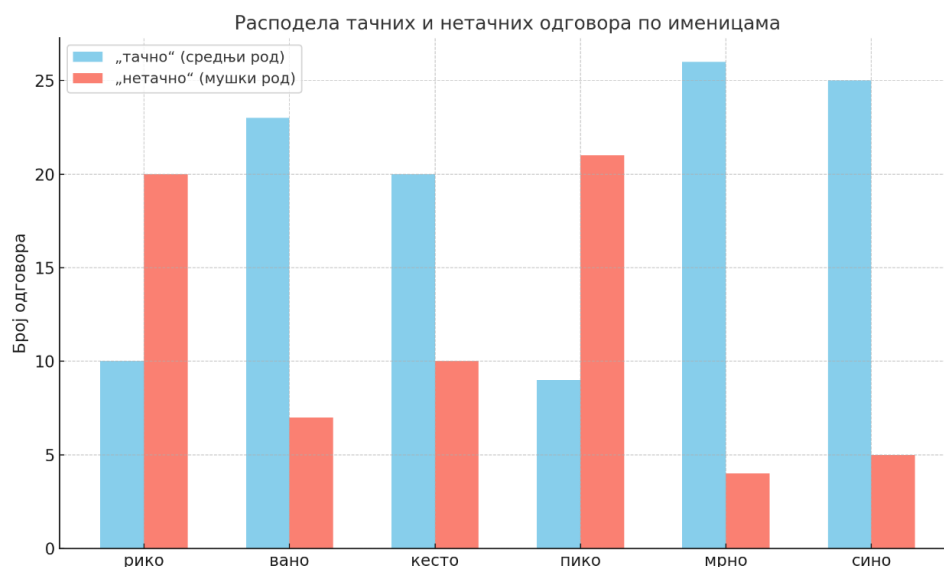
Графикон 15. Конгруенција придева са измишљеним именицама на *-а*

Што се тиче измишљених именица на *-о*, резултати биномног теста показују да је код именица *вано*, *мрно*, *сино* знатно већи број тачних одговора, код именице *пико* је значајно више нетачних одговора, док је код именица *рико* и *кесто* разлика била недовољна за статистичку значајност. У Табели 7 истакнут је број тачних и нетачних одговора, проценат тачних одговора и њихова *p*-вредност.

Табела 7. Резултати слагања придева са измишљеним именицама на -о

именица	број тачних	број нетачних	проценат тачних	p-вредност
рико	10	20	33%	0,09
вано	23	7	77%	0,00
кесто	20	10	67%	0,09
пико	9	21	30%	0,04
мрно	26	4	87%	0,00
сино	25	5	83%	0,00

На Графикону 16 приказани су тачни и нетачни одговори за слагање придева са измишљеним именицама на -о:

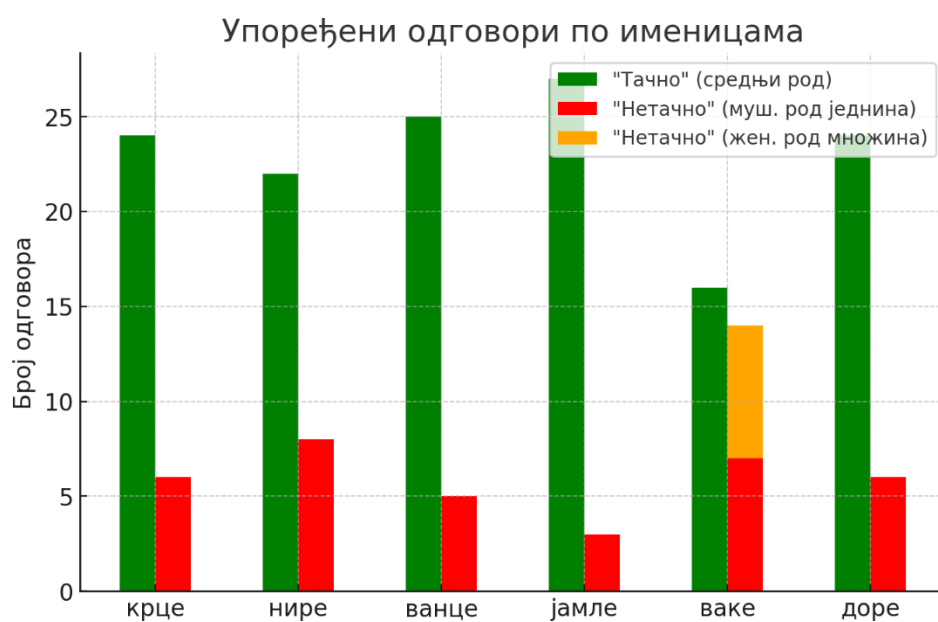
Графикон 16. Конгруенција придева са измишљеним именицама на -о

За већину измишљених именица на -е (*крце, нире, ванце, јамле, доре*) број тачних одговора је значајно већи од нетачних ($p < 0,05$). За именицу *ваке*, број тачних и нетачних одговора је приближно једнак и разлика није статистички значајна ($p = 0,86$). У Табели 8 могу се видети детаљнији подаци о расподели тачних и нетачних одговора.

Табела 8. Резултати слагања придева са измишљеним именицама на -е

именица	број тачних	број нетачних	проценат тачних	p-вредност
крце	24	6	80%	0,00
нире	22	8	73%	0,01
ванце	25	5	83%	0,00
јамле	27	3	90%	0,00
ваке	16	14	53%	0,86
доре	24	6	80%	0,00

На Графикону 17 приказани су тачни и нетачни одговори за слагање придева са измишљеним именицама на -е:

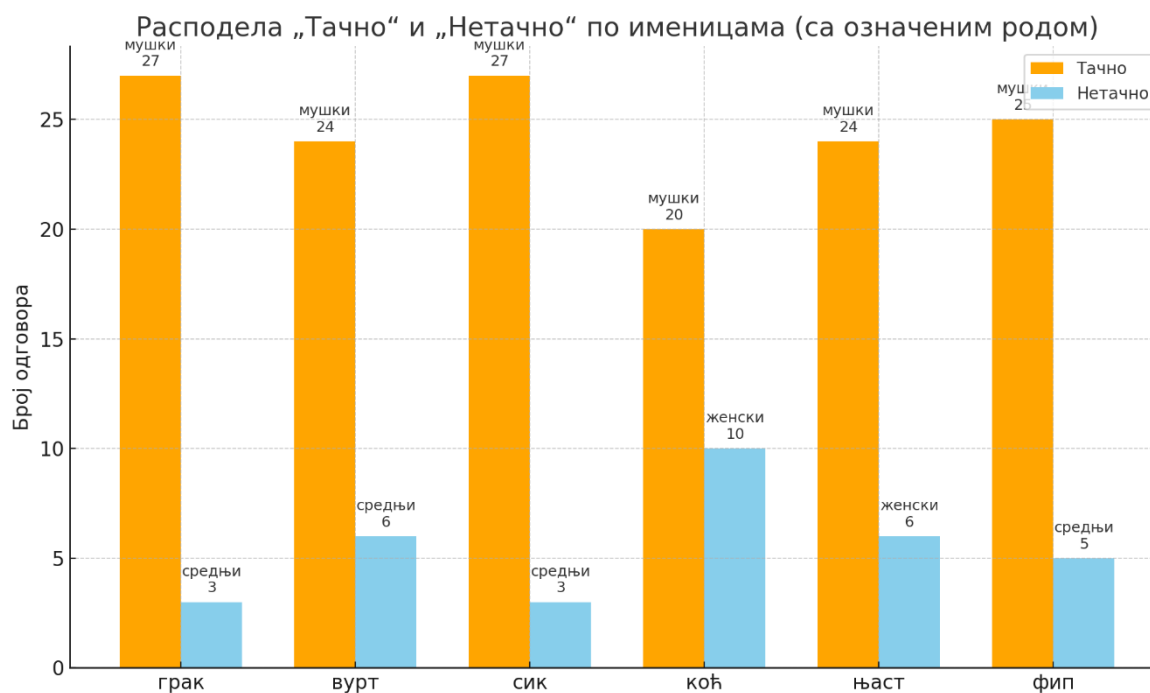
Графикон 17. Конгруенција придева са измишљеним именицама на -е

Резултати биномног теста за именице на сугласник показују да већина именица има значајно више тачних одговора него што би се очекивало случајним избором, што се може детаљније видети у Табели 9.

Табела 9. Резултати слагања придева са измишљеним именицама на сугласник

именица	број тачних	број нетачних	проценат тачних	<i>p</i> -вредност
грак	27	3	90%	0,00
вурт	24	6	80%	0,00
сик	27	3	90%	0,00
коћ	20	10	67%	0,09
њаст	24	6	80%	0,00
фип	25	5	83%	0,00

На Графикону 18 могу се видети тачни и нетачни одговори за конгруенцију придева са измишљеним именицама мушког рода на сугласник.

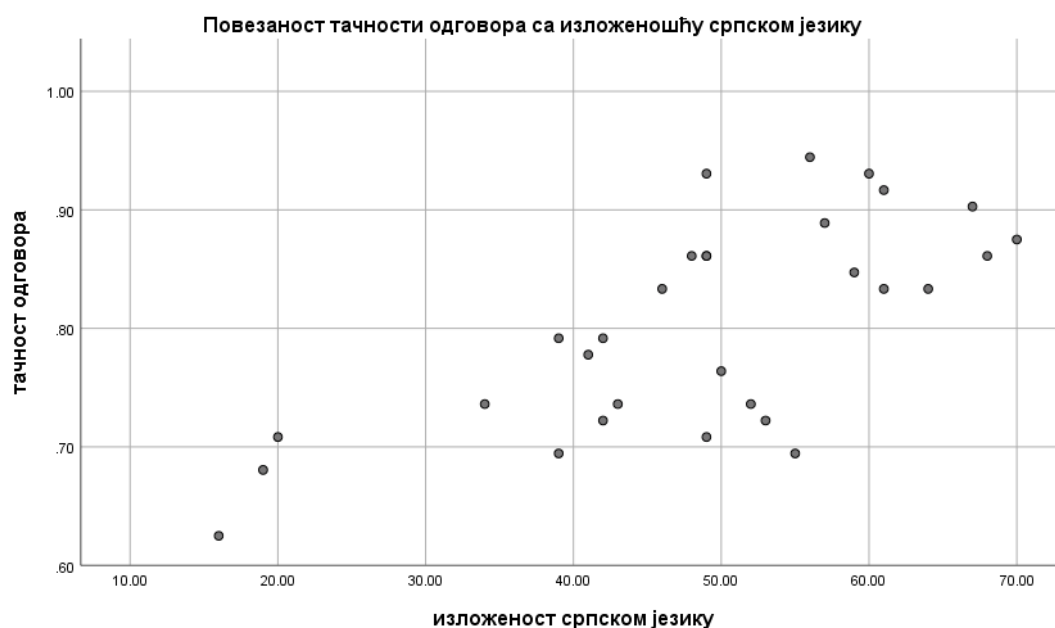

Графикон 18. Конгруенција придева са измишљеним именицама на сугласник

3) Корелација тачности одговора и изложености српском језику

Пирсонов тест корелације (дистрибуција варијабле *изложеност језику* је нормална) показује значајну позитивну корелацију између изложености српском језику и тачности одговора ($r = 0,7$, $p < 0,001$). То значи да испитаници који имају већу изложеност српском језику у просеку дају више тачних одговора. Другим речима, што

је изложеност већа, то је и прецизније препознавање граматичких категорија. На Слици 7 може се видети распоређеност тачних одговора, при чему се примећује пораст на десној страни осе изложености језику.

Слика 7. Повезаност тачности одговора са изложеношћу српском језику

Линеарном регресијом желели смо да утврдимо колико изложеност српском језику предвиђа тачност одговора, што смо и представили у Табели 10.

Табела 10. Повезаност тачности одговора и изложености – линеарна регресија

(Напомена: $R = 0,7$, $R^2 = 0,49$, $F(1, 28) = 26,8$, $p < 0,001$)

Предиктор	B	SE B	β	t	p
Константа	0,59	0,40		13,48	0,00
Изложеност српском	0,00	0,00	0,69	5,17	0,00

Резултати линеарне регресије показују да изложеност српском језику значајно предвиђа тачност одговора, $F(1, 28) = 26,8$, $p < 0,001$. Модел објашњава око 49% варијансе у тачности ($R^2 = 0,49$). Изложеност је позитиван и статистички значајан предиктор ($B = 0,00$, $p < 0,001$), што значи да већа изложеност доводи до веће тачности у одређивању рода именица.

4) Корелација тачности одговора и дужине учења српског језика

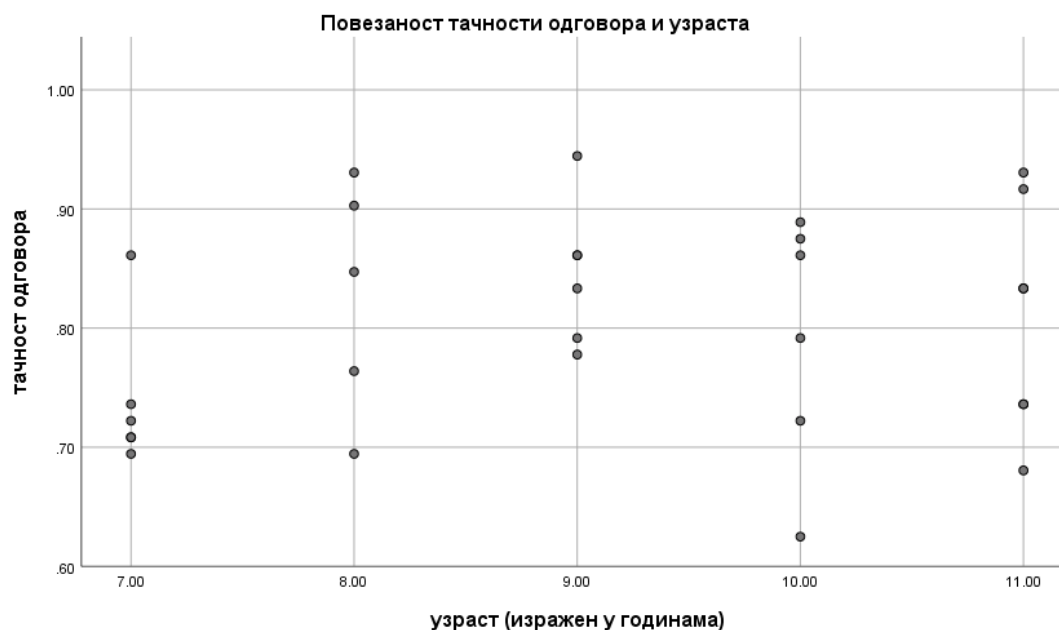
Дужина учења српског језика једна је од варијабли коју смо убројили да бисмо добили укупан скор изложености српском језику. Сада смо желели да изоловано посматрамо њену повезаност са тачношћу одговора. Спирманова корелација је показала да између тачности одговора и дужине учења српског језика постоји позитивна, али статистички незначајна корелација, $\rho(30) = 0,33$, $p = 0,07$. Очигледно је, пак, да је корелација близу граничног 0,05, што није занемарљиво, али је у спроведеном истраживању корелација недовољно јака.

Слика 8. Повезаност тачности одговора и дужине учења српског језика

5) Корелација тачности одговора и узраста испитаника

Спирманов коефицијент корелације између тачности одговора и узраста билингвала био је 0,19 ($p = 0,32$), што указује на слаб и статистички незначајан пораст тачности са порастом узраста. Другим речима, тачност одговора није значајно повезана са узрастом испитаника.

Слика 9. Повезаност тачности одговора и узраста испитаника

6) Поређење групе говорника наслеђеног језика (у наставку билингвали) и групе говорника у Србији (у наставку монолингвали)

Да би се испитала разлика у тачности одговора између монолингвалних и билингвалних испитаника, примењен је независни Т-тест. Описне статистике приказане су у Табели 12. Монолингвали ($M = 0,85$, $SD = 0,05$) постигли су већу тачност у односу на билингвале ($M = 0,80$, $SD = 0,09$). Левенов тест једнакости варијанси био је значајан, $F(1,58) = 20,77$, $p < 0,001$, па су резултати интерпретирани на основу варијанси које се не сматрају једнаким. Резултати Т-теста (Табеле 11 и 12) показали су да је разлика статистички значајна, $t(43,82) = 2,48$, $p = 0,02$, при чему је разлика између група умерене величине ($d = 0,64$).

Табела 11. МЛ и БЛ група³⁹ – просечна тачност одговора

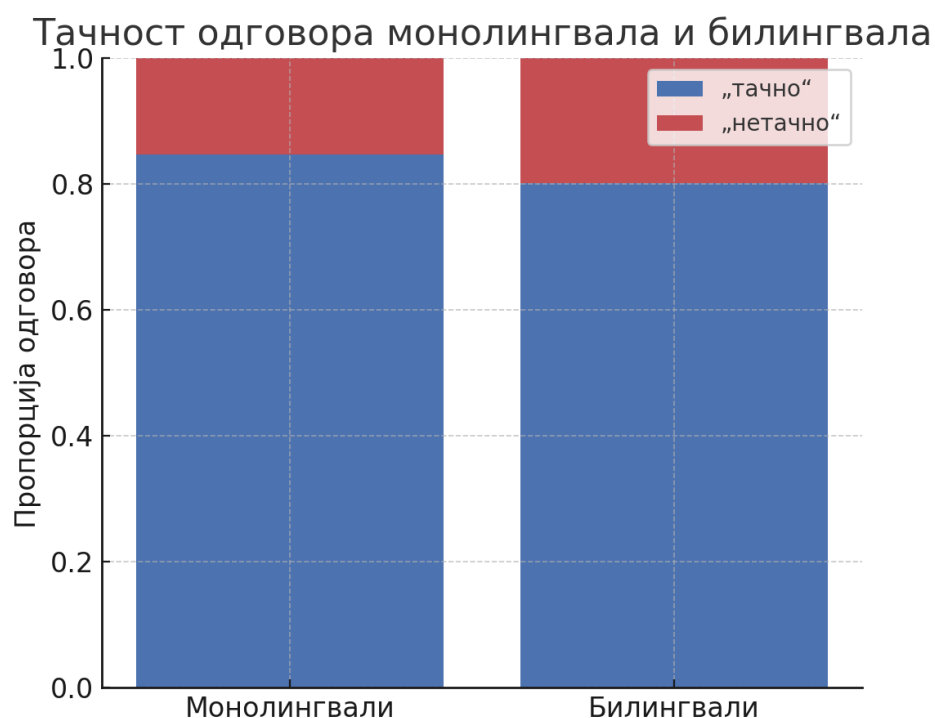
Група	N	M	SD
Монолингвал	30	0,85	0,05
Билингвал	30	0,80	0,09

Табела 12. Резултати *t*-теста – описна статистика

t	df	p	Разлика средина	95% ИП [ДН, ГН]	Коенов d
2,48	43,82	0,02	0,045	[0,008; 0,081]	0,64

Напомена: ИП = интервал поверења; ДН = доња граница; ГН = горња граница.

На Графикону 19 приказана је разлика између монолингвала и билингвала у тачним и нетачним одговорима:

Графикон 19. Поређење МЛ и БЛ групе по укупној тачности одговора

³⁹ Монолингвална и билингвална група испитаника

Испитаници из обеју група тачно су конгруирали придеве са свим каноничним именицама. Само су два испитаника из билингвалне групе конгруирала придев са именицом *буре* као именицом мушког рода, али Хи-квадрат не показује статистичку значајност ($\chi^2 = 2,07$, $df = 1$, $p = 0,15$).

Што се тиче неканоничних именица, статистичка значајност јавља се само код именица женског рода на сугласник, и то у корист монолингвала, што указује на то да су значајно боље од билингвала конгруирали придеве са одабраним именицама четврте Стевановићеве врсте (Табела 13).

Табела 13. Поређење МЛ и БЛ групе – именице женског рода на сугласник

Напомена: Приказане су вредности Пирсоновог χ^2 теста.

Именица	N	χ^2 (Пирсон)	df	<i>p</i>
маст	60	16,60	1	0,00
кост	60	13,47	1	0,00
пећ	60	16,71	1	0,00
крв	60	16,71	1	0,00
ноћ	60	10,59	1	0,00
кап	60	16,71	1	0,00

Придеви са именицама *деда*, *тата* и *теча* конгруирани су у обема групама без грешака, а за све остале именице не постоји статистички значајна разлика у тачности одговора између монолингвала и билингвала. Поменућемо да је по именици ипак већи број тачних одговора код монолингвала него код билингвала, осим за именицу *паша* и именицу *купе*, при чему су билингвали (незнатно) боље одговорили. Именица *престо* једини је пример у коме ни монолингвали немају више од половине тачних одговора, већ тачно пола.

Применили смо непараметријски поступак за поређење монолингвала и билингвала према тачности одговора правих и измишљених именица. Упоредивши тачност одговора правих именица између монолингвала и билингвала, долазимо до резултата Ман-Витнијевог U теста, према коме постоји статистички значајна разлика: $U = 224,00$, $Z = -3,36$, $p = 0,00$. Монолингвали су имали значајно више тачних одговора у поређењу са билингвалима. За измишљене именице разлика између група није била статистички значајна: $U = 390,00$, $Z = -0,89$, $p = 0,37$.

7. 3. Резултати задатка усмеравање продукције – квалитативни приказ

У овом потпоглављу посветићемо пажњу квалитативним хипотезама. Пре свега бисмо се осврнули на питање интерференције са немачким језиком. Наиме, нисмо уочили директан утицај немачког на српски језик у слагању конкретног придева са именицом, барем не негативни, али јесмо приметили тенденције у бирању подразумеваног рода, потенцијално по узору на немачки језик. У поглављу 8 изнећемо своје тумачење резултата на појединачним примерима код којих смо уочили језичку интерференцију.

Што се тиче наше друге квалитативне хипотезе, примећујемо да нема квалитативне разлике између билингвала и монолингвала у типу грешака које су произвели. У наставку ћемо категорисати типове грешака двеју испитиваних група.

- 1) именици на *-о*, па самим тим и придеву додељује се:
 - средњи уместо мушког рода код правих именица: *црвено метро – плаво метро* (уместо *црвени метро – плави метро*);
 - мушки уместо средњег рода код измишљених именица: *црвени мрно – плави мрно* (уместо *црвено мрно – плаво мрно*).
- 2) именици на *-е*, па самим тим и придеву додељује се:
 - средњи уместо мушког рода код правих именица: *црвено купе – жуто купе* (уместо *црвени купе – жути купе*);
 - мушки уместо средњег рода код измишљених именица: *црвени крце – плави крце* (уместо *црвено крце – плаво крце*);
 - женски род множине уместо средњег рода једине код измишљених именица: једини пример: *црвене ваке – плаве ваке* (уместо *црвени ваке – плави ваке*).
- 3) именици на *-а*, па самим тим и придеву додељује се:
 - женски уместо мушког рода: аниматне праве: *црвена ујка – жута ујка* (уместо *црвени ујка – жути ујка*); аниматне измишљене: *црвена теса – жута теса* (уместо *црвени теса – жути теса*);
 - мушки уместо женског рода: неаниматне измишљене: *црвени ванда – плави ванда* (уместо *црвена ванда – плава ванда*).
- 4) именици на сугласник, па самим тим и придеву додељује се:
 - мушки уместо женског рода код правих именица: *црвени крв – плави крв* (уместо *црвена крв – плава крв*);

- женски уместо мушког рода код измишљених именица: *црвена коћ* – *плава коћ* (уместо *црвени коћ* – *плави коћ*);
- средњи уместо мушког рода код измишљених именица: *црвено грак* – *плаво грак* (уместо *црвени грак* – *плави грак*).

8. Дискусија

Ово поглавље организовано је следећи начин: 1) у потпоглављу 8. 1. коментаришемо тестиране хипотезе и предикције у контексту добијених резултата; 2) у потпоглављу 8. 2. поредимо резултате нашег истраживања са релевантним претходним истраживањима на која смо се осврнули у поглављу 4; 3) у потпоглављу 8. 3. представљамо теоријске и методолошке импликације; 4) у потпоглављу 8. 4. поменућемо ограничења и смернице за будућа истраживања; 5) у потпоглављу 8. 5. дајемо сумирани приказ дискусије.

8. 1. Коментарисање тестираних хипотеза и предикција у контексту резултата

У овом потпоглављу најпре понављамо истраживачко питање, те хипотезу, и предикције, а онда о њима дискутујемо у контексту добијених резултата нашег истраживања.

1. Каква је веза између грешака у слагању придева и стварне именице и фактора каноничности?

Поновимо хипотезу коју смо поставили у оквиру овог истраживачког питања. Наиме, очекивали смо да ће више грешака бити код именица са неканоничним завршетком, да ће се билингвали више ослањати на морфофонолошке сигнале, а мање на лексичко знање, као и да ће конгруенција придева са именицама нетранспарентнијих завршетака бити подударна конгруенцији придева са именицама транспарентнијих завршетака. С тим у вези, претпоставили смо да ћемо имати три типа грешака:

1. придеви са именицама граматичког женског рода на сугласник биће конгруирани у мушком роду;

2. придеви са именицама граматичког мушког рода на *-o* и *-e* биће конгруирани у средњем роду;

3. придеви са именицама граматичког женског, али семантичког мушког рода на *-a* биће конгруирани у женском роду.

На основу резултата видимо да је хипотеза о већем броју грешака у конгруирању придева са неканоничним именицама у односу на каноничне **потврђена**. Разлика је статистички значајна, а притом није било грешака у категорији каноничних именица. Обрасци слагања који се јављају код наших испитаника такође показују да су све предикције у вези са типовима грешака потврђене.

Поћи ћемо од именица граматичког женског рода на сугласник, код којих је број тачних одговора био већи од броја нетачних, додуше, не статистички значајно, изузев именице *ноћ*. То нам говори да су поједини испитаници ипак имали проблема са овом класом именица, те су се у одређеном броју случајева ослањали на морфофонолошке сигнале и категоризовали их као именице мушког рода на сугласник. Именице *крв*, *кап* и *пећ* имају по 15 нетачних одговора, *маст* 13, *кост* 11 и *ноћ* 9. Сматрамо да је именица *ноћ* са најмање погрешака јер је веома фреквентна и као лексема је доступнија у лексикону појединих испитаника.

Резултати конгруенције придева са именицама мушког рода на *-о* и *-е* показују разноврснију ситуацију. Наиме, најизазовнија је била именица *престо*, са значајнијим бројем грешака у односу на остале именице. Да подсетимо, процедура током задатка усмеравање продукције је таква да испитивач именује предмет тек када испитаник каже да не зна сам да га именује. Ниједан наш испитаник није знао да именује предмет именицом *престо*, иако су га очигледно препознали, наводећи његову сврху и често дајући синонимне термине, попут *трон*, *краљевска столица* и сл. Самим тим, можемо рећи да је лексема *престо* нова у њиховом лексикону, те је и ослањање на морфофонолошке сигнале доминирало. Иако нема статистички значајне разлике између броја тачних и нетачних одговора код именица *јудо*, *купе*, *каре*, *биде* и *тупе*, ипак постоји колебање између мушког и средњег рода, нарочито код именице *биде*, са више нетачних од тачних одговора. Морамо истаћи да ни тај појам ниједан испитаник није сам први именовао, а иста је ситуација и са именицама *купе*, *каре* и *тупе*. Дакле, лексеме су потпуно нове у њиховом лексикону, иако су за неке појмове давали синонимне термине (нпр. *перика* уместо *тупе*, *месо* уместо *каре*, *лавабо* уместо *биде*). Именицу *јудо* само мањи број испитаника није самостално навео, али и међу њима, као и међу појединима који јесу навели именицу, било је оних који су придев са њом сложили у средњем роду. Мишљења смо да је у оба случаја дошло до трансфера из немачког језика, јер је реч о когнатима у двама језицима, при чему је у немачком језику именица *јудо* средњег рода (нем. *Das Judo*).

Код именица *ауто*, *биро*, *метро*, *манго*, *кафе* и *пире* било је значајно више тачних одговора у слагању придева са њима, али су уједно и означавале појмове које су испитаници најчешће умели сами да именују. Погрешке код именице *ауто* заправо не сматрамо правим погрешкама, јер су придеви конгруирани са њима у средњем роду од стране испитаника у чијим дијалектима српског и босанског језика је то једина исправна опција. Занимљиво је да је именица *биро* когнат у српском и немачком језику, а у немачком је средњег рода (*das Büro*), притом се завршава вокалом *-o*, па ипак има мање грешака у слагању него код именице *иудо*.

Пошто се лексеме различито обрађују у зависности од своје учесталости, познатост лексеме делује као олакшавајући фактор, односно непознатост као отежавајући у одређивању рода именице и конгруенције придева са том именицом. Ово је нарочито видљиво код појединих именица мушког рода на *-o*, а нарочито код именица мушког рода на *-e*, у поређењу са другим именицама. Наиме, иако смо бирали најфреквентније у оквиру сваке класе именица, чињеница је да постоји разлика у фреквентности на нивоу класа именица у српском језику. Именице мушког рода на *-o* и *-e* које су предмет овог рада једноставно су много мање учестале у српском језику не само деце него и одраслих говорника у односу на, ради примера, именице мушког рода на сугласник, или именице женског рода на *-a* (в. Арсенијевић и Борик (2020) о поменутој фреквентности на основу корпуса *srWac*).

Последњом предикцијом предвиђали смо да ће се јавити погрешке у слагању придева са именицама природног мушког рода које се завршавају на *-a*, односно да ће се јавити слагање у женском роду. Резултати потврђују такав тип грешака, мада је статистички значајно више било тачних одговора. Стопроцентно тачно су конгруирани придеви са именицама *деда*, *тата* и *теча*, што објашњавамо њиховом високом фреквентношћу у свакодневној употреби (у питању су најближи чланови породице и родбине). Занимљиво је да именица *ујка* има највише погрешака, додуше, не статистички значајно, иако је високофреквентна, самом чињеницом да такође означава ужег члана родбине. Међутим, код испитаника из Босне и Херцеговине изазвала је конфузију јер у њиховом варијетету гласи *ујко*, те појам нису препознали, иако је праћен сликом особе мушког пола. Именице *папа* и *паша* мање су фреквентне у српском језику, а нарочито у лексикону деце, те их ниједан испитаник није сам именовао. Семантички ефекат је доминирао над морфофонолошким сигнаlima, и то и у ситуацијама кад је лексема била углавном непозната (*паша*, *папа*), што тумачимо

тиме да је визуелни приказ стимулуса као особе мушког пола додатно олакшавао исправну конгруенцију.

2. Како стварност именице утиче на тачност одговора?

Пошли смо од претпоставке да ће испитаници бити тачнији у повезивању придева са правим именицама него са измишљеним, с обзиром на то да познатост правих именица омогућава ослањање на лексичко знање, а не искључиво на морфофонолошке сигнале. С тим у вези предвидели смо да ће:

- испитаници имати статистички значајно више тачних одговора са правим него са измишљеним именицама;
- испитаници давати статистички значајно више нетачних него тачних одговора код измишљених именица;
- група измишљених именица са највећим бројем грешака бити именице средњег рода, услед колебања између мушког и средњег рода приликом конгруирања.

Резултати показују да је хипотеза **делимично потврђена**. Наиме, постоји статистички значајна разлика између тачности одговора у слагању придева са правим и измишљеним именицама, у корист правих, тако да је прва предикција потврђена. Познатост лексеме као олакшавајући фактор у одређивању рода и у овом случају је од значаја, с обзиром на то да можемо поуздано рећи да су измишљене именице потпуно нове за испитанике. Самим тим, логично је да стварне именице у домену рода и конгруенције имају предност над измишљеним, услед већег ослањања на лексичко знање.

Друга предикција пак није потврђена, с обзиром на то да су испитаници давали статистички значајно више тачних одговора него нетачних у све три категорије измишљених именица, са изузетком једне до две именице без статистички значајне разлике у тачности одговора. Дакле, иако је у категорији измишљених именица било више грешака приликом конгруирања у поређењу са правим именицама, ипак то није значило да ће тај број грешака бити већи од броја тачних одговора унутар категорије. Напротив, углавном је више тачних одговора, што нам говори да ове измишљене именице саме по себи нису биле толики изазов испитаницима. Сматрамо да је оваквим резултатима допринела чињеница да су завршеци већине именица транспарентни, изузев именица које означавају особе мушког пола, код којих је пак семантички фактор играо битну улогу. Ослањање испитаника на морфофонолошке сигнале код

транспарентних именица је стога било довољно да у већини случајева конгруенција буде исправна.

Можемо рећи да је трећа предикција донекле потврђена, уколико се сагледају одговори испитаника по свакој категорији измишљених именица, при чему се види да највише колебања постоји код именица средњег рода на *-o* у односу на све остале групе измишљених именица. За разлику од свих осталих група у овој се јавља једна именица код које има статистички значајно више нетачних одговора – *нико*. Именице *рико* и *кесто* показују статистички незначајну разлику, при чему је код прве ипак више нетачних него тачних одговора. Мишљења смо да се у овој категорији јавља највише колебања између мушког и средњег рода, јер је, попут правих именица на *-o*, ослањајући се на морфофонолошке сигнале, испитаницима познато да могу бити или мушког или средњег рода. Притом су у српском језику именице мушког рода на *-o* учесталије од именица мушког рода на *-e* (Арсенијевић и Борик 2020). То би значило да би је, видевши именицу која се завршава на *-e*, испитаници пре категорисали као именицу средњег рода, што би у случају правих именица резултирало потенцијално већим бројем грешака у конгруенцији, док би код измишљених заправо позитивно утицало на слагање у роду, што резултати показују, с обзиром на високу тачност одговора.

Поменули бисмо обрасце погрешака у категоријама измишљених именица. Грешке углавном показују паралелност са правим транспарентним и нетранспарентним именицама, те се тако код именица на сугласник јавља слагање и у мушком и у женском роду, код аниматних и код неаниматних именица на *-a* јавља слагање у мушком и женском роду, а код именица на *-o* и *-e* јавља се већ поменуто слагање у средњем и мушком роду.

Прокоментарисаћемо најпре једина два примера именица на сугласник код којих се јавља слагање у женском уместо у мушком роду: *њаст* и *коћ*. С обзиром на њихову морфофонолошку сличност са именицама *маст* и *ноћ*, очекивано је да се јави колебање између мушког и средњег рода. Међутим, није било довољно за статистичку значајност у корист женског рода, нарочито код именице *њаст*. Именица *коћ*, додуше, показује да не постоји статистички значајна разлика између тачних и нетачних одговора, што значи да је испитанике највише асоцирала на праву, и то врло фреквентну, именицу *ноћ*.

Код неаниматних именица испитаници се доминантно ослањају на морфофонолошке сигнале, а код аниматних доминира семантички фактор у одабиру рода.

У случају измишљених именица на *-а* резултати показују значајно више тачних одговора за сваку осим за именицу *лаша*. Занимљиво је да у категорији измишљених именица има погрешака и код неаниматних именица, а не само аниматних (додуше статистички незначајних у оба случаја), при чему су придеви са неаниматним именицама каткад конгруирани у мушком роду. Мишљења смо да је то резултат аналогije према измишљеним именицама са природним мушким родом, услед непознавања лексема, а самим тим и њиховог некатегоризованог статуса у систему рода испитаника.

Међутим, јављају се и обрасци слагања какви нису уочени код правих именица, и то слагање у средњем уместо у мушком роду код чак две трећине именица на сугласник: *грак*, *вурт*, *фип* и *сик* (нпр. *плаво грак* уместо *плави грак*) и слагање у женском роду множине уместо у средњем роду једине код именице *ваке* (*плаве ваке* уместо *плаво ваке*). Конгруирање придева у средњем роду уместо у мушком са именицом која се завршава на сугласник тумачимо као потенцијалну интерференцију са немачким језиком: испитаници су, због непознавања именице, а самим тим и услед препознавања морфофонолошких сигнала, употребили подразумевани средњи род, по узору на немачки језик (в. Купиш (2014) за пример немачко-италијанских билингвала са истом стратегијом). Могуће је и да форма именице (једносложност, експлозивни сугласници на финалној позицији), која је притом нова и потпуно непозната у српском језику, подсећа испитаника на именице средњег рода у немачком (*das Stück* (комад), *das Werk* (дело)), па су више обраћали пажњу на морфофонолошке сигнале немачког језика.

С друге стране, конгруирање придева са именицом *ваке* у женском роду множине има јаснију мотивацију. Сам појам има вишечлану структуру (в. Сliku 10), те се именица *ваке* заиста може протумачити као *pluralia tantum*. Тек анализом резултата уочили смо алтернативну интерпретацију, која се у мањем броју јавила у обе испитиване групе говорника.

Слика 10. Црвено ваке и плаво ваке

3. Каква је веза између броја грешака и изложености билингвалних говорника српском језику?

Претпоставили смо да ће већа изложеност српском језику допринети стабилнијем систему конгруенције. Из тога је произишла предикција да ће статистичка анализа показати негативну корелацију између изложености и броја грешака. Друга претпоставка тиче се позитивне корелације између дужине учења српског језика путем допунске наставе, при чему смо предвидели да ће испитаници који похађају наставу дуже (нпр. три–четири године) остварити већу тачност одговора него они са краћим периодом учења ($\leq$ једна година).

Резултати **потврђују хипотезу** о повезаности тачности одговора и изложености српском језику. Утврђена је позитивна корелација између тачних одговора и изложености српском језику, што значи да са порастом изложености расте и број тачних одговора, односно негативна корелација са нетачним одговорима, те у том случају број грешака у конгруирању опада.

Друга претпоставка **делимично је потврђена**, с обзиром на то да постоји позитивна корелација између дужине учења српског језика и тачности одговора, али није статистички значајан резултат. Међутим, ни као такав резултат није занемарљив, јер се налази на граници и показује тенденцију ($p = 0,07$).

4. Каква је веза између броја грешака и узраста испитаника?

Измерили смо и корелацију између узраста испитаника и тачности одговора, с обзиром на то да у случају наших испитаника из Немачке са порастом узраста углавном расте и број година учења српског језика, те смо очекивали да ће постојати

позитивна корелација као у случају изложености и тачности одговора. Међутим, добијена корелација је била чак слабија него она између дужине учења језика и тачности одговора, па се не може говорити о статистички значајном порасту тачних одговора са порастом узраста испитаника, тако да **хипотеза није потврђена**.

Намеће се потреба да ове резултате протумачимо детаљније. Иако у нашем узорку постоји извесна варијабилност у узрасту, треба имати у виду да је најмлађим испитаницима било шест година. У овом узрастном опсегу процес усвајања граматичког рода и конгруенције у доминантном језику уобичајено је већ завршен (в. Корбет (1991); Берман (2004) о раној стабилизацији морфосинтаксичких категорија), па се значајан развојни напредак у овим аспектима не очекује ни код монолингвалних ни код билингвалних говорника после пете или шесте године.⁴⁰ Слични налази пријављени су и у студијама раног билингвализма, где се род и конгруенција релативно рано стабилизују, а варијације се много више доводе у везу са количином и квалитетом инпута него са узрастом (в. Родина и Вестергор 2015; Ансворт 2016; Монтрул 2016). Стога је у нашем узорку вероватнији фактор разлика у тачности управо ниво језичке компетенције и степен изложености српском језику, а не сам узраст. Будући да су сви испитаници у релативно уском развојном оквиру у коме је усвајање граматичких категорија већ завршено, резултати показују да се са порастом узраста ипак не предвиђа пораст тачности конгруирања, док се количина инпута – формалног (допунска настава) и неформалног (породичне интеракције и др.) – у овом контексту показала као значајнији фактор.

5. Да ли постоје квантитативна и квалитативна разлика између билингвала и монолингвала у погледу конгруенције придева са именицом у роду?

Претпоставили смо да ће постојати квантитативне разлике између одговора билингвала и монолингвала у укупној тачности одговора, затим у категорији неканоничних именица, аниматних и неаниматних именица на *-а*, као и свих измишљених именица, али и да неће постојати разлика за транспарентне и праве именице. У том случају тестиране су и следеће предикције:

⁴⁰ Теоријски гледано, могло би се очекивати да и код монолингвалних говорника са порастом узраста долази до пораста тачности у домену граматичког рода и конгруенције, што узраст чини потенцијално конфундирајућом варијаблом. Међутим, с обзиром на то да је усвајање ових категорија уобичајено завршено већ у раном узрасту, тај ефекат у нашем узорку није потврђен.

- укупна тачност одговора монолингвала ће бити статистички значајно већа од укупне тачности одговора билингвала;
- монолингвали ће бити тачнији у конгруенцији придева са неканоничним именицама него билингвали;
- монолингвали ће бити тачнији у конгруенцији придева са измишљеним именицама него билингвали;
- обе групе испитаника ће конгруирати придеве са транспарентним именицама по циљном обрасцу конгруирања (енгл. *at ceiling*);
- обе групе испитаника ће имати сличну укупну тачност одговора у категорији правих именица, која ће се кретати у позитивном смеру.

Такође смо очекивали квалитативне разлике између монолингвала и билингвала, те смо предвидели да ће:

- монолингвали имати стабилан систем три вредности рода, са генерализацијом мушког рода на именице које се завршавају сугласником;
- код билингвала постојати веће генерализације мушког рода, који ће преузети улогу подразумеваног рода;
- бити могућа појава редукованог система две вредности рода код билингвала (мушки и женски род).

Квантитативну хипотезу **не одбацујемо у потпуности**. Наиме, потврђена је статистички значајно већа укупна тачност монолингвала, као и то да обе групе имају сличан број тачних одговора у категорији каноничних именица, те да су обе биле блиске циљном конгруирању. Међутим, остале предикције или су потпуно или делимично непотврђене. Није, дакле, у потпуности потврђена предикција о статистички значајној предности монолингвала над билингвалима у конгруенцији придева са нетранспарентним именицама, с обзиром на то да предност постоји само у категорији именица женског рода на сугласник. Резултати се не поклапају ни са предикцијама у вези са правим и измишљеним именицама, будући да нема статистички значајне разлике у одговорима обеју група испитаника код измишљених именица, а код правих је има у корист монолингвала.

Квалитативну хипотезу **већим делом нисмо потврдили**, с обзиром на то да квалитативних разлика готово да нема међу испитаницима, како је већ и поменуто у потпоглављу 7. 3, где смо и приказали обрасце грешака у конгруенцији. Дакле, обе

групе поседују систем три вредности рода (мушки, женски и средњи). Генерализације су чешће код билингвалних испитаника, нарочито у одређивању мушког рода именицама на сугласник. Оно што је својствено само билингвалима јесте употреба подразумеваног средњег, а не мушког рода код измишљених именица на сугласник (нпр. *плаво грак*), и то код незнатног броја испитаника.

Да закључимо, уопштено гледано, предност монолингвала над билингвалима у погледу конгруенције придева са именицом у роду није изражена у оној мери у којој смо предвидели. Иако постоји статистички значајна разлика у укупној тачности одговора, када се погледају резултати у оквиру сваког услова (каноничности и стварности именице), углавном нема великих разлика. Такође, уочавамо да и једни и други испитаници поседују систем три вредности рода и склони су сличним генерализацијама. Закључујемо да би разлике биле веће уколико би наш узорак сачињавао и билингвалне говорнике на нижем нивоу познавања српског језика, те су МЛ и БЛ група у већој мери уједначене по компетенцијама конгруенције због уједначености језичког нивоа.

8. 2. Резултати нашег истраживања у светлу претходних

У овом потпоглављу упоредићемо наше резултате са резултатима сличних истраживања на тему рода и конгруенције у наслеђеним језицима, како бисмо их позиционирали у оквир постојеће литературе и проверили у којој мери су уочени обрасци у складу са досадашњим налазима, односно у којој мери указују на специфичности посматране говорне групе. Потпоглавље смо поделили по узору на поглавље 4, односно на истраживања у несловенским језицима (8. 2. 1) и словенским језицима (8. 2. 2).

8. 2. 1. Резултати нашег истраживања у поређењу са истраживањима на несловенским наслеђеним језицима

Да подсетимо, у овом истраживању бавили смо се слагањем придева у роду са именицом у номиналној фрази код наследних говорника српског у немачком говорном окружењу. Испитаници су радили задатак усмене продукције, у којем је требало да

именују појмове са слика заједно са њиховом бојом (нпр. *На слици је црвена кућа*). Контролисана је транспарентност и стварност именица, а тачност одговора је поређена и са изложеношћу говорника српском језику. Тестирани су и монолингвални говорници из Србије истог узраста како би се упоредили одговори тих двеју група говорника. Наши резултати указују на значај усмереног и формалног учења наслеђеног језика, посебно кроз школску и допунску наставу. Показало се да постоји тенденција да тачност конгруирања расте са порастом броја година формалног учења српског језика, што говори у прилог тврдњи да систематска настава има позитиван утицај на очување и развој граматичке компетенције код наследних говорника. Овај налаз директно подржава једну од централних претпоставки дисертације, према којој формално учење представља кључан фактор у стабилизацији морфосинтаксичких категорија у наслеђеном језику.

Овакви резултати у складу су са налазима Монтрул и Потовски (2007), који на примеру шпанског као наслеђеног језика показују да формално образовање током основношколског периода позитивно утиче на језичке исходе. Истовремено, наши налази стоје у извесној супротности са ранијим тврдњама Липског (1993), према којима су предност имали млађи билингвали који још нису били изложени доминантном језику. Резултати ове дисертације, дакле, указују на потребу да се овакве ране претпоставке преиспитају и да се већа пажња посвети улози формалног учења и континуиране изложености наслеђеном језику.

Додатну потврду оваког тумачења пружа и поређење са резултатима истраживања одраслих наследних говорника (Монтрул, Футе и Перпињан 2008), у којем је показано да они могу достићи морфосинтаксичке компетенције сличне компетенцијама монолингвалних говорника. Слично томе, у нашем истраживању уочена је висока подударност између резултата монолингвалне и билингвалне групе, нарочито код испитаника са дужом и интензивнијом изложеношћу српском језику. Ово указује да наследни говорници, уколико су адекватно изложени и формално образовани на наслеђеном језику, не морају нужно показивати трајне морфосинтаксичке дефиците.

Значај изложености наслеђеном језику додатно је потврђен налазима нашег истраживања који показују да са порастом укупне изложености српском језику расте и тачност одговора наследних говорника. Овим се њихови одговори све више приближавају одговорима монолингвалних говорника, чија је изложеност језику континуирана од рођења. Овај закључак је у складу са резултатима истраживања

конгруенције у наслеђеном холандском (Ансворт 2013), у којем је уочено да су разлике између наследних говорника и монолингвала у великој мери условљене количином и трајањем изложености језику, а не нужно самим статусом наслеђеног језика.

Једно од кључних теоријских питања ове дисертације односи се на могућност поједностављења система рода у наслеђеном српском језику, односно на потенцијалну редукцију система три вредности рода. Иако су сличне хипотезе изнете у истраживањима наслеђених језика (нпр. Полински 2008; Лондал и Вестергор 2016), резултати овог истраживања не потврђују потпуну редукцију система. Напротив, показало се да је систем сва три рода у великој мери очуван, али уз појаву систематских генерализација, пре свега у мушком роду. Ове генерализације су нарочито изражене код морфонолошки нетранспарентних именица, као што су именице женског рода на сугласник, што је у складу са налазима Лондал и Вестергор (2016) за наслеђени норвешки. Као што и аутори истичу, овакве појаве не треба тумачити као доказ незавршеног усвајања, већ као последицу слабљења језика, односно као систематску стратегију поједностављења. У том смислу, резултати ове дисертације доприносе теоријском оквиру који разликује незавршено усвајање од језичког слабљења, показујући да се код српског као наслеђеног језика ради о стабилним, предвидивим обрасцима, а не о насумичним грешкама.

Поред генерализација у мушком роду, у мањем броју случајева, посебно код измишљених именица, уочена је и употреба средњег рода као подразумеваног. Овај налаз указује на сложенију слику стратегија које наследни говорници користе у условима лексичке и морфолошке несигурности и отвара простор за даљу теоријску разраду улоге подразумеваних граматичких вредности у наслеђеним језицима.

Најзад, резултати ове дисертације потврђују и значај лексичке компетенције у морфосинтаксичкој обради. Наследни говорници са развијенијим вокабуларом показали су већу прецизност у конгруирању, што указује на то да познавање конкретних лексема може имати компензацијску улогу у граматичком одлучивању. Овај резултат је у складу и са резултатима Калце и сарадника (2017) за грчки као наслеђени језик, као и са теоријским поставкама Монтрул (2016) и Полински (2018), али у оквиру ове дисертације добија додатну емпиријску потврду на материјалу српског језика.

Да закључимо, резултати овог истраживања показују да су формално учење, изложеност језику и лексичка компетенција кључни фактори у очувању морфосинтаксичке прецизности код наследних говорника српског језика. Систем рода

у целини остаје очуван, али показује тенденције систематских генерализација у условима морфолошке нетранспарентности. На тај начин, ова дисертација доприноси широј теоријској расправи о природи наслеђених језика, пружајући доказе да варијабилност у овим језицима не представља нужно дефицит, већ одраз динамичне интеракције између изложености језику, учења језика и језичких компетенција.

8. 2. 2. Наши резултати у поређењу са истраживањима на словенским наслеђеним језицима

У овом одељку резултати нашег истраживања разматрају се у односу на претходна проучавања конгруенције у словенским наслеђеним језицима, са циљем да се прецизније одреди њихов теоријски значај за разумевање очуваности, редукције и евентуалног реструктурисања система граматичког рода код наследних говорника. Посебна пажња посвећена је истраживањима наслеђеног руског, као најобимније проучаваног словенског наслеђеног језика и типолошки најближег српском у погледу морфосинтаксичких карактеристика.

Полазећи од утицајног истраживања Полински (2008), које показује да наследни говорници руског успешно конгруирају придеве са именицама са каноничним морфолошким обележјима, али испољавају значајне тешкоће код нетранспарентних именица, наши резултати потврђују да морфолошка транспарентност представља кључни фактор у процесу конгруенције. Међутим, за разлику од тенденције ка редукцији система рода са три на две вредности која је описана у наслеђеном руском, резултати ове дисертације показују да је систем три вредности рода у српском као наслеђеном језику у великој мери очуван. Ова разлика указује на значај степена језичке компетенције и нивоа флуентности наследних говорника. Наши испитаници припадају високофлуентној групи, код које је граматичка репрезентација стабилнија и ближа оној код монолингвалних говорника, што потврђује претпоставку да редукција родног система није нужан исход наслеђености језика, већ је уско повезана са смањеном изложеношћу и нижим нивоом знања. Овакво тумачење додатно поткрепљује квалитативно запажање да су неколико испитаника са нултим или изузетно ниским нивоом познавања српског језика (који зато нису ни укључени у статистичку анализу) показивали управо оне обрасце редукције које Полински (2008) и Бенмамун и Полински (2013) описују код нискофлуентних наследних говорника.

Истраживања Родине и Вестергор (2017), као и Митрофанове и сарадника (2018), потврђују да су количина и квалитет језичког инпута кључни за успешну конгруенцију у роду. Наше истраживање се надовезује на ове налазе, али уједно нуди методолошки допринос кроз систематичније мерење изложености језику, што омогућава јасније повезивање количине и квалитета инпута са тачношћу одговора. Поред тога, наши резултати показују да лексичка познатост именице представља значајан олакшавајући фактор у одређивању њеног рода, чиме се потврђује претпоставка да лексичка компетенција игра компензацијску улогу у морфосинтаксичкој обради.

У погледу утицаја доминантног језика, резултати ове дисертације само делимично се могу довести у везу са налазима Шварца и сарадника (2014). Иако нисмо директно поредили групе са различитим доминантним језицима, очуваност система рода код наших испитаника указује на то да немачки као доминантни језик не мора нужно имати негативан утицај на српски као наслеђени, нарочито у условима вишег нивоа компетенције и континуиране изложености. Појава подразумеваног средњег рода код измишљених именица може се тумачити као ограничен облик трансфера, али не као показатељ системске интерференције. Упоређивањем наших резултата са резултатима Хансена (2018) и Вук (2021), уочавамо да генерализације и поједностављења у систему рода нису униформне, већ зависе од комбинације фактора као што су изложеност, фреквентност лексема и степен стабилности граматичког система. Док Хансен (2018) уочава тенденције слабљења и поједностављивања система рода код наследних говорника српског и хрватског, резултати ове дисертације показују да српски као наслеђени језик може задржати висок ниво морфосинтаксичке прецизности, уколико су испуњени услови довољне изложености и стабилне језичке компетенције. Овај резултат је од посебног значаја јер указује да слабљење система рода није инхерентна особина наслеђеног језика, већ варијабилан исход који зависи од социolingвистичких и когнитивних фактора. На тај начин, резултати ове дисертације доприносе прецизнијем теоријском разграничењу између слабљења језика и очуване, али адаптиране граматичке компетенције код наследних говорника.

У контексту адаптације граматичког система наследних говорника, релевантна су и теоријска питања која поставља Пушкар (2024) у оквиру пројекта посвећеног српском као наслеђеном језику у немачкој говорној средини. Ауторка полази од претпоставке да код наследних говорника може доћи до реструктурисања система рода, при чему би женски род био најстабилнији, средњи најнестабилнији, а мушки

род би се јављао као подразумевани. Међутим, резултати нашег истраживања не потврђују овакву хијерархију стабилности. Напротив, показује се да је систем рода код наших испитаника у великој мери очуван, те да се као подразумевани род, и то само спорадично, јавља средњи род, пре свега у случајевима измишљених и испитаницима непознатих именица. Ови резултати указују на то да би реструктурисани систем рода, какав Пушкар (2024) предвиђа, био пре свега последица смањене изложености језику и нижег нивоа језичке компетенције, што је у складу са резултатима Полински (2008), али није карактеристично за високофлуентне наследне говорнике обухваћене овом студијом. Дакле, у овом раду структурирање система рода није нужен нити доминантан процес код наследних говорника српског, већ маргиналан и условљен специфичним лексичким контекстом. Чињеница да се подразумевани род јавља код измишљених и испитаницима непознатих именица указује на то да је реч пре о стратегији обраде у условима несигурног лексичког знања него о системској промени граматичке репрезентације.

Поређење са нашим ранијим истраживањима (Крстић 2018, 2020, 2022; Крстић и Станковић 2024б) показује континуитет закључака: систем три вредности рода остаје очуван, док се уочене грешке углавном односе на систематске генерализације засноване на морфолошким сигнаlima. Разлике у степену редукције могу се доследно повезати са нивоом језичке компетенције испитаника. Битно је истаћи да у односу на наша претходна истраживања, у овом изложеност српском језику није имплицитно претпостављена, већ је експлицитно мерена и доведена у везу са тачношћу конгруенције, чиме се добија јаснија слика о улози формалног и неформалног учења наслеђеног језика у очувању рода.

Да сумирамо, резултати ове дисертације доприносе теоријској расправи о наслеђеним језицима показујући да очуваност граматичког рода и конгруенције у српском као наслеђеном језику није изузетак, већ исход комбинације изложености, формалног учења и развијене лексичке компетенције. Претходна истраживања се стога могу разумети као комплементарна, при чему наша студија пружа додатне доказе да редукција система рода није нужно својство наслеђених језика, већ пре свега последица ограниченог инпута и нижег нивоа познавања језика.

Дакле, у поређењу са почетним истраживањима које смо спровели на тему конгруенције у српском као наслеђеном језику, закључујемо да стабилност система рода у наслеђеном српском језику пре свега зависи од степена језичке компетенције и континуиране и усмерене изложености језику. Теоријске импликације добијених

результата, нарочито у погледу постојећих приступа усвајању граматичког рода и механизма конгруенције у наслеђеним језицима, биће детаљније разматране у потпоглављу 8. 3, у којем ће бити показано на који начин налази ове дисертације доприносе даљем прецизирању ових теоријских поставки.

8. 3. Теоријске и методолошке импликације

Резултати овог истраживања пружају увид не само у специфичности морфосинтаксе наследних говорника српског језика већ и у шире теоријске и методолошке импликације које се тичу проучавања наслеђених језика уопште. У наставку ће бити истакнути аспекти који доприносе разумевању стабилности граматичких категорија у билингвалном контексту, кроз повезивање резултата рада са теоријским приступима усвајању рода, како у првом тако и у другом, односно наслеђеном језику. Указаћемо и на методолошке предности и недостатке експерименталног дела рада, уз осврт на методолошки допринос читавог истраживања.

8. 3. 1. Теоријске импликације

У овом одељку поново ћемо се осврнути на неке од теоријских поставки из другог и трећег поглавља дисертације, разматрајући их у контексту резултата експерименталног дела истраживања. Посебно ћемо обратити пажњу на теоријске приступе усвајању рода и слагања у роду, са фокусом на наслеђене језике (в. поглавље 2), као и на теорије везане за наслеђене језике (в. поглавље 3) како бисмо увидели које су шире теоријске последице нашег истраживања.

1. Усвајање рода и слагање у роду

Резултати овог истраживања могу се сагледати у оквиру постојећих теорија о усвајању и обради граматичког рода, посебно у светлу Корбетовог (1991) модела, који род дефинише као категорију засновану на комбинацији формалних и семантичких сигнала. Као и монолингвали, показало се да и наследни говорници српског језика у великој мери користе морфофонолошке сигнале као примарни ослонац у одређивању

рода, док семантички сигнали долазе до изражаја углавном у ситуацијама када су формални недовољно јасни. Овај налаз је у складу са истраживањима која указују да је морфолошка транспарентност кључан фактор у стабилности система рода (в. Корбет 1991; Родина и Вестергор 2015; Купиш и др. 2022).

У случају именица мушког рода на *-а* Деспићев модел (2010, 2017) предвиђа да семантички род има примат над граматичким родом у синтаксичком слагању, будући да је само семантички род синтаксички активан, док се граматички род уводи постсинтаксички као последица морфолошке реализације. Наши резултати у потпуности су у складу са овом предикцијом. Деца у испитиваном узорку доминантно су активирала слагање у мушком роду уз хибридне именице типа *наша* и *тата*, упркос њиховој формалној припадности деклинационој класи именица на *-а*.

Експериментални део рада показао је да код високофлуентних наслеђених говорника српског језика систем три вредности рода остаје очуван, а тачност конгруенције расте са порастом изложености језику и познавањем лексеме. Ови резултати се уклапају са претходним студијама о усвајању рода код деце у транспарентним језицима (нпр. хрватски, италијански), где је утврђено да морфофонолошки и морфолошки сигнали у комбинацији са фреквентношћу именица олакшавају усвајање рода и слагања (Ковачевић и др. 2009; Велнић 2020). Дакле, у линији са претходним истраживањима, наши испитаници (и монолингвални и билингвални) показују тенденцију да тачно конгруирају придеве са именицима са каноничним формама, док су нетранспарентне или нискофреквентне именице изазовније, што указује на важност транспарентности и квалитета језичког инпута. Међутим, за разлику од контекстуално ограничених студија са монолингвалном децом, наше истраживање показује још и да усмерено учење наслеђеног језика (школа, допунска настава) и развијени вокабулар могу надоместити могућу делимичну нестабилност у систему рода билингвала.

Уопштено гледано, резултати дисертације подржавају теоријске претпоставке о значају транспарентности и системске стабилности у процесу усвајања и одржавања граматичког рода. У српском језику релативно транспарентан механизам сигнала за род омогућава наследним говорницима да очувају систем три вредности рода, упркос генерализацијама и поједностављењу. Може се, дакле, закључити да транспарентност морфолошких и фонолошких обележја у српском делује као заштитни фактор у очувању категорије рода код високофлуентних наследних говорника.

2. Специфичности наследних говорника

У складу са ставовима Ансворт (2013, 2016) и Монтрул и Потовски (2007), резултати овог истраживања показују да је континуирана изложеност српском као наслеђеном језику пресудан фактор у развоју граматичке компетенције, конкретно у домену конгруенције. Позитивна и статистички значајна корелација између изложености и тачности потврђује да су и квантитет и квалитет инпута одлучујући у процесу стабилизације морфосинтаксичких правила. Деца која су имала богатији и разноврснији језички инпут показала су већи степен стабилности у слагању по роду, што иде у прилог тези да је инпут неопходан, али не и довољан услов за усвајање – тек његова доследна и интерактивна употреба доводи до обраде и унутрашњег усвајања, када постаје унос (енгл. *intake*) (Путнам и Санчез 2013). На тај начин, резултати овог рада подржавају тврдњу да су варијације у конгруенцији код наследних говорника одраз различитих нивоа обрађеног језичког уноса, а не само разлика у количини спољашњег инпута.

С друге стране, добијени резултати указују и на значај социјално-мотивационих фактора који стоје у основи активне употребе језика. Иако сама дужина учења није била статистички значајан предиктор, резултати упућују на то да управо континуитет и доследност употребе језика у породичном окружењу подстичу стабилнију употребу граматичких категорија, што је у складу са закључцима Хинтон (1999) о значају става родитеља према учењу наслеђених језика. У том смислу може се закључити да је мотивација, која се код деце наследних говорника углавном формира кроз породичне и идентитетске везе, посредни али кључни фактор у одржавању језичке активације. То потврђује да језичка компетенција у наслеђеном језику није искључиво когнитивна, већ и социјално условљена категорија, чији је развој резултат динамичне интеракције између језичког инпута, уноса и мотивационе подршке окружења.

Резултати овог истраживања показали су да, иако у корпусу није уочена замена кодова, утицај доминантног немачког језика на систем рода у наслеђеном српском ипак је присутан кроз суптилне и спорадичне облике граматичког трансфера (нпр. генерализација средњег рода: *плаво грак* уместо *плави грак*). Ти подаци потврђују тезе Полински (2008) и Шварц и др. (2014) да присуство идентичне граматичке категорије у оба језика може деловати као олакшавајући фактор у усвајању рода, али и да различита системска решења могу довести до нестабилности у конгруенцији. Иако замена кодова није била емпиријски потврђена, посветићемо пажњу овој језичкој стратегији у

поглављу 9, посматрајући је у оквиру наставе наслеђеног српског језика као дидактичко средство, а не као одступање, чиме би се потенцијално подстакла контрастивна анализа и развој граматичке свести код наследних говорника.

У контексту теорија усвајања језика резултати потврђују оправданост интегративног аналитичког оквира, јер показују да се развој граматичке компетенције код наследних говорника најбоље објашњава комбинацијом фактора које истичу генеративни, когнитивни и емергентистички модели. Иако је код испитаника узраста од шест до једанаест година усвајање рода и конгруенције у основи завршено, уочене разлике у тачности слагања потврђују да активна употреба и изложеност српском језику и даље имају кључну улогу у стабилизацији граматичких структура, што иде у прилог емергентистичкој поставци о усвајању кроз интеракцију и искуство. Истовремено, прецизност у обради морфосинтаксичких правила указује на деловање урођених механизма језичког знања које описује генеративна теорија, док континуирано напредовање уз наставу и понављање подржава когнитивистички аспект активног, свесног учења.

На основу анализираних резултата експерименталног дела дисертације, уочавамо да се поједине граматичке структуре, попут рода и конгруенције у роду у номиналној фрази у морфолошки нетранспарентном контексту, у наслеђеном српском језику код испитаника показују као делимично усвојене или системски редуковане, што одражава феномен незавршеног усвајања. За разлику од слабљења језика, које се јавља након што је граматичко обележје већ усвојено и потом делимично изгубљено, незавршено усвајање подразумева да одређена појава, као што је правилно коришћење рода у именицама, никада није у потпуности усвојена због ограничене изложености језику. На пример, наследни говорници могу редуковати систем рода и генерисати погрешне облике у конгруенцији, док се слабљење језика манифестује као привремени губитак способности да се правилно примењују већ усвојене граматичке форме, као што је у случају претходно усвојених, али сада погрешно коришћених облика. Теоријски, ови налази наглашавају да усвајање рода зависи не само од биолошког узраста или когнитивних механизма већ и од квалитета и количине језичког инпута, као и од лексичког знања. Висок ниво излагања и познавања лексики може обезбедити стабилан систем конгруенције, сличан монолингвалном говору, док смањена изложеност доводи до делимичног или одложеног усвајања, што подржава закључак да незавршено усвајање и генерализације нису резултат ослабљених језичких способности говорника, већ природне варијације у развоју наслеђеног језика.

8. 3. 2. Методолошке импликације

Методолошки, ово истраживање је значајно у проучавању конгруенције у српском као наслеђеном језику у контексту немачке говорне средине, јер први пут користи експериментални приступ који је већ примењиван у истраживањима других словенских наслеђених језика, пре свега руског (нпр. Митрофанова и др. 2021). Иако сама структура задатка продукције и анализа облика конгруенције нису методолошка новина у ширем истраживачком контексту, њихова адаптација и примена у истраживању наслеђеног српског језика то јесу, јер омогућавају поређење резултата са налазима из других словенских језика, као и проверу универзалности когнитивних и лингвистичких механизма у основи ових процеса.

Поред тога ово истраживање се истиче по томе што не остаје ограничено само на испитивање конгруенције у језичкој продукцији већ обухвата низ додатних језичких и ванјезичких фактора који се у претходним радовима нису систематски комбиновали. Посебно је значајно што је у модел истраживања укључен низ социолингвистичких и лингвистичких параметара: језичка позадина испитаника, степен изложености српском језику у породичном и школском окружењу, доминантност немачког као језика шире средине, као и лексичко знање испитаника. Такође, анализа је узела у обзир и структурне карактеристике језика, као што су стварност и каноничност именица, чиме је омогућено испитивање међусобне интеракције различитих лингвистичких и екстралингвистичких фактора. Истраживање стога представља методолошки корак напред у односу на већину претходних студија које су биле усредсређене на један или два изолована аспекта конгруенције или су се заснивале на ограниченом скупу података.

Додатна вредност оваквог приступа лежи у његовој свеобухватности и могућности да понуди комплекснију слику о природи језичког знања код наслеђених говорника. Комбиновањем података са информацијама о језичком профилу и изложености добијени су подаци који омогућавају боље разумевање односа између граматичке компетенције и фактора који утичу на њено очување или ерозију у двојезичном контексту. Истраживање је тако створило основу за систематску анализу механизма који доводе до стабилности или варијације у систему конгруенције код наслеђених говорника српског језика.

Ипак, потребно је указати и на извесна методолошка ограничења. Пошто је истраживање у великој мери засновано на задацима продукције, резултати могу у одређеној мери одражавати спољашње факторе – као што су несигурност говорника у употреби наслеђеног језика, притисак продукције или тренутна активација лексичког знања – а не искључиво граматичку компетенцију. Додатно, иако је у модел укључен велики број релевантних варијабли, њихова комплексна интеракција може ограничити могућност изолације појединачног ефекта сваког фактора. У будућим истраживањима, ови аспекти би се могли испитати боље контролисаним експерименталним дизајном или комбинацијом задатка овог истраживања са задацима са помешаним сигнаlima, како би се добила јаснија слика о нивоу усвојености граматичких правила у наслеђеном језику.

Упркос тим ограничењима методолошки приступ који је овде примењен представља иновативан корак у изучавању наслеђеног српског језика. То је први покушај да се у једном истраживачком моделу интегришу различити теоријски и емпиријски приступи који су се до сада углавном развијали одвојено у оквиру других словенских и германских језика. Стога ово истраживање поставља темељ за даља компаративна истраживања која би могла да утврде у којој мери су процеси конгруенције у наслеђеним словенским језицима универзални, а у којој мери специфични за појединачне језике и језичке средине.

9. Методичке апликације

Резултати експерименталног истраживања конгруенције у српском као наслеђеном језику у немачкој говорној средини имају значајне методичке импликације за наставу и учење српског као наслеђеног језика у дијаспори. С обзиром на то да је испитивање било усмерено на децу основношколског узраста, која су у различитом степену изложена српском језику у породичном и школском контексту, добијени резултати пружају драгоцен увид у то како се граматичке категорије, посебно род и конгруенција, стабилизују или мењају у двојезичном окружењу. Наставна пракса за ову групу ученика би морала бити заснована на разумевању специфичности наслеђеног језика – између осталог и на свести о томе да код ових говорника није реч ни о класичном усвајању страног језика ни о типичној настави матерњег, већ о јединственом процесу развоја који је условљен варијабилношћу у изложености, језичким инпутом и доминантношћу језика средине (в. Монтрул 2016; Полински 2018; Крстић и Станковић 2024б).

9. 1. Наставне импликације у области граматике и конгруенције

Резултати овог истраживања показују да су код наследних говорника српског језика управо морфосинтаксичке категорије које захтевају доследну и систематску употребу флексије – пре свега род и број, као и њихова конгруенција унутар именичке фразе – најподложније варијабилности. Овакви налази у складу су са претходним истраживањима која указују на то да конгруенција представља осетљив домен у наслеђеним језицима, будући да укључује истовремену интеграцију морфолошких, синтаксичких и семантичких информација (в. Полински 2008; Митрофанова и др. 2021). Као таква, конгруенција се може сматрати поузданим индикатором шире граматичке стабилности језичког система.

Налази ове дисертације показују да варијабилност у конгруенцији не представља нужно знак реструктурисања граматичког система, већ пре одраз јединственог развојног процеса код наследних говорника, који је условљен степеном и континуитетом изложености језику, квалитетом језичког инпута и доминантношћу језика средине. Управо зато се у настави српског као наслеђеног језика не може

полазити од претпоставке уједначене граматичке компетенције, већ је неопходан систематичан, али прилагођен приступ граматичкој, који ће истовремено подстицати развој граматичке осетљивости и стабилизацију постојећег знања.

Резултати овог истраживања указују на то да се код наследних говорника, чак и у високофлуентним групама, грешке у конгруенцији најчешће јављају у условима морфолошке нетранспарентности или лексичке непознатости. Ово сугерише да граматичка правила која нису подупрta довољним и разноврсним инпутом остају подложна генерализацијама и колебањима. Стога се наставни приступ у области граматике и конгруенције треба заснивати на комбинацији комуникативног рада и постепеног, циљаног фокусирања на форму, у складу са приступима који се препоручују у настави наслеђених језика (в. Крстић и Станковић 2024а; Монтрул 2016; Полински 2018).

Конкретно, резултати ове студије показују да развијање осетљивости на конгруенцијске односе има кључну улогу у стабилизацији граматичког система. Отуда се препоручује увођење активности у којима ученици кроз комуникативне задатке долазе у контакт са контрастивним примерима конгруенције. На пример, након активности описивања слике (нпр. *На слици је црвена капа*, *На слици је плави ауто*), наставник може усмерити пажњу ученика на облике придева и заједно са њима уочавати и формулисати правилности у обележавању рода. Оваква пракса омогућава развој метајезичке свести без ослањања на апстрактна и формално изложена граматичка правила, што је посебно важно у условима ограничене изложености језику.

Поред тога, с обзиром на то да су у овом истраживању забележене систематске, а не случајне грешке у конгруенцији, резултати указују на значај активности које подстичу активно препознавање и корекцију грешака. Задаци типа *Пронађи грешку у реченици* (нпр. *На слици је црвено капа*) или *Изабери правилан облик* (нпр. *зелени/зелена лопта*) омогућавају ученицима да експлицитно обраде граматичку форму у контексту значења. У складу са развојном природом наслеђеног језика, овакве активности треба постепено усложњавати – од једноставних именица и придева ка сложенијим синтаксичким структурама – чиме се подстиче интеграција граматичког знања у шири комуникативни репертоар.

На тај начин наставне импликације које произилазе из овог истраживања не заснивају се на нормативном приступу граматичкој, већ на увиду да је развој конгруенције код наследних говорника динамичан и варијабилан процес. Управо кроз систематско јачање осетљивости на граматичке односе, у комбинацији са адекватним и

континуираним инпутом, могуће је подржати стабилизацију морфосинтаксичког система и очување граматичке прецизности у српском као наслеђеном језику.

9. 2. Интеграција лексичког и граматичког знања

Једна од кључних теоријских поставки коју потврђују резултати овог истраживања јесте тесна повезаност између лексичког и граматичког знања код наследних говорника. Наши налази показују да је тачност конгруенције у значајној мери условљена познатошћу лексеме, односно да наследни говорници показују већу стабилност у одређивању рода и слагању придева са именицом онда када располажу чвршћом лексичком репрезентацијом. Овај резултат у складу је са претпоставкама да се морфосинтаксичка обрада у наслеђеним језицима у великој мери ослања на лексичко знање, нарочито у условима ограниченог инпута (Митрофанова и др. 2021; Монтрул 2016; Полински 2018).

У том смислу конгруенција се не може у потпуности стабилизovati без развијеног лексичког фонда, јер управо познавање лексичке основе омогућава брже и поузданије препознавање морфолошких образаца. Како показују и резултати овог истраживања, у ситуацијама лексичке непознатости наследни говорници чешће прибегавају генерализацијама и ослањању на морфофонолошке сигнале, што може довести до варијабилности у конгруенцији. Сличне закључке изводе и Митрофанова и др. (2021), указујући на то да су лексичка доступност и фреквентност речи кључни фактори у стабилизацији граматичких односа.

Ови налази имају директне наставне импликације за српски као наслеђени језик, јер указују на потребу да се рад на граматици доследно интегрише са радом на вокабулару. Приликом усвајања рода, наставник може груписати нове лексеме у семантичке целине (нпр. одећа, намештај, животиње) и подстицати ученике да систематски формирају придевске синтагме уз сваку именицу (нпр. *црвена хаљина*, *велика столица*, *мали пас*). На тај начин ученици истовремено усвајају лексичко значење, граматички род и конгруенцијске обрасце у функционалном контексту, што доприноси јачању и лексичке и граматичке компетенције.

С обзиром на то да наследни говорници, како показују и резултати овог истраживања, често користе ограничен и фреквентан вокабулар, у настави је важно

систематски уводити и мање типичне именице, нарочито оне са неканоничним морфолошким завршецима (нпр. *кост*, *ноћ*, *биде*, *каре*). Управо су овакве именице у нашем истраживању представљале изазов за тачну конгруенцију, што указује на потребу да им се у наставном процесу посвети посебна пажња. Кроз контролисан и постепен рад са морфолошки нетранспарентним лексемама, ученицима се омогућава да ојачају свој систем конгруенције и да развију стабилније граматичке репрезентације које превазилазе ослањање на фреквентност и каноничне завршетке.

9. 3. Наставни приступи и примери активности

Резултати овог истраживања показују да нестабилност у слагању у роду код наследних говорника није последица искључиво недовољног познавања граматичких правила, већ произилази из интеракције више фактора, укључујући ограничен лексички фонд, ослањање на доминантни језик и варијабилну доступност морфолошких образаца. У том смислу, у настави српског као наслеђеног језика најефикаснијим се показују приступи који комбинују комуникативне и формално-фокусиране активности, јер омогућавају истовремено јачање језичке употребе и свесно уочавање граматичких структура. У складу с тим могу се издвојити три комплементарна модела наставног рада, који су се показали делотворним и у пракси наставе српског језика у дијаспори, по узору на Крстић и Бранковић (2024а):

- 1) Комуникативни модел – фокус је на употреби језика у стварним ситуацијама, где се граматичке структуре јављају природно, у говору и интеракцији. Пример активности: ученици добијају слике предмета и боја и у паровима описују шта виде (нпр. *Ово је зелена књига*, *Ово је црвени ауто*), а затим размењују описе тако да један ученик мора препознати предмет који други описује.
- 2) Формално-фокусирани модел – у овом приступу граматика је у првом плану, али увек у контексту. Ради примера, наставник може дати серију реченица са погрешном конгруенцијом коју треба да ученици исправе и објасне (нпр. *На слици је жути књига* → *жута књига*). Циљ је да ученици науче да препознају и објасне граматички образац.
- 3) Интегративни модел – комбинује претходна два, подстичући истовремено продукцију, разумевање и метајезичку рефлексiju. Пример: ученици слушају

кратак текст (нпр. опис собе) и потом га реконструишу усмено или писмено, водећи рачуна о граматичкој конгруенцији у придевима и заменицама.

У сваком од ових приступа је важно контрастивно поређење са немачким, што директно произилази из резултата овог истраживања који указују на спорадично ослањање наследних говорника на структуре доминантног језика у ситуацијама граматичке несигурности. Контрастивни приступ омогућава ученицима да свесно уоче структурне разлике између два језика и да прецизније разумеју одступања у конгруенцији. На пример, у немачком придеви у већини случајева добијају морфолошке наставке који зависе од детерминатора, док у српском придевска конгруенција следи род и број именице. Уочавање ових разлика може се постићи кратким задацима као што су упоредне табеле или реченице у којима ученици проналазе еквивалентне структуре у оба језика. Детаљнији приказ задатака може се видети у Табели 14.

У контексту контрастивног приступа настави посебну пажњу треба посветити и замени кода као уобичајеној стратегији билингвалних говорника, која се у настави српског као наслеђеног језика не мора посматрати искључиво као интерференција већ и средство за учење. Истраживања билингвизма показују да замена кода може имати важну метајезичку функцију јер омогућава ученицима да попуне лексичке или граматичке празнине, да разјасне значење и да свесно упореде структуре два језика (в. Грожан 1982). У наставном контексту контролисана и педагошки усмерена употреба замене кода може допринети бољем разумевању граматичких категорија, нарочито у областима које су показале нестабилност, као што је конгруенција рода и броја. У активностима превођења или анализе паралелних реченица наставник може подстицати ученике да најпре формулишу исказ на доминантном језику (нпр. немачком), а затим заједно траже одговарајуће облике на српском, при чему се пажња усмерава на разлике у систему конгруенције. Тако замена кода постаје средство за развој контрастивне свести и дубљег разумевања граматичких образаца, а не препрека у учењу.

Табела 14. Примери задатака у настави српског као наслеђеног језика

Модели наставног рада	Пример задатка	Циљ	Напомена за наставника
Комуникативни	Дијалози на тему свакодневних активности	Практична употреба конгруенције у говору	Подстакнути ученика да користи правилан род и број у придевима и именицама
Комуникативни	Тематски текстови, попут <i>У продавници, У играоници</i>	Интерактивна употреба граматике	Користити картончиће са сликама предмета
Комуникативни	Описивање слика	Употреба конгруенције у говору	Може се радити у пару или групи, дискусија о облицима
Комуникативни	Превод са немачког на српски: ученици преправљају текст на српски са правилном конгруенцијом	Контрастивна свест	Подстакнути поређење српских и немачких облика
Формално-фокусирани	Исправљање грешака у реченицама: „Мој мама је купио свеску.”	Фокус на род и број	Ученици објашњавају грешку и преправљају је
Формално-фокусирани	Допуњавање реченице правилним обликом придева и именице: „(Бели) ____ мачка трчи по дворишту.”	Јачање морфолошке свести	Наставник нуди више опција за облик
Формално-фокусирани	Поређење облика: <i>Добар нас</i> и <i>Guter Hund</i>	Разумевање категорија рода и броја	Направити табелу паралелних облика српски/немачки
Формално-фокусирани	Писање кратког текста о породичном викенду,	Развој продуктивног писања	Проверити род и број именица и придева

Модел наставног рада	Пример задатка	Циљ	Напомена за наставника
	нагласак на правилну конгруенцију		
Интегративни (лексика + граматика)	Опис слике: ученици пишу реченице о сцени	Активирање вокабулара + конгруенција	Може се радити у пару или групи, дискусија о облицима
Интегративни (култура + граматика)	Пословице и изрази	Контекстуализована употреба конгруенције	Објашњава се значење пословице и наглашава морфолошке категорије
Интегративни (двојезичност)	Превод кратких реченица са немачког, анализа разлика: <i>Die Brücke ist blau. → Мост је плав.</i>	Развијање контрастивне свести	Наставник показује како се преносе род и број из једног у други језик
Комуникативни	Ученици праве интервју: „Шта радиш у слободно време?“	Усмени израз и конгруенција	Поделити улоге и припремити картице са питањима и одговорима
Интегративни	Продавница или тржни центар са картончићима: ученици купују и продају предмете	Интерактивна употреба речи и граматике	Може се користити и за писане задатке
Интегративни	Сакупљање писаних радова, мини-састава, дијалога	Праћење напретка у конгруенцији	Наставник даје повратну информацију и подстиче самоевалуацију
Формално- фокусирани	Ученици процењују своју употребу граматичких облика у говору и писању	Метајезички развој и свест о грешкама	Наставник може понудити контролни лист са критеријумима
Интегративни	Написати кратку причу о слици или фотографији	Комбинација лексике и граматике	Наставник наглашава род и број у свим реченицама

Модел наставног рада	Пример задатка	Циљ	Напомена за наставника
Комуникативни	Кратка презентација групе о хобијима	Усмени израз и конгруенција	Подстакнути употребу правилних облика придева и именица у презентацији
Интегративни	Поређење српских и немачких текстова о истој теми, идентификација конгруенције	Двојезични развој, метајезичка свест	Наставник води анализу паралелних облика и правила

9. 4. Наставни материјали и оцењивање

Један од главних изазова у настави српског као наслеђеног језика јесте недостатак адекватних наставних материјала. Уџбеници који се користе у допунској настави најчешће су намењени говорницима српског као матерњег и не одражавају реалност двојезичног контекста. Слично, у истраживањима у настави других наслеђених језика (нпр. шпанског у САД-у) истакнуто је да уобичајени уџбеници не одговарају језичкој изложености и потребама ученика у дијаспори, те да је неопходно развијати материјале прилагођене њиховом нивоу и културном контексту (Монтрул 2016; Потовски 2012).

Резултати нашег истраживања показују да наставни садржаји треба да буду тематски блиски свакодневном животу ученика у дијаспори (породица, школа, пријатељи и сл.), али да у оквиру тих тема систематски уводе граматичке обрасце који су показали највећу нестабилност, као што су конгруенција у номиналној фрази и род код неканоничних именица. Наставни материјали могу бити двојезични – кратки текстови, речници или табеле – како би ученици могли да уоче паралеле између српског и немачког. На пример, наставни листић може садржати колону са реченицама на српском (нпр. *Ово је моја црвена торба*) и колону са еквивалентима на немачком, што омогућава ученицима да препознају граматички род у оба језика.

Оцењивање у настави наслеђеног језика има подстицајну и развојну улогу, а не само корективну. Како истиче Каминс (2001), позитивно и рефлексивно оцењивање

подстиче метакогнитивне стратегије и самостално учење језика. Уместо строгог исправљања грешака, наставник охрабрује ученике да самостално препознају и објасне свој избор облика. Примена портфолија, дневника учења и самоевалуационих листа омогућава праћење напредовања сваког ученика и повећава свест о сопственом језичком развоју (Ли и Пу 2010). На пример, ученици могу да воде мини-дневник под насловом „Нове речи и облици које сам научио/научила ове недеље”, што подстиче рефлексију и активну контролу сопственог учења. Сврха овог оцењивања није само да провери знање, већ да помогне ученику да схвати своје језичке способности, препозна области које треба додатно развијати и оснажи самопоуздање у коришћењу српског у свакодневном животу. Подстицајна форма оцењивања доприноси задржавању и развоју наслеђеног језика у двојезичном контексту (Монтрул 2016; Потовски 2012).

9. 5. Ограничења и препоруке за наставну праксу

Иако предложени приступ пружа широку основу за развој наставе српског као наслеђеног језика, постоје и извесна ограничења. Пре свега, реализација ових принципа захтева адекватну обуку наставника, који морају бити свесни специфичности наслеђеног језика и двојезичног усвајања. У пракси многи наставници у дијаспори немају довољно ресурса или подршке да развијају прилагођене материјале и активности. Стога је потребно успоставити институционалне оквире који би омогућили континуирану едукацију наставника, као и размену материјала и искустава између различитих земаља у којима се српски као наслеђени језик изучава.

Такође, због хетерогености билингвалних група наставни модели морају бити флексибилни и прилагодљиви различитим нивоима познавања језика и изложености. Један универзалан наставни план није применљив у овом контексту, па је неопходно тестирати ниво познавања језика ученика и узимати у обзир индивидуалне преференције и афинитете.

9. 6. Закључне напомене

Методичке апликације овог истраживања показују да резултати експерименталне анализе могу имати непосредну примену у пракси наставе српског као наслеђеног језика. Упознавање са граматичким категоријама подложним нестабилности, као што су конгруенција и род, омогућава наставницима да усмере пажњу на оне аспекте који највише утичу на флуентност и граматичку прецизност. Комбиновањем комуникативног и формално-фокусираног модела, уз интеграцију лексичког богаћења, могуће је постићи стабилнији развој језичке компетенције код деце која српски уче као наслеђени језик.

Треба да се даљи развој ове области креће у смеру израде мултимодалних наставних материјала, континуиране подршке наставницима и спровођења лонгитудиналних истраживања која би повезала језичку изложеност, мотивацију и педагошке стратегије. На тај начин српски као наслеђени језик може добити системски осмишљен и научно утемељен оквир наставе који у потпуности одговара потребама деце у двојезичном окружењу.

10. Закључак

Предмет овог истраживања представља проучавање граматичке категорије рода и механизма конгруенције у контексту њиховог усвајања у наслеђеном српском језику код деце која одрастају на немачком говорном подручју. Истраживање се темељи на претпоставци да категорија рода, као једна од битних граматичких категорија словенских језика, у билингвалним условима добија нова својства, услед ограниченог језичког инпута и утицаја доминантног језика средине.

Циљ рада био је да се испита начин на који се граматички род и конгруенција у роду реализују код наследних говорника српског језика, као и да се утврди у којој мери се тај систем разликује од система монолингвалних говорника српског језика у Србији. Такође, истраживање је имало за циљ да допринесе разумевању општих механизма билингвалног усвајања граматичких категорија, са посебним освртом на морфосинтаксички и когнитивни ниво, као и да понуди теоријски модел применљив у настави српског као наслеђеног језика. Значај овог истраживања огледа се у чињеници да је реч о првом свеобухватном испитивању усвајања граматичког рода у српском као наслеђеном језику у дијаспори. Добијени резултати имају и применљив карактер у области наставе у дијаспори и развоја наставних програма за децу двојезичних говорника, што је у складу са налазима Грожан (1982) и Потовски (2012) о значају прилагођене наставе билингвалних говорника.

Прва поглавља дисертације пружила су детаљан увид у природу граматичког рода као језичке категорије. Полазећи од дефиниције Хокета (1958) и типолошке класификације Корбета (1991), у раду је показано да српски припада језицима са морфолошким системом рода у коме се преплићу семантички и морфолошки критеријуми. Истакнуто је да је граматички род класификациона категорија именица које се реализује кроз слагање других конституената у реченици, а његова интерпретација често зависи од когнитивних и семантичких фактора као што су аниматност и природни пол.

Посебна пажња посвећена је структури номиналне фразе у српском језику и теоријама које објашњавају феномен хибридних именица (нпр. *тата*, *папа*, *паша*), код којих постоји неслагање између природног и граматичког рода. Усвојен је Деспићев модел (2010, 2017), који у оквиру дистрибуиране морфологије разликује семантички и

граматички род и њихову улогу у слагању код хибридних именица. Тај теоријски оквир омогућио је да се понашање именица типа *папа* и *тата* интерпретира као условљено интеракцијом [GEN]SEM и [GEN]DC, што је послужило као основа за анализу резултата о усвајању рода.

Поглавље о наслеђеним језицима детаљно је описало социолингвистичке и лингвистичке околности у којима се јављају наследни говорници. Полазећи од дефиниција Полински и Каган (2007) и Монтрул (2008, 2010), у раду је разматран однос између језичке изложености, уноса информација, мотивације и језичке компетенције. Посебно је наглашено да се код наследних говорника јавља варијабилност флуентности која зависи од дужине, интензитета и континуитета излагања наслеђеном језику, као и од социјалних фактора – статуса језика, ставова породице и доступности формалног образовања на наслеђеном језику. Овај део рада омогућио је разумевање ширег контекста у коме се јавља истраживана појава – усвајање граматичког рода у условима билингвизма, где је српски ограничен на породичну и културну сферу, а немачки доминантан у свим институционалним доменама. Управо тај асиметрични контакт двају језика био је кључни оквир за испитивање стабилности граматичких категорија у наслеђеном српском језику.

Емпиријски део дисертације заснивао се на контрастивном експерименталном истраживању у којем је учествовало шездесет испитаника подељених у две групе: монолингвалне говорнике српског језика у Србији (30) и билингвалне говорнике српског као наслеђеног језика у немачком окружењу (30). Испитивање је спроведено у онлајн формату, уз пажљиво контролисане услове, задатком усмене продукције. Материјал је обухватао стварне и измишљене именице. Испитиване су хипотезе о (1) стабилности система три вредности рода у српском као наслеђеном језику, (2) могућем сужавању система на две вредности рода и (3) утицају стварности именица и транспарентности морфолошких сигнала на тачност одговора.

Резултати истраживања показују да билингвални говорници српског као наслеђеног језика у немачкој говорној средини поседују стабилан систем конгруенције у оним сегментима где је морфолошка транспарентност висока и где је род категоријално недвосмислен. Тако су каноничне именице, без обзира на тип, конгруиране готово потпуно прецизно у обе групе говорника, што указује на то да основна правила граматичког рода остају очувана и у условима ограничене изложености. Међутим, резултати за неканоничне именице показују значајно већи степен варијације код билингвалних испитаника, што потврђује да сложенији и мање

предвидљиви морфолошки обрасци представљају већи когнитивни изазов у наслеђеном језику. Ипак, код хибридних именица типа *nana* аниматност је играла значајну улогу, тако да су се испитаници најчешће опредељивали за семантичко слагање.

Подаци даље указују на снажан утицај фактора изложености српском језику. Позитивна и високо значајна корелација ($r = 0,7$) показује да су деца која чешће и систематичније користе српски језик у кући или унутар заједнице постизала већу тачност у одређивању граматичког рода и слагању придева. Ово потврђује да је квалитет и количина језичког инпута један од кључних предиктора очуваности граматичког система у наслеђеном језику.

Поређење билингвалне и монолингвалне групе потврдило је да билингвали постижу нешто ниже резултате, али да разлика није велика и ограничена је углавном на неканоничне облике. Монолингвали су били успешнији у слагању именица женског рода на сугласник, док значајних разлика није било у конгруирању већине других категорија. Ови налази указују да су најосетљивији они облици који захтевају разграничење морфолошки непрозирних образаца, док су транспарентни облици стабилни и мање подложни варијацијама.

Квалитативна анализа типова грешака показала је да интерференција са немачким није директно присутна у погрешном избору облика придева, али да се може препознати извесна тенденција ка избору подразумеваног рода, што је феномен који је и у другим студијама описан као стратегија економизације у наслеђеном језику. Типови грешака билингвала и монолингвала били су готово идентични, што указује на то да су грешке последица унутрашњих својстава српског морфолошког система, а не нужних утицаја језичког контакта.

У целини посматрано, истраживање показује да су основни механизми конгруенције очувани у билингвалном усвајању српског језика, али да сложени и непрозирни морфолошки обрасци воде ка већој варијабилности. Значај изложености, уз изостанак повезаности узраста и језичке компетенције, потврђује да наслеђени језик углавном не напредује сам од себе, већ уз активно коришћење. Ови налази имају важне импликације за теоријско разумевање наслеђених језика и за креирање педагошких приступа у настави српског као наслеђеног у дијаспори.

На теоријском плану истраживање потврђује да је граматички род комплексна категорија у којој се преплићу морфолошки и семантички слојеви, а да је њено усвајање у билингвалним условима динамичан процес балансирања између два

система. Ови налази доприносе генеративној теорији рода и концепту дистрибуиране морфологије, показујући да су морфосинтаксичке појаве у наслеђеном српском подложне промени у зависности од степена излагања језику. Методолошки, истраживање је показало да комбинација квантитативних и квалитативних приступа може дати поуздане и интерпретативно богате резултате. Задатак усмене продукције показао се као валидан инструмент за испитивање граматичког знања и интуиције код деце у дијаспори. На примењеном плану препоручује се развој наставних програма за српски као наслеђени језик који би систематски укључивали морфолошке и синтаксичке аспекте рода, јер управо та подручја показују највећу варијабилност у говору наследних говорника.

Иако су добијени резултати значајни, постоје и одређена ограничења. Пре свега, узорак испитаника био је ограничен и није омогућавао дубљу статистичку сегментацију према старости, познавању српског језика, полу или социоекономском статусу. Број задатака за испитанике је сведен на један услед ограничености временом и онлајн-форматом испитивања. Такође, истраживање је обухватило само једно говорно подручје у Немачкој, што ограничава могућност генерализације налаза. Стога сматрамо да би будућа истраживања могла бити усмерена на:

- лонгитудинално праћење развоја категорије рода код истих испитаника током више година;
- поређење група са различитим нивоом језичке компетенције;
- укључивање више типова задатака (продукција, препознавање, расуђивање);
- компаративна испитивања са другим словенским наслеђеним језицима (нпр. руским, пољским, бугарским);
- упоредна истраживања са другим доминантним језицима како би се створила јаснија слика о језичком трансферу и постојању олакшавајућег, односно отежавајућег ефекта доминантног језика на наслеђени језик;
- истраживање улоге наставе и писмености у стабилизацији граматичких категорија.

У целокупном пресеку резултати недвосмислено показују да наслеђени српски језик остаје очуван и структурно сложен систем, чак и у условима ограниченог инпута. Истраживање потврђује да очуваност граматичког рода није само лингвистичко питање већ и одраз породичног, културног и образовног контекста у којем дете одраста. У том смислу ови резултати представљају важан корак ка дубљем разумевању динамике билингвалног развоја и очувања језичког идентитета у контексту савремених

миграција. Резултати такође доприносе типолошким и теоријским расправама о наслеђеним језицима, показујући да се о очуваности граматичких категорија не може говорити искључиво у оквирима бинарне поделе на потпуно и непотпуно усвајање, већ та очуваност зависи од континуираног односа између морфолошке транспарентности, језичке изложености и когнитивних стратегија говорника. Српски као наслеђени језик стога заузима важно место у проучавању стабилности и варијабилности граматичког система у условима дуготрајног језичког контакта.

Литература

- Ајхенвалд 2000: Aikhenvald, A. Y. (2000). *Classifiers: A Typology of Noun Categorization Devices*. Oxford University Press.
- Алексијаду и др. 2020: Alexiadou, E., Anastasiadi, A., Varlokosta, G. (2020). Gender and gender agreement in heritage Greek. *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 5 (1): 1–33.
- Али 2023: Ali, F. (2023). Code-switching among heritage learners of Spanish: Attitudes, practices, and pedagogical implications. *Critical Multilingualism Studies*, 10(1), 1–35.
- Ансворт 2013: Unsworth, S. (2013). Assessing the role of current and cumulative exposure in simultaneous bilingual acquisition. The case of Dutch gender. *Bilingualism: Language and Cognition*, 16, 86–110.
- Ансворт 2015: Unsworth, S. (2015). Amount of exposure as a proxy for dominance in bilingual language acquisition. In C. Silva-Corvalan & J. Treffers-Daller (Eds.), *Language dominance in bilinguals: Issues of measurement and operationalization*, 156–173.
- Ансворт 2016: Unsworth, S. (2016). Quantity and quality of language input in bilingual language development. In E. Nicoladis & S. Montanari (Eds.), *Lifespan perspectives on bilingualism*, 136–196.
- Арсенијевић и Борик 2020: Arsenijević, B, Borik, O. (2020). Gender and number in the nominal domain: An introduction. *Catalan Journal of Linguistics* 19, 5–24.
- Ау и др. 2002: Au, T. K., Knightly, J., Jun, S. A., Oh, J. S. H. (2002). Overhearing a language during childhood. *Psychological Science*, 13(5): 463–466.
- Ау и Ромо 1997: Au, T.K., Romo, L.F. (1997). Does childhood language experience help adult learners? In H.-C. Chen (Ed.), *The cognitive processing of Chinese and related Asian languages*, Hong Kong: Chinese University Press, 417–441.
- Бажби 1985: Bybee, L. J. (1985). *Morphology. A study of the relation between meaning and form*. Typological Studies in Language 9, Amsterdam: Benjamins.
- Бенмамун и др. 2010: Benmamoun, E., Montrul, S., Polinsky, M. (2013). Heritage Languages and Their Speakers: Opportunities and Challenges for Linguistics. *Theoretical Linguistics* 39, no. 3-4: 129–181.
- Блеј-Вроман 1989: Bley-Vroman, R. (1989). The fundamental difference hypothesis. *Second Language Research*, 5(1): 1–25.

- Браун 1993: Browne, W. (1993). Serbo-Croat. In: Bernard Comrie and Greville G. Corbett. (eds) *The Slavonic Languages*, London: Routledge, 306–387.
- Бугарски 2003: Bugarski, R. (2003). *Jezici*. Beograd: Čigoja štampa.
- Бугарски 2004: Bugarski, R. (2004). *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja štampa.
- Вајнрајх 1967: Weinreich, U. (1967). *Languages in Contact: Findings and Problems*. Mouton Publishers.
- Валдес 1997: Valdés, G. (1997). Dual-language immersion programs: A cautionary note concerning the education of language-minority students. *Harvard Educational Review*, 67(3), 391–429.
- Валдес 2000: Valdés, G. (2000). The teaching of heritage languages: An introduction for Slavic-teaching professionals. In *The Learning and Teaching of Slavic Languages and Cultures*. *Slavica*, 375–403.
- Валдес 2005: Valdés, G. (2005). Bilingualism, Heritage Language Learners, and SLA Research: Opportunities Lost or Seized? *Modern Language Journal* 89(3), 410–426.
- Велнић 2020: Velnić, N. (2020). Acquisition of grammatical gender in Croatian and Italian: The role of transparency. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 41(4), 362–377.
- Векслер и Златић 2000: Wechsler, S., Zlatić, R. (2000). The syntax of agreement in Serbo-Croatian. *Linguistic Inquiry*, 31(4), 797–833.
- Векслер и Златић 2003: Wechsler, S., Zlatić, R. (2003). Feature sharing in Serbo-Croatian agreement. *Natural Language and Linguistic Theory*, 21(2), 349–392.
- Вујић 2025: Вујић, Ј. (2025). Конструкциони приступ српском као наследном језику. Језик и идентитет у српској дијаспори, Београд: Друштво за стране језике и књижевности Србије, 57–79.
- Вујић и Милановић 2023: Вујић, Ј., Милановић, А. (2023). *Језик писаног наслеђа Срба у Америци : правци истраживања*. Београд: Чигоја.
- Вулетић Ђурић 2015: Вулетић Ђурић, Ј. (2015). *Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој*. Докторска дисертација. Крагујевац: Филум.
- Вук 2021: Vuk, D. (2021). Genus- und Numeruskongruenz in der kroatischen Herkunftssprache bei den kroatischen Minderheiten- und Einwanderungsgruppen in Ungarn und Österreich. Inauguraldissertation, Universität Regensburg.
- Вулчанова и др. 2022: Vulchanova, M., et al. (Eds.). (2022). The Notion of the Native Speaker Put to the Test: Recent Research Advances. *Frontiers in Psychology*, vol. 13, 1–6.

- Грег 2003: Gregg, K. R. (2003). The state of emergentism in second language acquisition. *Second Language Research*, 19(2), 95–128.
- Гринберг 1978: Greenberg, J. (1978). *Universals of human language*, vol. 4: Syntax. Stanford University Press.
- Грожан 1982: Grosjean, F. (1982). *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Дебоуз 1992: DeBose, C. E. (1992). Codeswitching: Black English and standard English in the African-American linguistic repertoire. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 13(1–2), 157–167.
- Декајсер 2003: DeKeyser, R. (2003). Implicit and explicit learning. In: Doughty, C. & Long, M. (Eds.), *The handbook of second language acquisition*, 313–349.
- Дерњеи 1998: Dörnyei, Z. (1998). Motivation in second and foreign language learning. *Language Teaching*, 31(3), 117–135.
- Деспих 2010: Markedness and marked features in Serbian. In *Proceedings of the Formal Approaches to Slavic Linguistics 18 (FASL 18): The Second Cornell Meeting*, ed. by Wayles Browne, Adam Cooper, Alison Fisher, Esra Kesici, Nikola Predolac, Draga Zec, Michigan Slavic Publications, University of Michigan, 1–20.
- Деспих 2017: Despić, M. (2017). Investigations in mixed agreement: Polite plurals, hybrid nouns and coordinate structures, *Morphology* 27(3), 253–310.
- Диксон 1982: Dixon, R. M. W. (1982). *Where have all the adjectives gone? And other essays in semantics and syntax*, Berlin: Mouton Publishers.
- Домингез и др. 2019а: Domínguez, L., Bohnacker, U., Meisel, J. M. (2019). Incomplete acquisition in bilingual grammars. *Bilingualism: Language and Cognition*, 22(4), 785–794.
- Домингез и др. 2019б: Domínguez, L., Hicks, G., Slabakova, R. (2019). Terminology choice in generative acquisition research: The case of “incomplete acquisition” in heritage language grammars. *Studies in Second Language Acquisition* 41, 241–255.
- Дос Сантос 2021: Dos Santos, L. M. (2021). The Relationship between Social Identity and Foreign Language Learning Motivation: The Sustainability of Heritage Language Learners. *Sustainability*, MDPI, vol. 13(23), 1–13.
- Ђуровић 1983: Đurovič, L. (1983). Formalizing the S/C flexion for the automatic morphological analysis. In: *Lingua in diaspora. Studies in the language of the second generation of Yugoslav immigrant children in Sweden*, ed. Ľubomir Ľurovič, 123–148.

- Ђуровић 1988: Đurovič, L. (1988). The concept of diaspora language (Opening address). In: *Diaspora Languages in Western Europe*. Papers from the workshop *Language Minorities – Children's Language in Diaspora* held on July 22nd, 1987 at the International Congress for the Study of Child Language in Lund, Sweden, ed. Ljubomir Đurovič, 7–9.
- Едвардс 2006: Edwards, J. (2006). *Language and identity: An introduction*. Cambridge University Press.
- Иризари ван Сухтелен 2016: Irizarri van Suchtelen, P. (2016). *Spanish as a heritage language in the Netherlands: A cognitive linguistic exploration*. Doctoral dissertation. Radboud University Nijmegen.
- Јањић 2018: Јањић, М. (2018). *Методика наставе српског као завичајног језика*. Ниш: Академска српска асоцијација.
- Јеласка и Хржица 2005: Jelaska, Z., Hržica, B. (2005). Motivacija za učenje nasljednog jezika. *Strani jezici* 34(2): 11–24.
- Јохансон и Ларсон 2015: Johannessen, J. B, Larsson, I. (2015). Complexity Matters: On Gender Agreement in Heritage Scandinavian. *Frontiers in Psychology* 6: 18–42.
- Калца и др. 2017: Kaltsa, A., Tsimpli, G., Rothou. M. (2017). The role of input in the development of gender and case in child heritage speakers of Greek. *Linguistic Approaches to Bilingualism* 7(1): 98–128.
- Каминс 2001: Cummins, J. (2001). *Bilingual Children's Mother Tongue: Why Is It Important for Education?* Sprogforum, 7(19), 15–20
- Кармилоф-Смит 1979: Karmiloff-Smith, A. (1979). A functional approach to the acquisition of the French determiner system. In: E. Ochs & B. B. Schieffelin (Eds.), *Developmental Pragmatics*, New York: Academic Press, 261–284.
- Карлсон 1999: Karlsson, F. (1999). *Finnish: An Essential Grammar*. Routledge.
- Катамба 2003: Catamba, F. (2003). *Bantu nominal morphology*. The Bantu languages. Routledge.
- Керол 2001: Carroll, S. E. (2001). *Input and Evidence: The Raw Material of Second Language Acquisition*. Amsterdam: John Benjamins.
- Келехер 2010: Kelleher, A. (2010). *What Is a Heritage Language?* Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Кепке и Зубин 2009: Köpcke, K. M., Zubin, D. (2009). Genus. In Hentschel, E., Vogel, P. M. (Eds.), *Deutsche Morphologie*, Berlin: De Gruyter, 132–154.
- Клајн 2005: Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Кларк 2009: E. V. Clark. *First Language Acquisition*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ковачевић и др. 2009: Kovačević, M., Palmović, M., Hržica, G. (2009). The Acquisition of Case, Number and Gender in Croatian. In book: *Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Linguistic Perspective*. Edition: Studies in Language Acquisition, 153–177.
- Корбет 1988: Corbett, G. (1988). Gender in Slavonic from the standpoint of a general typology of gender systems. *Slavonic and East European Review* 66, 1–20.
- Корбет 1991: Corbett, G. (1991). *Gender*. Cambridge University Press.
- Корбет 2010: Corbett, G. (2010). Agreement in Slavic. *Glossos* 10, 1–61.
- Корбет 2015: Corbett, G. (2015). Hybrid nouns and their complexity. In: J. Fleischer, E. Rieken and P. Widmer, eds, *Agreement from a diachronic perspective (Trends in linguistics studies and monographs)*. Berlin: Mouton de Gruyter, Berlin, 191–214.
- Кругер 2021: Kruger, I. (2021). *Gender Agreement Patterns in Heritage Russian*. Dissertation. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin.
- Крстић 2018: Крстић, А. (2018). Категорија женског рода у српском као наследном језику са немачким као доминантним, у: Зборник радова са 11. наставно-научне конференције *Студенти у сусрет науци* (уредници Александар Вучковић, Александра Савић, Мирослав Галић), Бања Лука, 91–105.
- Крстић 2020: Крстић, А. (2020). Упоредивање категорије појединих именица средњег рода у српском језику као наследном и немачком језику као доминантном, у: *Наука без граница* 3 (уредник проф. др Звездан Арсић), свеска 2, 227–241.
- Крстић 2021: Крстић, А. (2021). О појму наслеђени језик кроз призму билингвизма. *Годишњак за српски језик XXXII*, бр. 19, Ниш: Филозофски факултет, 81–94.
- Крстић 2022: Крстић, А. (2022). Конгруенција код немачких говорника српског као наслеђеног језика: координиране и паукалне синтагме, у: *Језици и културе у времену и простору X/1* (уредници Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић), Нови Сад, 373–386.
- Крстић, Станковић 2024а: Krstić, A., Stanković, B. (2024). Methodological Approaches to Online Serbian Heritage Language Instruction. *Languages* 9: 335.
- Крстић, Станковић 2024б: Krstić, A., Stanković, B. (2024). Gender Agreement in Heritage Serbian: A First Study. *Heritage Languages and Variation*, edited by Natalia Pavlou, Constantina Fotiou, Kleanthes K. Grohmann, 1. ed. Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 25–44.

- Купиш 2014: Kupisch, T. (2014). Adjective placement in simultaneous bilinguals (German-Italian) and the concept of cross-linguistic overcorrection. *Bilingualism: Language and Cognition*, 17(1), 222–233.
- Купиш и Ротман 2018: Kupisch, T., Rothman, J. (2018) Terminology matters! Why difference is not incompleteness and how early child bilinguals are heritage speakers. *International Journal of Bilingualism*, 22(5), 564–582.
- Купиш и др. 2022: Kupisch, T., Geiss, M., Mitrofanova, N., Westergaard, M. (2022). Structural and phonological cues for gender assignment in monolingual and bilingual children acquiring German. Experiments with real and nonce words. *Glossa: a journal of general linguistics* 7(1), 1–37.
- Лалеко 2018: Laleko, O. (2018). What is Difficult about Grammatical Gender? Evidence from Heritage Russian. *Journal of Language Contact*, 11, 233–267.
- Ленеберг 1967: Lenneberg, E. H. (1967). *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley.
- Ли и Пу 2010: Li, X., Pu, C. (2010): Promoting Intercultural Competence in Chinese Heritage Language Education. *Intercultural Communication Studies* 19: 2, 128–144.
- Липски 1993: Lipski, J. (1993). Creoloid phenomena in the Spanish of transitional bilinguals. In A. Roca & J. Lipski (Eds.), *Spanish in the United States*, Berlin: Mouton, 155–173.
- Линч 2003: Lynch, A. (2003) Toward a theory of heritage language acquisition: Spanish in the United States. In Roca, A. and Colombi, M. C. (eds.), *Mi Lengua: Spanish as a Heritage Language in the United States*, Washington, DC: Georgetown University Press, 25–50.
- Лондал и Вестергорп 2016: Lohndal, T., Westergaard, M. (2016). Grammatical Gender in American Norwegian Heritage Language: Stability or Attrition? *Front. Psychol.* 7: 344.
- Милс 1986: Mills, A. E. (1986). *The acquisition of gender: A study of English and German* (Springer Series in Language and Communication, Vol. 20). Springer-Verlag.
- Митрофанова и др. 2018: Mitrofanova, N., Rodina, Y., Urek, O., Westergaard, M. (2018). Bilinguals' Sensitivity to Grammatical Gender Cues in Russian: The Role of Cumulative Input, Proficiency, and Dominance. *Frontiers in Psychology*, 9, 1–20.
- Митрофанова и др. 2021: Mitrofanova, N., Rodina, Y., Urek, O., Westergaard, M. (2021). Sensitivity to microvariation in bilingual acquisition: morphophonological gender cues in Russian heritage language. *Applied Psycholinguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–39

- Монтрул 2002: Montrul, S. (2002). Incomplete acquisition and attrition of Spanish tense/aspect distinctions in adult bilinguals. *Bilingualism: Language and Cognition*, vol. 5, issue 1, 39–68.
- Монтрул 2008: Montrul, S. (2008). *Incomplete Acquisition in Bilingualism. Re-Examining the Age Factor*. Amsterdam: John Benjamins.
- Монтрул 2010: Montrul, S. (2010). Current issues in heritage language acquisition. *Annual Review of Applied Linguistics*, 30, 3–23.
- Монтрул 2011: Montrul, S. (2011). Introduction: The Linguistic Competence of Heritage Speakers. *Studies in Second Language Acquisition*, 33, 2, 155–161.
- Монтрул 2016: Montrul, S. (2016). *The acquisition of heritage languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Монтрул 2023: Montrul, S. (2023). Heritage languages: Language acquired, language lost, language regained. *Annual Review of Linguistics*, 9, 399–418.
- Монтрул и др. 2008: Montrul, S., Foote, R., Perpiñán, S. (2008). Gender agreement in adult second language learners and Spanish heritage speakers: The effects of age and context of acquisition. *Language Learning*, 58(3), 503–553.
- Монтрул и Потовски 2007: Montrul, S., Potowski, R. (2007). Command of gender agreement in school-age Spanish–English bilingual children. *International Journal of Bilingualism*, 11(3), 301–328.
- Ох и др. 2003: Oh, J. S., Jun, S.-A., Knightly, L. M., Au, T. K. (2003). Holding on to childhood language memory. *Cognition*, 86(3), 53–64.
- Палмен 2016: Palmen, A. (2016). *Serbian heritage language schools in the Netherlands through the eyes of the parents*. Science Shop, University of Groningen.
- Парадис 2004: Paradis, M. (2004). *A Neurolinguistic Theory of Bilingualism*. John Benjamins Publishing Company.
- Парадис 2009: Paradis, M. (2009). *Declarative and procedural determinants of second languages*. Amsterdam: John Benjamins.
- Пасквал и Кабо и Ротман 2012: Pascual y Cabo, D., Rothman, J. (2012). The (Il) logical problem of heritage speaker bilingualism and incomplete acquisition. *Applied Linguistics*, 33(4), 450–455.
- Полард 2002: Pollard, S. (2002). *The benefit of code switching within a bilingual education program*. Honors Projects, 1–17.
- Полински 1995: Polinsky, M. (1995). Cross-Linguistic Parallels in Language Loss, *Southwest journal of linguistics*, 14, 88–123.

- Полински 2007: Polinsky, M. (2007). Incomplete acquisition: American Russian. *Journal of Slavic Linguistics*, 14, 191–262.
- Полински 2008: Polinsky, S. (2008). Gender Under Incomplete Acquisition: Heritage Speakers' Knowledge of Noun Categorization. *Heritage Language Journal*, 6(1), 40–71.
- Полински 2011: Polinsky, M. (2011). Reanalysis in adult heritage language: A case for attrition. *Studies in Second Language Acquisition*, 33, 305–328.
- Полински 2018: Polinsky, M. (2018). Bilingual children and adult heritage speakers: The range of comparison. *International Journal of Bilingualism*, 1–17.
- Полински и Каган 2007: Polinsky, M. & Kagan, O. (2007). Heritage languages: In the wild and in the classroom. *Language and Linguistics Compass*, 1(5), 368–395.
- Потовски 2012: Potowski, A. (2012). Identity and heritage learners: Moving beyond essentializations. *Spanish as a Heritage Language in the US: The State of the Field*. Georgetown University Press, 179–199.
- Путнам и Санчез 2013: Putnam, M. & Sánchez, L. (2013). What's so incomplete about incomplete acquisition? *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 3:4, 478–508.
- Пушкар 2018: Puškar, Z. (2018). Interactions of gender and number agreement: Evidence from Bosnian/Croatian/Serbian. *Syntax*, vol. 21, issue 3, 275–318.
- Пушкар 2024: Puškar, Z. (2024). *Explorations of the case and agreement systems of heritage Bosnian/Croatian/Montenegrin/Serbian*, Humboldt Universität zu Berlin, Kolloquium Slawistische Linguistik, 12. 12. 2024.
- Родина 2008: Rodina, Y. (2008). *Semantics and morphology: the acquisition of grammatical gender in Russian*. Dissertation, UiT Norges arktiske universitet.
- Родина и Вестергорп 2012: Rodina, Y. & Westergaard, M. (2012). A cue-based approach to the acquisition of grammatical gender in Russian. *Journal of Child Language*, 39, 1077–1106.
- Родина и Вестергорп 2015: Rodina, Y., Westergaard, M. (2015). Grammatical gender in Norwegian: Language acquisition and language change. *Journal of Germanic Linguistics*, 27.2, 145–187.
- Родина и Вестергорп 2017: Rodina, Y. Westergaard, M. (2017). Grammatical Gender in Bilingual Norwegian-Russian Acquisition: The Role of Input and Transparency. *Bilingualism: Language and Cognition*, 20(1), 197–214.
- Родина и др. 2020: Rodina, Y., Kupisch, T., Meir, N., Mitrofanova, N., Urek, O., Westergaard, M. (2020). Internal and external factors in heritage language acquisition:

- Evidence from heritage Russian in Israel, Germany, Norway, Latvia and the United Kingdom. *Frontiers in Education*, 5, Article 20.
- Потман 2009: Rothman, J. (2009). Understanding the nature and outcomes of early bilingualism: Romance languages as heritage languages. *International Journal of Bilingualism*, 13(2), 155–163.
- Селигер 1996: Seliger, H.L. (1996). Primary language attrition in the context of bilinguals. In Ritchie, W.C., & Bhatia, T.K.(eds) *Handbook of Second Language Acquisition*. San Diego, CA: Academic Press, 605–626
- Скутнаб-Кангас 1981: Skutnabb-Kangas, T. (1981). *Bilingualism or not: The education of minorities*. Multilingual Matters.
- Слобин 1985: Slobin, D. I. (1985). Crosslinguistic evidence for the language-making capacity. *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*, Vol. 2: Theoretical Issues, Lawrence Erlbaum, 1157–1256.
- Сораче 2011: Sorace, A. (2011). Pinning down the concept of “interface” in bilingualism. *Linguistic Approaches to Bilingualism* 1(1): 1–33.
- Стајнец 2006: Steinmetz, D. (2006). Gender shifts in Germanic and Slavic: Semantic motivation for neuter? *Lingua*, 116, 1418–1440.
- Стевановић 1979: Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik: (gramatički sistemi i književnojezička norma)*. Sintaksa. Tom 2. Beograd: Naučna knjiga.
- Стевановић 1989: Стевановић, М. (1989). Савремени српскохрватски језик: (граматички системи и књижевнојезичка норма). 1, Увод, фонетика, морфологија. Београд: Научна књига.
- Стил 1978: Steele, S. (1978). Word order variation: A typological study. In J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of Human Language*, Vol. 4: Syntax, Stanford University Press, 585–623.
- Томасело 2003: Tomasello, M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Harvard University Press.
- Томић и др. 2024: Tomić, A., Rodina, Y., Bayram, F., De Cat, C. (2024). Individual language experience determinants of morphosyntactic variation in heritage and attriting speakers of Bosnian and Serbian. A causal inference approach. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, Volume 15, Issue 6, 776–811.
- Ферналд 2006: Fernald, A., Perfors, A., Marchman, V. A. (2006). Picking up speed in understanding: Speech processing efficiency and vocabulary growth across the 2nd year. *Developmental Psychology*, 42(1), 98–116.

- Ферхаген и др. 2022: Verhagen, J., Kuiken, F., Andringa, S. (2022). Family language patterns in bilingual families and relationships with children's language outcomes. *Applied Psycholinguistics*, 43(5), 1109–1139.
- Фридман и Русо 2015: Friedmann, N., Rusou, D. (2015). Critical period for first language: The crucial role of language input during the first year of life. *Current Opinion in Neurobiology*, 35, 27–34.
- Хале и Маранц 1993: Halle, M. & Marantz, A. (1993). Distributed morphology and the pieces of inflection. У: K. Hale & S. J. Keyser (Eds.), *The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*, MIT Press, 111–176.
- Хан 2012: Han, Z. H. (2012). Second language acquisition. In J. Banks (Ed.), *The Encyclopedia of Diversity in Education*, Sage Publications, 1910–1915.
- Харис и Винсент 1997: Harris, M., Vincent, N. (Eds.). (1997). *The Romance Languages*. London & New York: Routledge.
- Хинтон 1999: L. Hinton. Teaching endangered languages. In: B. Spolsky (ed.), *Concise encyclopedia of educational linguistics*, Oxford: Elsevier Science, 216–219.
- Хокет 1958: Hockett, C. F. (1958). A Course in Modern Linguistics. New York: Macmillan.
1966. What Algonquian is really like. *International Journal of American Linguistics* 32, 59–73.
- Хорст и Хаут 2016: Horst, J., Hout, M. (2016). The Novel Object and Unusual Name (NOUN) Database: A collection of novel images for use in experimental research. *Behav Res Methods* 48(4), 1393–1409.
- Цвикић, Јеласка и Шимић 2010: Cvikić, L, Jelaska, Z. Šimić, L. K. (2010). Nasljedni govornici i njihova motivacija za učenje hrvatskoga jezika. *Časopis za Hrvatske Studije* 6: 113–27.
- Цимпли и Сораче 2006: Tsimpli, I., Sorace, A. (2006). Differentiating Interfaces: L2 Performance in Syntax-Semantics and Syntax-Discourse Phenomena. In D. Bamman, T. Magnitskaia, & C. Zaller (Eds.), *BUCLD 27: BUCLID 30: Proceedings of the Annual Boston University Conference on Language Development*. Cascadilla Press, 653–664.
- Шварц и др. 2014: Schwartz, M., Minkov, M., Dieser, E., Protassova, E., Moin, V., Polinsky, M. (2014). Acquisition of Russian gender agreement by monolingual and bilingual children *International Journal of Bilingualism*, 1–27.
- Шмид и Кепке 2017: Schmid, M., Köpke, B. (2017). The relevance of first language attrition to theories of bilingual development. *Linguistic Approaches to Bilingualism* 7(9), 637–667.

Штер и др. 2012: Stöhr, A., Akpınar, D., Bianchi, G., Kupisch, T. (2012). Gender marking in L2 learners and Italian-German bilinguals with German as the weaker language. *Multilingual Individuals Multilingual Societies* (Hamburg Studies on Multilingualism 13), John Benjamins Publishing Company, 153–170.

Извори

- Анђелковић, Шева и Московљевић 2001: Anđelković, D., Ševa, N., Moskovljević, M. (2001). Српски корпус раног дечјег језика, Београд: Филолошки факултет, Катедра за српски језик.
- Леменмајер-Батинић, Батинић и Ешер 2023: Lemmenmeier-Batinić, D., Batinić, J., Escher, A. (2023). *Map Task Corpus of Heritage BCMS spoken by second-generation speakers in Switzerland*, Lang Resour Eval., 1–38.
- Лукић 1983: Lukić, V. (1983). *Dečji frekvencijski rečnik*. Beograd: Prosveta.
- Српски мрежни корпус 2014: Ljubešić, N., Klubička, F. *Serbian web corpus (srWac)*. Доступно на: <https://www.sketchengine.eu/srwac-serbian-corpus/>

Прилози

У овом одељку прилажемо Изјаву родитеља/старатеља о сагласности за учешће његовог детета у истраживању (Прилог 1), Упитник за родитеље/старатеље (Прилог 2), слике стимулуса – стварне појмове (Прилог 3), слике стимулуса – измишљене појмове (Прилог 4), као и Сагласност етичке комисије (Прилог 5).

Прилог 1

Изјава родитеља/старатеља о сагласности за учешће његовог детета у истраживању

Ја, _____ родитељ/старатељ детета _____ сагласан/сагласна сам да моје дете учествује у истраживању које се спроводи у оквиру докторске дисертације под називом „Конгруенција билингвалних говорника српског као наслеђеног језика у немачкој говорној средини”, које реализује Ана Крстић на Филозофском факултету у Нишу. Разумем да ће учешће мог детета укључивати давање кратких одговора на слике приказане на екрану, те да ће све информације бити обрађене анонимно и поверљиво. Анонимност се постиже тиме што ће родитељ/старатељ и дете имати заједничку шифру, коју ће родитељ/старатељ уписати приликом попуњавања анкете. Потврђујем да сам прегледао анкету и слике из Гугл упитника пре давања сагласности. Такође сам упознат/упозната са правом мог детета да се повуче из истраживања у било ком тренутку без последица.

Све информације о Вама и Вашем детету третираћемо са строгом поверљивошћу и у складу са прописима Европске уније о заштити података (ГДПР) и националним законом о заштити података о личности. Сви подаци из Републике Србије се прикупљају, обрађују и чувају у складу са Законом о заштити података о личности („Службени гласник РС“, бр. 87/2018). Национална институција задужена за заштиту података: Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности. Свака публикација произашла из овог рада користиће податке који су анонимизирани, односно на основу којих неће бити могуће идентификовати ниједног појединачног учесника. Аудио-снимци са одговорима детета ће се користити искључиво у научно-истраживачке стручне сврхе и остају анонимни. Имајте на уму да једном када се дати одговори укључе у објављене анализе или у базу података, они се не могу повући јер нећемо моћи да идентификујемо одговоре детета. Резултати истраживања ће бити јавно доступни у самој дисертацији. Ако имате било каква питања или недоумице у вези са овим истраживањем, можете се обратити на адресу: anakrsticka94@gmail.com.

Овде можете приступити анкети за родитеље/старатеље:

https://docs.google.com/forms/d/1J8FR_e8aJowHbxjNgpP0Iyv6tasiuetTHN_gkr9RWwA/edit?urp=gmail_link

Овде можете приступити Гугл упитнику са сликама у вези са којим испитаници дају одговоре (слике служе искључиво да би се испитало слагање придева и именице у роду):

https://docs.google.com/forms/d/13eE02VXaTXmAcCKNNxQj9WEGltvSVg2vlnHNL6J8Hlc/edit?urp=gmail_link

Потписујући ову изјаву, потврђујем да сам добио/добила све потребне информације о истраживању и да сам спреман/спремна да дам своју сагласност.

Датум и место

Потпис родитеља/старатеља

Upitnik za roditelje

Ovaj upitnik nastao je u okviru istraživanja za doktorsku disertaciju *Kongruencija bilingvalnih govornika srpskog kao nasleđenog jezika u nemačkoj govornoj sredini*, doktoranda Ane Krstić na Filozofskom fakultetu u Nišu. Namenjen je roditeljima, odnosno starateljima ispitanika, anonimnog je karaktera, kao i celokupno istraživanje sa ispitanicima. Popunjavanjem upitnika dajete saglasnost da Vi i Vaše dete učestvujete u istraživanju, a svi prikupljeni podaci biće isključivo korišćeni za analizu u samoj disertaciji. Rezultati istraživanja će biti dostupni svim učesnicima nakon izrade disertacije.

Vaše učešće u istraživanju je dobrovoljno.

Možete slobodno da izaberete na koja pitanja želite da odgovorite, i možete prekinuti anketu u bilo kom trenutku bez davanja ikakvog objašnjenja. Sve informacije o Vama tretiraćemo sa strogom

poverljivošću i u skladu sa propisima Evropske unije o zaštiti podataka (GDPR)

i nacionalnim zakonom o zaštiti podataka o ličnosti. Svi podaci iz Republike

Srbije se prikupljaju, obrađuju i čuvaju u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka

o ličnosti („Službeni glasnik RS“, br. 87/2018). Nacionalna institucija

zadužena za zaštitu podataka: Poverenik za informacije od javnog značaja i

zaštitu podataka o ličnosti, <https://www.poverenik.rs/sr/>. Svaka publikacija

proizašla iz ovog rada koristiće podatke koji su anonimizirani, odnosno na osnovu kojih neće biti moguće identifikovati nijednog pojedinačnog učesnika.

Vaši anonimni odgovori će se koristiti isključivo u naučno-istraživačke stručne

svrhe. Imajte na umu da jednom kada se dati odgovori uključe u objavljene

analize ili u bazu podataka, oni se ne mogu povući jer nećemo moći da

identifikujemo Vaše odgovore. Ako imate bilo kakva pitanja ili nedoumice

u vezi sa ovim istraživanjem, možete se obratiti na adresu: anakrsticka94@gmail.com.

Molim Vas da pažljivo pročitate pitanja i odgovorite na njih. Za popunjavanje upitnika je potrebno oko 10 minuta. Na početku upišite šifru svog deteta, kako bismo lakše povezali

Vaše odgovore sa odgovorima Vašeg deteta.

* **Означава обавезно питање**

1. Napišite šifru deteta *

2. 1. Koliko godina ima Vaše dete? *

3. 2. U kojoj zemlji je rođeno Vaše dete? *

4. 3. U kojim zemljama je dosad živelo Vaše dete? *

5. 4. Koliko dugo je dete živelo u tim zemljama? *

6. 5. U kom gradu ste se Vi rodili? *

7. 6. U kom gradu ste Vi odrastali?

8. 7. Koje jezike govorite Vi? *

9. 8. Koji jezik smatrate maternjim? *

10. 9. Koje jezike govori Vaše dete? *

11. 10. Procenite nivoe znanja jezika kojim govori Vaše dete no principu A, B, C (A * je najniži, B srednji, C najviši nivo).

12. 11. Sa koliko godina je Vaše dete počelo da svakodnevno bude izloženo nemačkom jeziku? *

Означите само један овал.

- ☐ 0-1 godina
☐ 2-3 godine
☐ 4-5 godina
☐ 6 i više godina
☐ остало

13. 12. Gde je prvi put Vaše dete bilo izloženo nemačkom jeziku? *

Означите само један овал.

- ☐ kod kuće
☐ na igralištu
☐ u jasticama/vrtiću
☐ u školi
☐ negde drugde

14. 13. Koliko dobro Vi govorite nemački? Napišite neki od nivoa: A, B, C (A je najniži, B srednji, C najviši nivo).

15. 14. Šta je Vaš suprug/ Vaša supruga po nacionalnosti? *

16. 14. Koliko dobro Vaš suprug/ Vaša supruga govori nemački, napišite neki od nivoa: A, B, C (A je najniži, B srednji, C najviši nivo).

17. 15. Koliko se na srpskom obraćate detetu? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ retko
☐ ponekad
☐ nikad

18. 16. Koliko se često Vaš suprug/Vaša supruga obraća na srpskom detetu? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ retko
☐ ponekad
☐ nikad

19. 17. Koliko se Vaše dete obraća Vama na srpskom? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ ponekad
☐ retko
☐ nikad

20. 18. Koliko se Vaše dete obraća Vašem suprugu/Vašoj supruzi na srpskom? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ ponekad
☐ retko
☐ nikad

21. 19. Da li dete ima braću ili sestre? *

Означите само један овал.

- ☐ da
☐ ne

22. 20. Ako ima braću ili sestre, navedite pol i uzrast. *

23. 21. Koliko dete priča sa svojom braćom i sestrama na srpskom? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ ponekad
☐ retko
☐ nikad

24. 22. Da li imate još nekog ukućanina? *

Означите само један овал.

☐ da

☐ ne

25. 23. Ako da, na kom jeziku dete priča sa njim/njom? *

26. 24. Koliko često posećujete Srbiju godišnje? *

27. 25. Koliko dugo Vaše dete ostaje u Srbiji? *

28. 26. Na kom jeziku dete priča sa ljudima u Srbiji? *

29. 27. Da li je Vaše dete učilo srpski u nekoj školi? *

Означите само један овал.

☐ da

☐ ne

30. 28. Ako je odgovor na prethodno pitanje DA, koliko dugo Vaše dete uči/ je učilo * srpski u školi?

31. 29. Koliko Vaše dete gleda televiziju, filmove, sluša muziku na srpskom? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ ponekad
☐ retko
☐ nikad

32. 30. Koliko Vaše dete čita knjige, ili mu drugi čitaju na srpskom? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ ponekad
☐ retko
☐ nikad

33. 31. Napišite koliko se inače gleda televizija u Vašoj kući na srpskom? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ ponekad
☐ retko
☐ nikad

34. 32. Koliko Vaše dete priča na srpskom sa svojim prijateljima? *

Означите само један овал.

- ☐ uvek
☐ često
☐ ponekad
☐ retko
☐ nikad

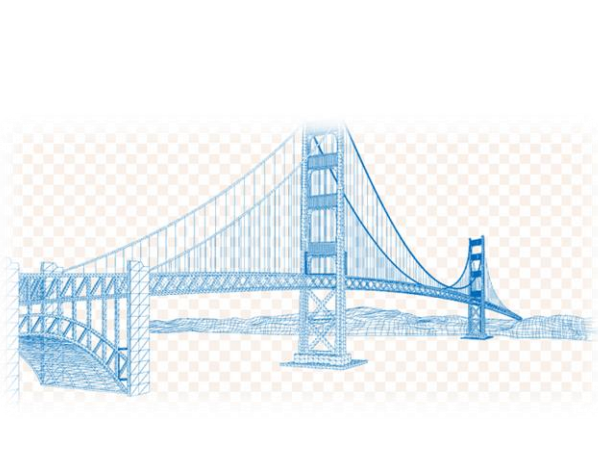
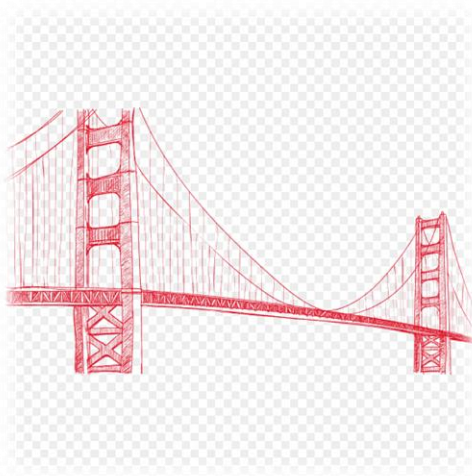
35. 33. Da li dete ima priliku da čuje još neke jezike pored srpskog i nemačkog van kuće i koji su to jezici? *

Google није направио овај садржај нити га одобрава.

Google упитници

Прилог 3

1) Именице које се завршавају сугласником

МОСТ

БРОД

ВОЗ

CAT

НОС

ЗУБ

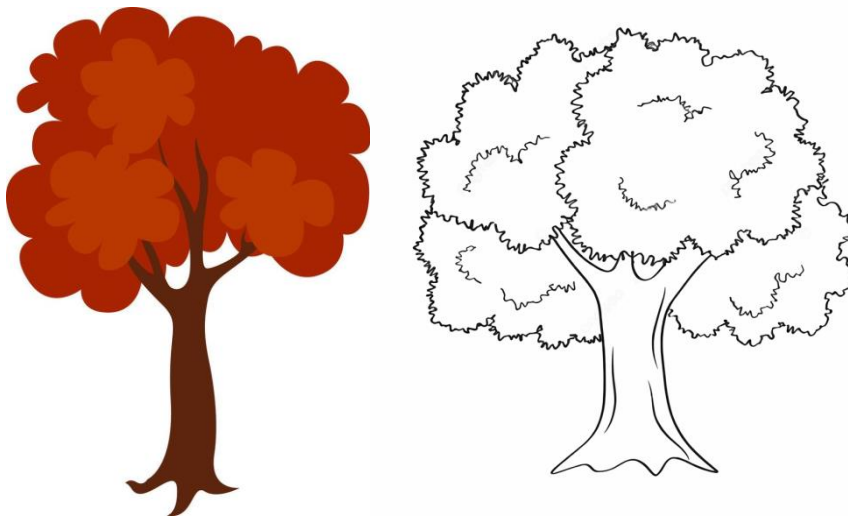
2) Именице које се завршавају вокалом -о

ПИСМО

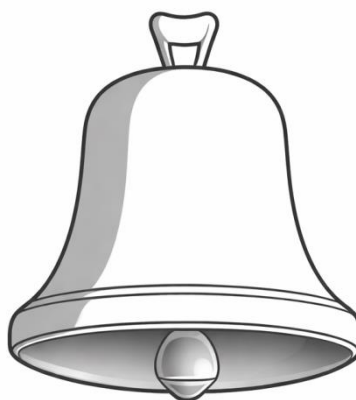
ВИНО

ДРВО

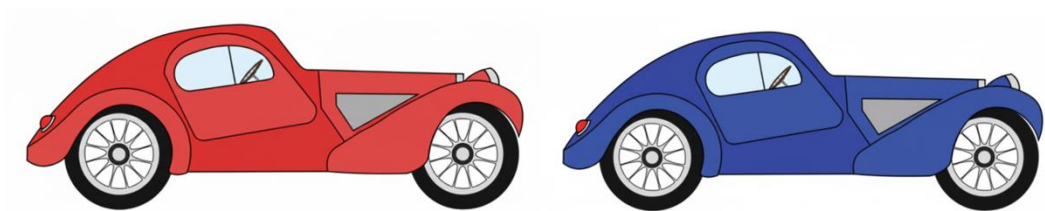
ГНЕЗДО

ЗВОНО

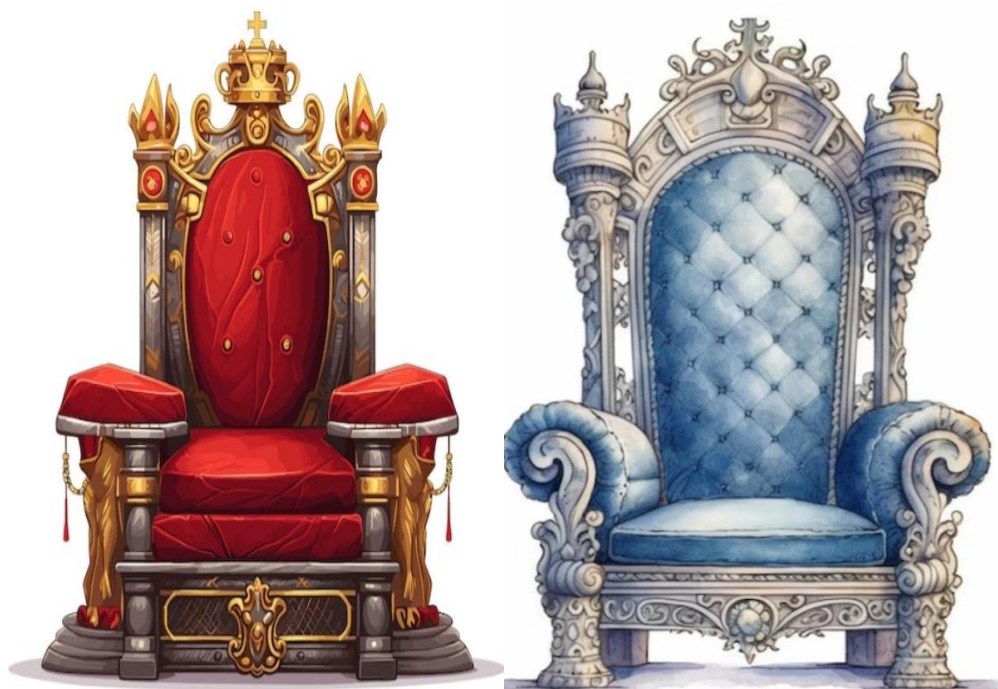
БРДО

АУТО

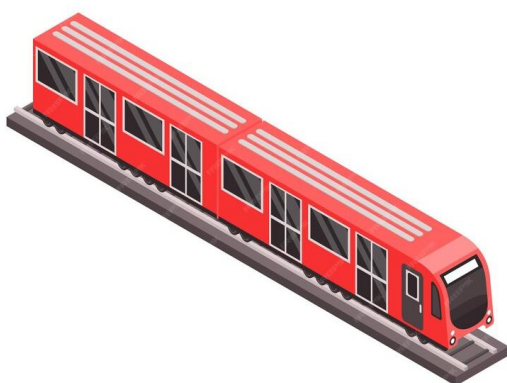
БИРО

ПРЕСТО

ЦУДО

МЕТРО

МАНГО

3) Именице које се завршавају вокалом -а

КЊИГА

КУЋА

ЛОПТА

ЛАМПА

ТОРТА

КАПА

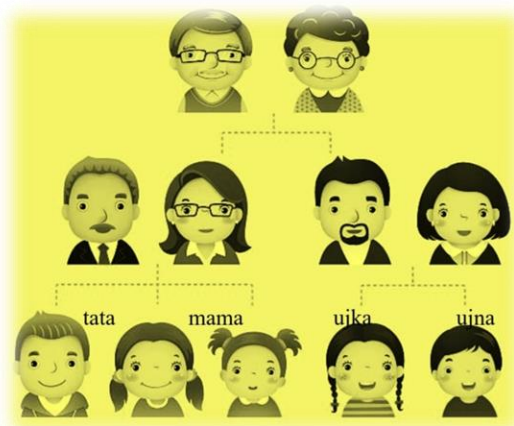
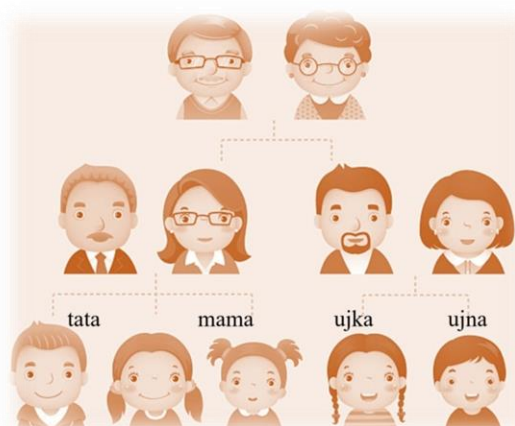
ДЕДА

ПАПА

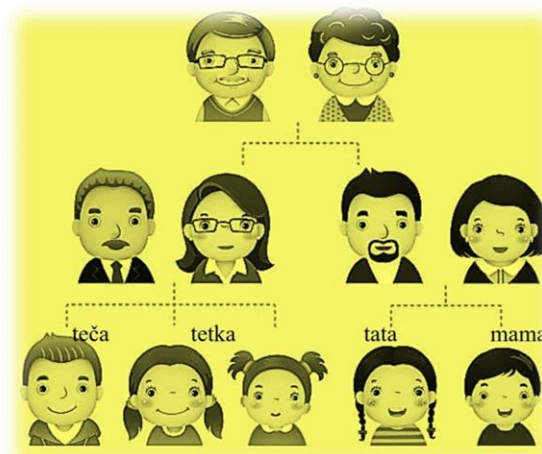
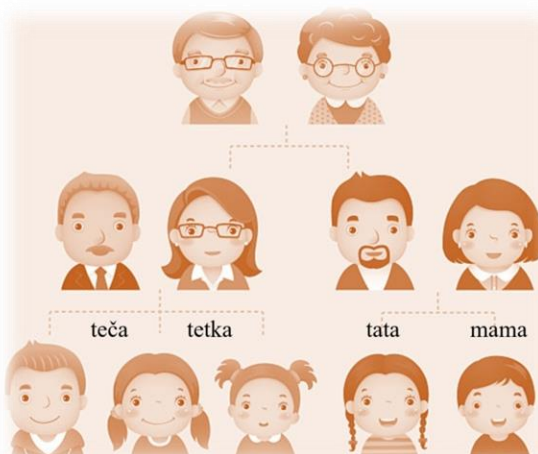
TATA

YJKA

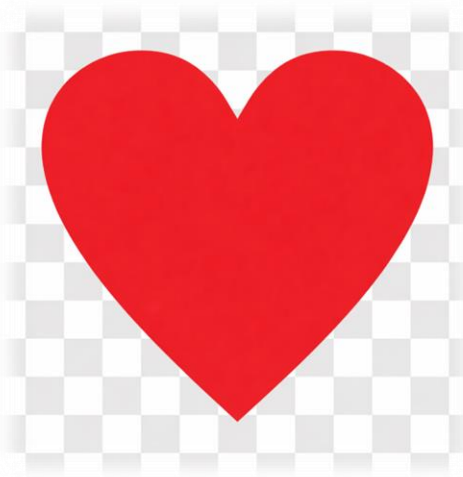

ПАША

ТЕЧА

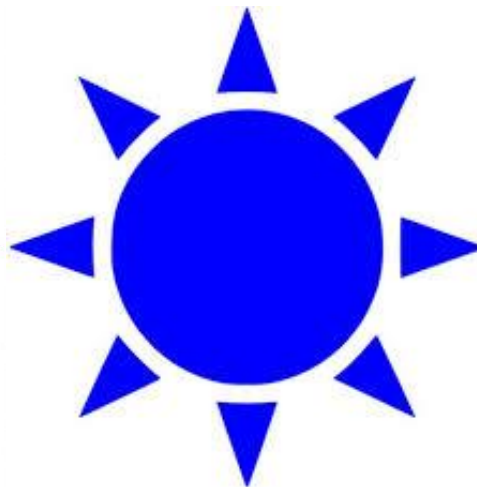
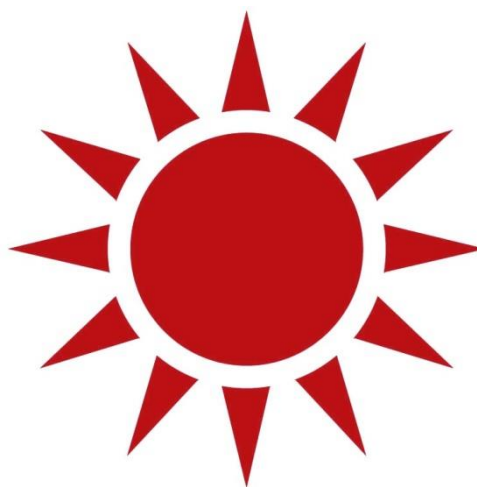
4) Именице које се завршавају вокалом -е

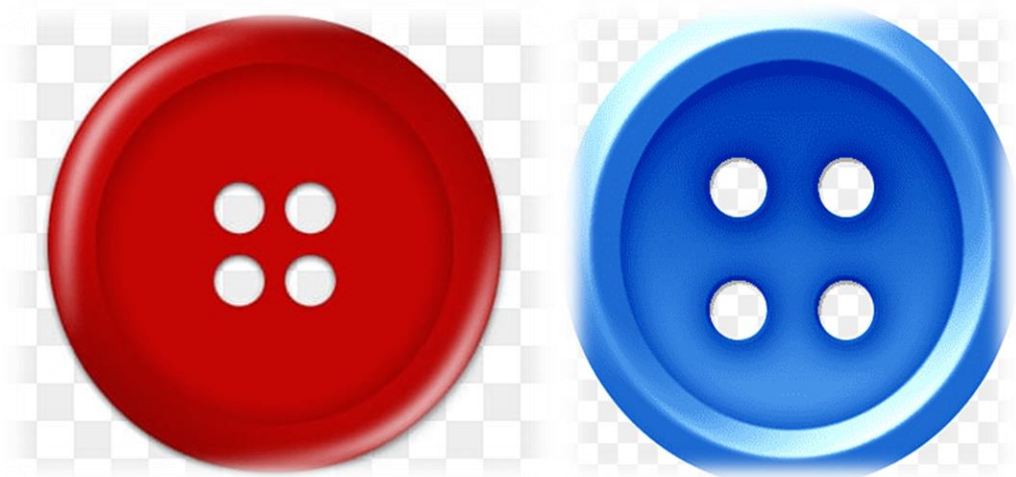
СРЦЕ

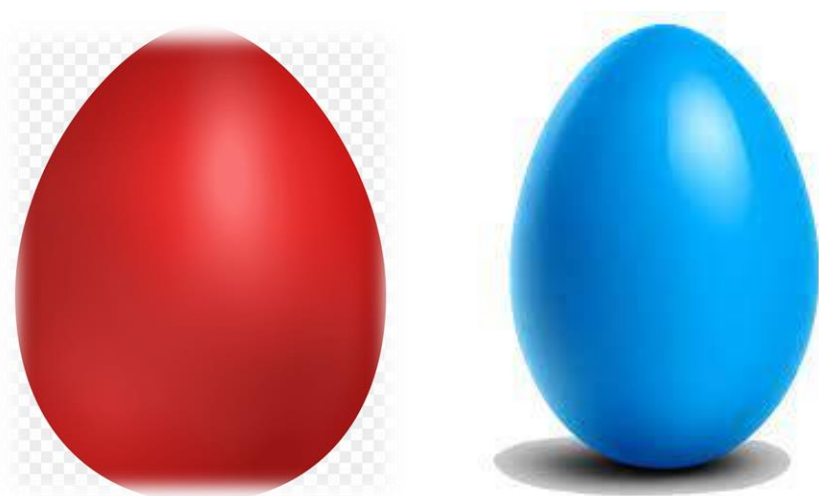
МОРЕ

СУНЦЕ

ДУГМЕ

ЈАЈЕ

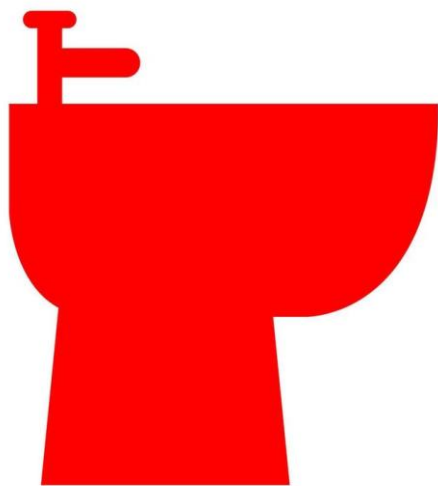
БУРЕ

КУПЕ

КАРЕ

БИДЕ

ПИРЕ

ТУПЕ

КАФЕ

Прилог 4

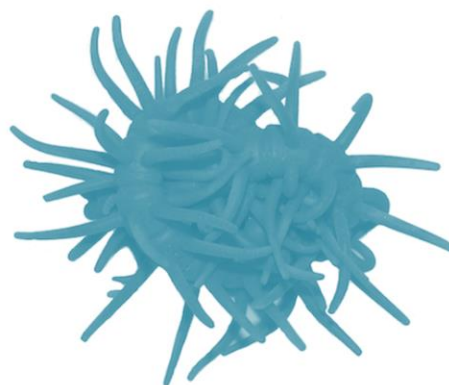
1) Именице које се завршавају сугласником

ГРАК

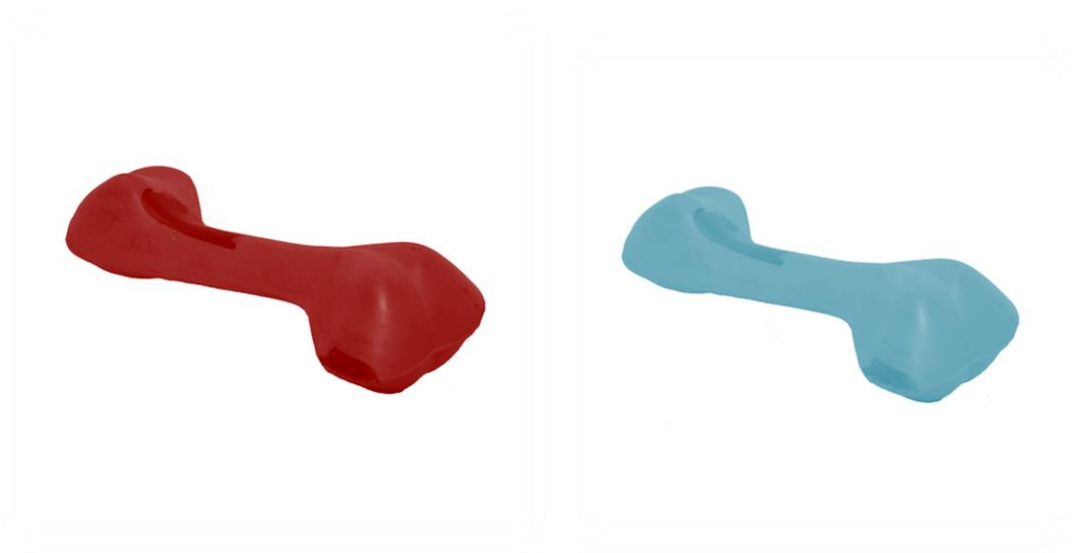
ВУРТ

СИК

КОЋ

ЊАСТ

ФИП

2) Именице које се завршавају вокалом -о

РИКО

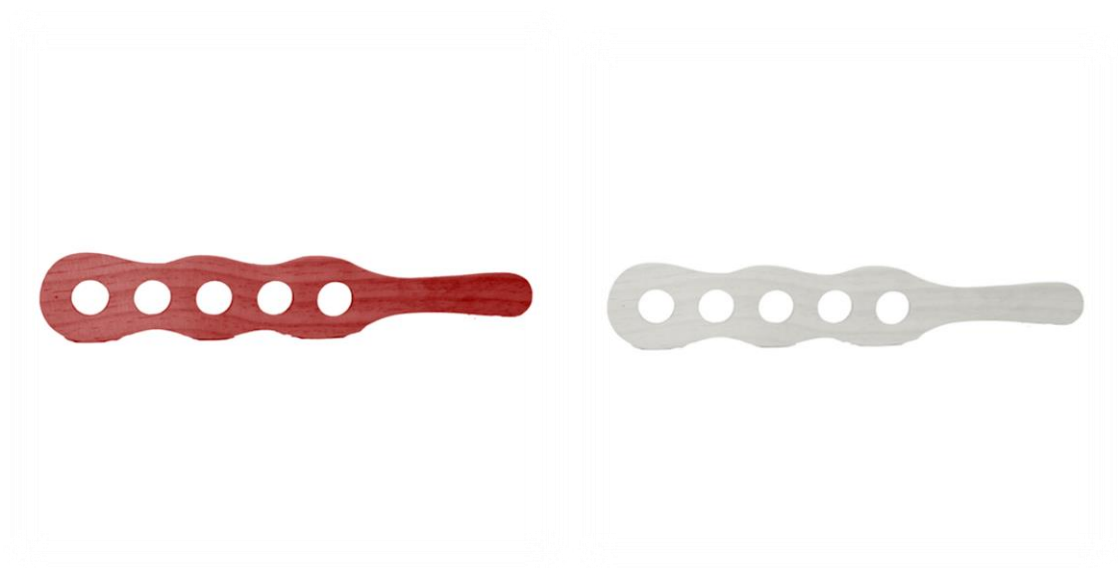
ВАНО

КЕСТО

ПИКО

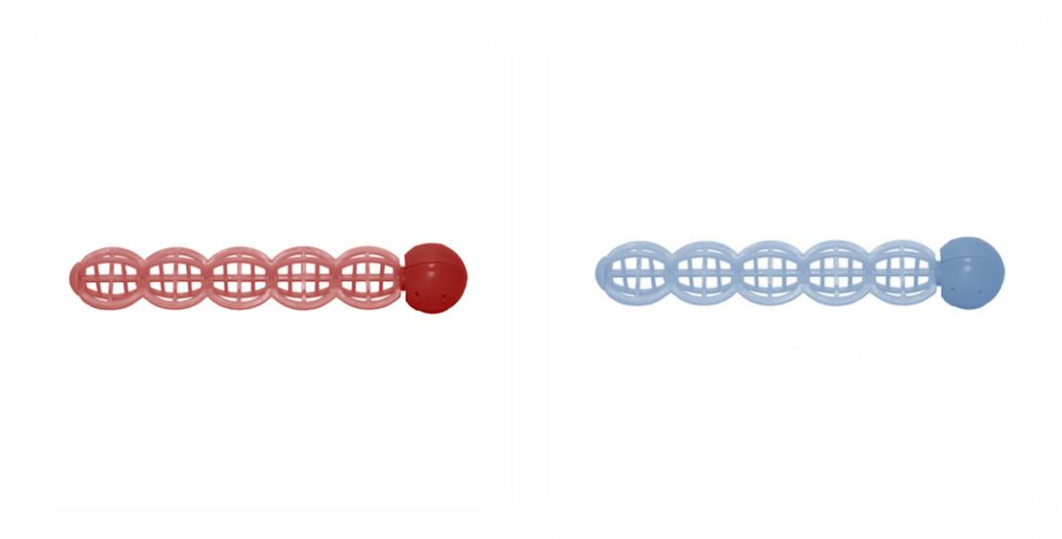

МРНО

СИНО

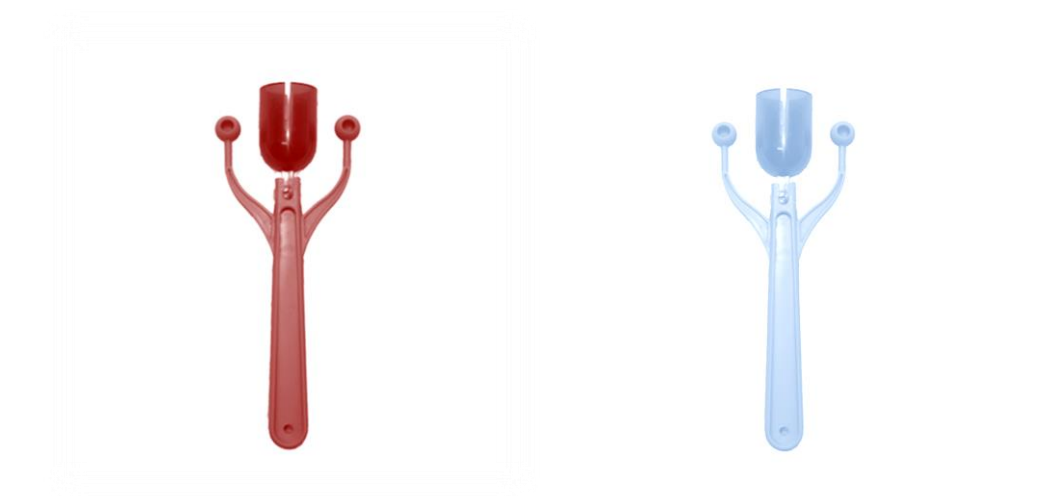
3) Именице које се завршавају вокалом -а

ЗОМКА

ТРИКА

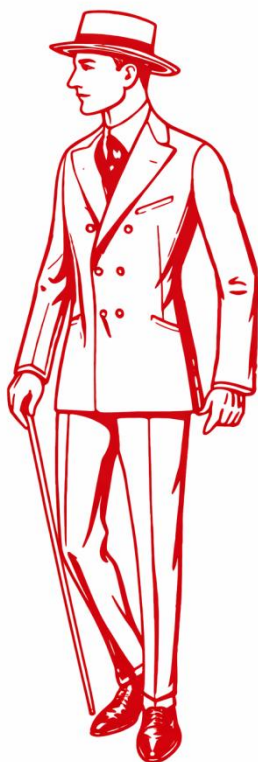
ВАНДА

ТЕСА

ЛАША

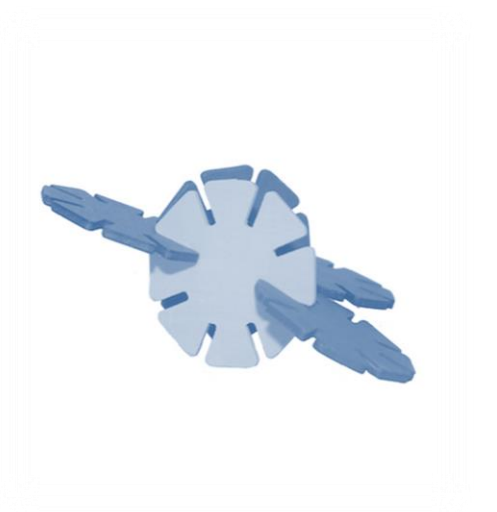
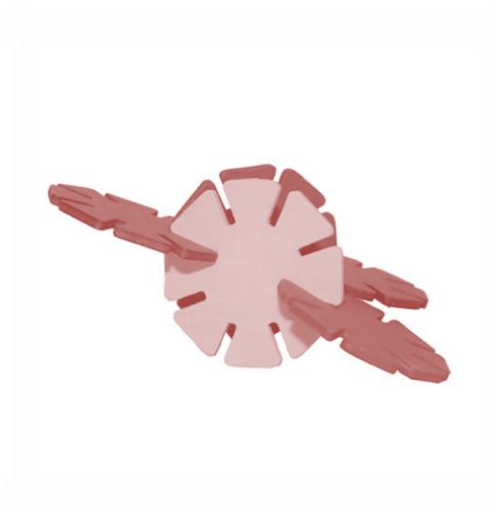

ФАЗДА

4) Именице које се завршавају вокалом -е

КРЦЕ

НИРЕ

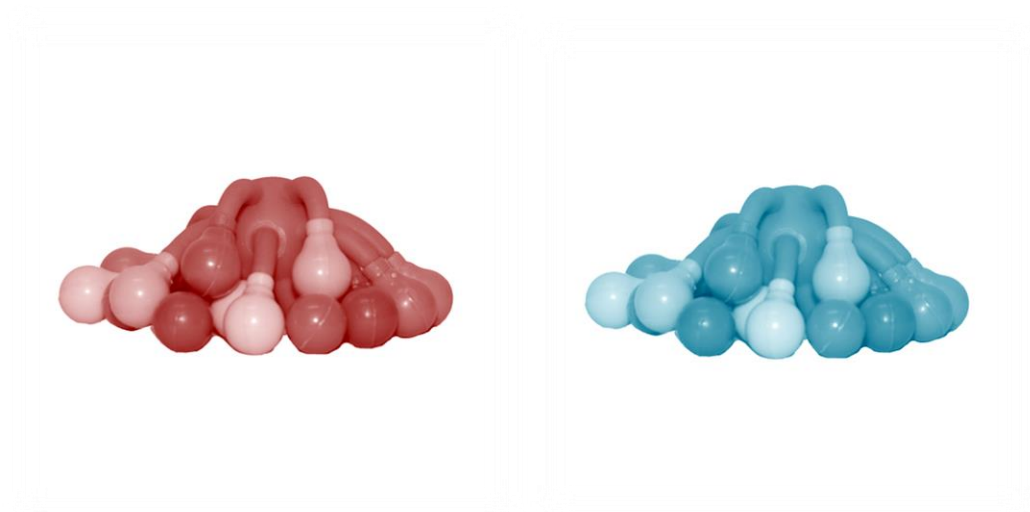
ВАНЦЕ

ЈАМЈЕ

BAKE

DOPE

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Комисија за оцену етичности истраживања

Одлука о пријављеном истраживању

Комисија за оцену етичности истраживања разматрала је етичке аспекте предложеног истраживања:

1. Назив истраживања
<i>Конференција билинвалних говорника српског као наслеђеног језика у немачкој говорној средини</i>
2. Одговорни истраживач (име и презиме, звање, департман)
Ана Крстић, докторанд на Докторским академским студијама филологије, Филозофски факултет у Нишу
3. Остали истраживачи (имена и презимена, звања, департман)
/
4. Ментор истраживача (у случају да је истраживач студент)
доц. др Ивана Митић, Филозофски факултет у Нишу
5. Област(и) истраживања
Морфосинтакса савременог српског језика
6. Период истраживања
новембар–децембар 2024.

Након увида у достављену документацију, Комисија је донела следећу одлуку (заокружити/уоквирити):

- Предложено истраживање је у складу са етичким стандардима којима се руководи Комисија. Уколико се накнадно уведу неке суштинске измене у план истраживања, неопходно је тражити ново мишљење Комисије.
- Предложено истраживање ће добити позитивну одлуку Етичке комисије под условом да се уради следеће:
- Предложено истраживање не може да добије позитивну одлуку Етичке комисије. Навести разлоге:
- Предложено истраживање мора да добије одобрење и неке друге комисије (наведи које):

Додатно образложење (уколико је потребно):

Чланови комисије:

Председник: др Немања Крстић, потпис: _____

Члан: др Милан Јовановић, потпис: _____

Члан: др Татјана Трајковић, потпис: _____

Број одлуке: RECFPUNI_03/24

Место и датум: Ниш, 21.11.2024.

Биографија аутора

Ана (Милан) Крстић рођена је 17. 8. 1994, у Нишу. Завршила је основне и мастер студије Србистике на Филозофском факултету у Нишу. Током основних студија награђивана је као најбољи студент на студијском програму. Године 2018. одбранила је мастер рад *Српски као наследни језик у немачкој говорној средини*, под менторством др Бранимира Станковића. Исте године уписује докторске студије Филологије на Филозофском факултету у Нишу, а од 2019. до 2022. године била је ангажована као истраживач-приправник на Филозофском факултету у Новом Саду.

Од 2023. године ради као истраживач-сарадник на Институту за српски језик САНУ, на Одсеку за стандардни језик. Главне области њеног научног проучавања јесу морфосинтакса, српски као страни и наслеђени језик, билингвизам. Има искуство у настави српског као страног и наслеђеног језика и говори неколико страних језика. Члан је пројекта Института за српски језик САНУ и Филозофског факултета у Нишу *Говорни и стандардни језик јавне комуникације у Нишу*. Учествовала је на бројним семинарима и радионицама у области лингвистике, а нарочито усвајања језика, као и на разним научним скуповима у земљи и иностранству и објавила двадесетак научних радова.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

КОНГРУЕНЦИЈА БИЛИНГВАЛНИХ ГОВОРНИКА СРПСКОГ КАО НАСЛЕЂЕНОГ ЈЕЗИКА У НЕМАЧКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ

која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 16. 1. 2026.

Потпис аутора дисертације:

Ана М. Крстић

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ЕЛЕКТРОНСКОГ И ШТАМПАНОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације:

**КОНГРУЕНЦИЈА БИЛИНГВАЛНИХ ГОВОРНИКА СРПСКОГ КАО
НАСЛЕЂЕНОГ ЈЕЗИКА У НЕМАЧКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ**

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, истоветан штампаном облику.

У Нишу, 16. 1. 2026.

Потпис аутора дисертације:

Ана М. Крстић

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

КОНГРУЕНЦИЈА БИЛИНГВАЛНИХ ГОВОРНИКА СРПСКОГ КАО НАСЛЕЂЕНОГ ЈЕЗИКА У НЕМАЧКОЈ ГОВОРНОЈ СРЕДИНИ

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, 16. 1. 2026.

Потпис аутора дисертације:

Ана М. Крстић